

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**İLMİYE SINIFININ II. MEŞRUTİYETİ
ALGILAYIŞI (KONYA ÖRNEĞİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Serhat ASLANER

**Enstitü Anabilim Dalı : Kamu Yönetimi
Enstitü Bilim Dalı : Siyaset ve Sosyal Bilimler**

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Mahmut KARAMAN

HAZİRAN-2006

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İLMİYE SINIFININ II. MEŞRUTİYETİ
ALGILAYIŞI (KONYA ÖRNEĞİ)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Serhat ASLANER

Enstitü Anabilim Dalı : Kamu Yönetimi
Enstitü Bilim Dalı : Siyaset ve Sosyal Bilimler

Bu tez 23/06/2006 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

Jüri Üyesi

Jüri Üyesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde her hangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin her hangi bir kısmının bu üniversite veya başka üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Serhat ASLANER

27 Haziran 2006

ÖNSÖZ

Konya’da meşrutiyet fikrinin teşekkülü; Osmanlı modern siyaset düşüncesi, modern islam siyaset düşüncesinin taşraya nasıl yansıdığı, nasıl algılandığı konusunu anlamak için incelenmeye değer bulunmuştur. Bu çalışmanın ortaya çıkmasında en büyük yardımları değerli hocalarım Mahmut Karaman ve İsmail Kara’dan gördüm. Onlara edeceğim teşekkürlerin asla yeterli olmayacağını farkındayım. Diğer taraftan bugünlere gelmemde emeği geçen başta Ekrem Aslaner olmak üzere aileme ve hocalarıma da teşekkür etmem gerekir. Son olarak, İsam’da benimle aynı kaderi paylaşan bütün arkadaşlarıma ve dostlarıma, bana katlanma lütfunu gösterdikleri için ve son ana kadar yardımlarını esirgemedikleri için binlerce teşekkür ediyorum.

27 Haziran 2006

Serhat ASLANER

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: MODERNLEŞME SÜRECİNDE İLMİYE SINIFI	9
1.1. Osmanlı Ulemasında Siyasal Dönüşüm	9
1.1.1. Modernleşme Ve İلميye Sınıfı.....	9
1.1.2. Sultan Abdülhamit ve İلميye Sınıfı	15
1.1.3. Jön Türkler ve İلميye Sınıfı İttifakı	18
1.2. Meşrutiyet Fikrinin Anadolu'ya Yayılması	21
1.2.1. Meşrutiyet Fikrinin Konya'ya Girişİ.....	21
1.2.2. Konya'da Siyasal Tutumların Şekillenmesinde Rol Oynayan Etkenler	28
BÖLÜM 2: KONYA ULEMASINDA MODERN SİYASAL DÜŞÜNCELER	35
2.1. Meşrutiyet ve İstibdat.....	35
2.1.1. Meşrutiyet Düşüncesi ve Meşrulaştırılması	35
2.1.2. İstibdat.....	51
2.2. Siyasal Çoğulculuk	57
2.2.1. Çok Partili Siyasi Yapı ve İلميye Sınıfı.....	57
2.2.2. 31 Mart Vakası'nın Konya'ya Etkileri.....	62
2.2.3. Ahali Fırkasına İlişkin Bir Tartışma	68
2.2.4. Mebus Prototipi.....	72
BÖLÜM 3: SİYASAL TEŞKİLATLANMA SÜRECİNDE ULEMANIN ROLÜ VE 1912 SEÇİMLERİ	77

3.1. Seçim Süreci 1912 Konya Seçimleri.....	77
3. 2. Fırka Teşkilatları	81
3.2.1. İttihat ve Terakki Fırkası	81
3.2.2. Hürriyet ve İtilaf Fırkası.....	82
3.3. Seçim Propagandaları.....	83
3.3.1. İttihat ve Terakki Fırkası	83
3.3.2. Hürriyet ve İtilaf Fırkası.....	88
3.4. Seçimlerde Çıkan Olaylar	92
3.5. Adaylar ve Seçim Sonuçları.....	93
3.6 İlimiyenin Siyasallaşmasına Tepkiler	94
SONUÇ ve DEĞERLENDİRME.....	99
KAYNAKLAR	102
ÖZGEÇMİŞ.....	118

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
Bkz.	: Bakınız
CU	: Cemaziye'l-ûlâ
CA	: Cemaziye'l-âhir
KE	: Kanun-1 Evvel
KS	: Kanun-1 Sani
TDV İA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TE	: Teşrîn-i Evvel
TS	: Teşrîn-i Sâni

Tezin Başlığı: İlmiye Sınıfının II. Meşrutiyeti Algılayışı (Konya Örneği)

Tezin Yazarı: Serhat Aslaner **Danışman:** Yrd. Doç. Dr. Mahmut KARAMAN

Kabul Tarihi: 27 Mayıs 2006 **Sayfa Sayısı:** 5 (ön kısım) + 118 (tez)

Anabilimdalı: Kamu Yönetimi **Bilim Dalı:** Siyaset Bilimi ve Sosyal Bilimler

Meşrutiyet fikrinin Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu unsurlarından birisi olan Anadolu'da nasıl algılandığına ilişkin yapılan çalışma sayısı oldukça sınırlıdır. Bu çalışma son yıllarda taşraya duyulan ilginin bir ürünü olarak bu literatürel boşluğu doldurmaya yönelik bir denemedir.

Çalışmanın cevap aradığı sorulardan birisi modern siyasi fikirlerin taşrada hangi kanallarla yayıldığını tesbit etmek, dolayısı ile daha meşrutiyetin hemen başında farklı coğrafi bölgelerde yayınlanan ve benzer fikirleri paylaşılan eserler arasındaki çakışmanın altında yatan nedenleri ortaya koymaktır.

Çalışmanın cevap aradığı bir diğer soru ise merkez ve taşra seçkinleri tarafından dile getirilen görüşlerin farklı/paralel yanlarını ortaya koymak. Buna bağlı olarak siyasi kutuplaşmanın ortaya çıkmasında yerel şartların ne derece etkili olduğunu ortaya koyabilmektir.

Bu soruların cevaplarını 1908 ve 1912 yılları arasında aramayı tercih ettik ve kaynak olarak bu tarihlerde yayınlanan yerel/ulusal süreli yayınları ve risaleleri kullandık. 1912 seçimlerinden sonraki dönemi nisbeten tek sesli olduğu için ve kaynak sıkıntısı dolayısı ile çalışmanın kapsamına dahil etmedik.

Yaptığımız çalışma, Konya örneğinde sahip olduğu örgütsel altyapı nedeni ile modern siyasi fikirlerin yayılmasında en etkili kanalın ilmiye sınıfı olduğunu göstermiştir. İlmiye sınıfı yalnız modern fikirlerin bölgeye girmesinde değil, Meşrutiyet sonrası siyasi ortamda da oldukça etkili olmuş, bu sınıfın yaşadığı kutuplaşma aynı zamanda siyasi kutuplaşmanın da ilk adımları olmuştur. Diğer taraftan son kertede Konya gündeminin belirlenmesinde, farklı fikirlerin seslendirilmesinde yerel şartlardan ziyade İstanbul'un etkili olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, Konya, İslamcılık, Ulema

Title of Thesis: Perception of the Second Constitutionalism by Ulema Class: Konya Example	
Author: Serhat Aslaner	Supervisor: Assoc. Ptof. Dr. Mahmut KARAMAN
Date: 27 May 2006	Nu. of Page: 5 (pre text) + 118 (main body)
Department: Public Administrative Subfield: Political Science and Social Sciences	
<p>Works done on how the concept of constitutionalism is perceived in Anadolu, which has been one of the founding elements of Turkish Republic, are very limited. This work, which is the product of the interest in the periphery, is an attempt to cover the gap in this area.</p> <p>One of the questions that this work tries to answer is to determine in which channels political concepts spread in the periphery, that is to put forward the reasons of why some works, which are published in different regions at the beginning of constitutionalism, are in accordance with each other.</p> <p>Another question that this works will try to answer is to reveal the similar/different ideas between the elites of center and periphery. Related to this point, it is attempted to expose in what degree the local conditions have been effective in the political polarization.</p> <p>We prefer to answer these questions between the years 1908 – 1912 and local/national journals and articles are chosen as the sources of this work. The period after 1912 elections are not included since it has not been a period of polarization and since sources for this period are very limited.</p> <p>This work has concluded that due to its organizational structure in Konya example, the ulema class has been the most influential channel to spread the modern political concepts.</p> <p>Ulema has been effective in not only introducing the modern ideas to the region but also in the political environment after the constitutionalism; the political ideas of this class has been the first phase of political polarization at the same time. However, in conclusion, Istanbul rather than local conditions has been influential in shaping Konya agenda and expressing of different approaches.</p>	
Keywords: Constitutionalism, Konya, Islamization, Ulema Class	

GİRİŞ

Türk siyasetinin laboratuvarı olarak tanımlanan II. Meşrutiyet dönemi üzerine yapılan çalışmaların ekseriyeti İstanbul merkezlidir. Türkiye Cumhuriyetinin toprak unsuru bakımından kurucu unsuru olan Anadolu'ya ilişkin müstakil çalışmalar, giderek artmakla beraber, parmakla sayılabilecek kadar azdır. Siyasi tarih literatüründe Anadolu'yu konu edinen çalışmalara göz gezdirildiğinde söz konusu çalışmaların daha ziyade 1905 sonrası gelişmeler üzerinde yoğunlaştıkları görülmektedir. Bu çerçevede meşrutiyet öncesi Anadolu'da meydana gelen siyasi hareketleri ele alması bakımında Zafer Kars'ın *Belgelerle Türk Devrimi Öncesinde Anadolu*¹ sahasında yapılan ilk akademik çalışmalardan birisidir. Bunun yanısıra Şükrü Hanioglu'nun Jön Türkler'in tarihini ele alan iki ciltlik kapsamlı çalışmasının ikinci cildi de 1905 sonrası olaylarını aksettirmesi bakımından önemlidir.² Yine bu konuya ağırlık veren çalışmalardan birisi de Aykut Kansu'nun *1908 Devrimi* adlı çalışmasıdır.³ Ancak yukarıda da ifade etmeye çalıştığımız gibi bu çalışmalar daha ziyade 1905 sonrasında vergi ayaklanmaları şeklinde başlayıp bir şekilde meşrûti idare talepleri ile sonlanan olayları ele almaktadırlar. II. Meşrutiyet'in taşrada nasıl yankılandığı, ne şekilde destek bulduğu ve ilerleyen dönemlerde kutuplaşmaların ne şekilde başladığı noktasında muhtasar çalışmalar bakımından henüz kayda değer bir birikimin sağlanmış olduğunu söyleme imkanına sahip değiliz. Şehir tarihleri üzerine yazılan kitaplar ne yazık ki siyasi tarih çalışmalarına kaynaklık etmekten uzak bir muhtevaya sahiptirler.⁴ Siyasi yönü ağır basan çalışmalar ise Milli Mücadele dönemine ağırlık vermekte ve Meşrutiyet dönemi yüzeysel bir şekilde geçiştirilmektedir. Bu genel değerlendirmenin dışında tutulabilecek çok az sayıda örneklere sahip olduğumuzu da ifade etmemiz gerekir. Bu noktada zikredilebilecek eserlerden bir tanesi Kudret Emiroğlu'nun *Anadolu'da Devrim Günleri* adlı çalışmasıdır.⁵ Ancak bu çalışma İstanbul gazetelerinde yer alan haberlerden yola

¹ Kars, Zafer (1984), *Belgelerle Türk Devrimi Öncesinde Anadolu*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

² Hanioglu, Şükrü (2001), *Preparation For A Revolution*, Oxford University Pres, New York, s. 94 – 121.

³ Kansu, Aykut (1995), *1908 Devrimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 35 – 97.

⁴ Bu duruma tipik bir örnek olarak 1908 seçimlerinde Isparta'dan mebus seçilen, aynı zamanda medrese kökenli birisi olan Böcüzade Süleyman Bey'in iki ciltlik *Isparta Tarihi* (1983) adlı eseri verilebilir. Yazar dönemin siyasi kişiliklerinden biri olmasına rağmen 425 sayfalık eserinde II. Meşrutiyet dönemine sadece 13 sayfalık bir yer vermiştir.

⁵ Emiroğlu, Kudret (1999), *Anadoluda Devrim Günleri*, Metis Yayınları, Ankara, s. 125 – 127.

çıkarak taşra vilayetlerinin meşrutiyetin ilk günlerinde neler yaşadıklarını anlattığı için tafsilatlı bir yapıya sahip olmayan makro bir çalışmadır. Taşra vilayetlerinin siyasi tarihleri üzerine yapılan muhtasar çalışmalara bakacak olursak yine benzer bir tablo ile karşılaşırız. Bu anlamda iki vilayetin diğerlerine göre daha şanslı bir konumda olduğunu söyleyebiliriz: Kastamonu ve Konya Ziyaeddin Demircioğlu'nun *Kastamonu'da Meşrutiyet Nasıl İlan Edildi*¹, Mustafa Eski'nin *31 Mart'ın Kastamonu'daki Yankıları*² adlı eserleri Kastamonu'nun siyasi tarihine ışık tutarken Ercüment Asil tarafından 2005 yılında hazırlanan ve Konya'da Temmuz 1908 – Mart 1909 arasındaki dönemi konu edinen *Reception on Liberty in Konya*³ adlı yüksek lisans tez çalışması ise sahasında yapılan ilk akademik çalışmalardan biri olma özelliğine sahiptir. Bizim çalışmamız da hem taşraya artan bir ilginin hem de yukarıda ortaya koymaya çalıştığımız literatürel boşluğa küçük de olsa bir katkı yapmak gayesinin bir ürünüdür.

Çalışmanın Konusu: Bu çalışma genellikle siyasi modernleşmeye muhalif olarak bilinen, taşra/Konya ulemasının siyasi görüşlerini incelemeye çalışmaktadır. Bunu yaparken sadece ilmiye sınıfının görüşlerine yer vermediğimizi, bir yandan Konya'daki diğer tabakaların görüşlerine yer verirken bir yandan da aradaki etkileşimi ortaya koyabilmek amacı ile İstanbul ulemasının görüşlerine de yer verdiğimizizi belirtmemiz gerekir.

Anadolu'nun merkezi sayılabilecek bir bölgede konuşlanan Konya vilayeti beş sancaktan müteşekkildir. Bunlar sırası ile Burdur, Hamidiye (Isparta), Konya, Niğde, Teke'dir (Antalya). Anadolu'nun diğer bölgelerine göre nisbeten gelişmiş olan Konya'nın bu gelişiminde 1890'lara doğru yapılan Konya – İstanbul, Ankara – Eskişehir demir yollarının önemli rolü olmuştur. Bu yatırımlarla beraber Anadolu'da olduğu gibi Konya'da da tarım ürünlerinin üretiminde bir artış yaşanmış ve dolayısı ile Konya'nın da dünya ekonomik sistemine adaptasyon süreci başlamış olmaktadır.⁴ Tarımda yaşanan bu gelişmeye karşıt

¹ Demircioğlu, Ziyaeddin (1961), *Kastamonu'da Meşrutiyet Nasıl İlan Edildi*, Doğrusöz Matbaası, Kastamonu.

² Eski, Mustafa (1991), *31 Mart'ın Kastamonudaki Yankıları*, Ayyıldız Matbaası, Ankara.

³ Asil, Ercüment (2005), *Reception on Liberty in Konya September 1908 – April 1909*, Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

⁴ “1880'lerin sonundan itibaren İzmit – Ankara ve Eskişehir – Konya hatlarının, 20. yüzyıl başlarında da Güneydoğu Anadolu'ya kadar uzanan Bağdat demiryolunun yapımları da Orta ve Güney Anadolu'ya Alman

olarak sarraflık, kuyumculuk bakırcılık, kunduracılık vs gibi ticari kalemleri gayrimüslimler işletmektedir.¹ Ekonomik açıdan sahip olduğu bu özelliğinin yanısıra Konya'yı önemli kılan en önemli hususların başında, ki bu aynı zamanda çalışma sahası olarak Konya'yı seçmemizde en önemli faktörlerden birisi olmuştur, sahip olduğu medrese sayısı bakımından diğer vilayetler içerisinde ilk sırayı almasıdır. Ermenekli Mustafa Safvet tarafından Beynu'l-Hak dergisinde yayınlanan bir yazı, mutlak olmamakla beraber, bize bu noktada veriler sunmaktadır. Buna göre Konya sahip olduğu 576 medrese ile en çok medrese bulunan vilayettir.² Diğer taraftan Konya'da medrese sayısının 19. yüzyılın ortalarından itibaren artış kaydettiğini de belirtmek yerinde olur.³ Dolayısı ile Konya'dan bahsettiğimizde dînî hayatın bütün canlılığı ile yaşandığı⁴ aynı zamanda ilmiye sınıfının da kuvvetli olduğu ve buna paralel olarak faaliyet sahasının da o nisbette geniş olduğu bir bölgeden bahsetmiş olmaktayız.⁵ Konya söz konusu olduğunda bahsedilmesi gereken bir başka husus da medreseler ile tarikatlar arasındaki doğrudan ilişkidir. Konya medreselerinin ekseriyeti Nakşibendi tarikatine mensuptur. Daha az bir kısmı ise Mevlevî tarikatı ile bağlantılara sahiptirler. Dolayısı ile sanılanın aksine Konya'da baskın olan

sermayesinin girişi sürecini başlattı. Demiryolları, bölgenin Almanya ile olan ticaretini genişletti" b kz. Pamuk, Şevket (2005), *Osmanlı – Türkiye İktisadi Tarihi 1500 – 1914, İletişim Yayınları, İstanbul, s.237..*

¹ Arabacı, Caner (1998), *Konya Medreseleri*, Konya Ticaret Odası Kültür ve Eğitim Yayınları, Konya, s.5.

² Ermenekli Mustafa Safvet (1326), "Medreselerimiz", *Beyanu'l-Hak*, Yıl 3, Sayı 92, KE, s: 1732.

³ Bu tespiti bütün sancaklara teşmil etme imkanımız olmamakla beraber bunu teyid edecek bir takım verilere sahip bulunmaktayız. Örneğin 1875 yılında Isparta sancağında 40 medrese bulunurken bu sayı 1903'te 60'a ulaşır. B kz. Mardin, Şerif (2005), *Bediüzzaman Said Nursi Olayı*, İletişim Yayınları, İstanbul, s.240 – 241. Yine Konya sancağında 1300 yılında 42 medrese bulunurken bu sayı 1322'de 56'yı bulur. Bu bilgilere paralel olarak Ermenekli Mustafa Safvet de yukarıda atıfta bulunduğumuz yazısında Konya'da yeni medreselerin de çok olduğundan bahsetmektedir. Öte yandan Server İskit 1903 yılı salnamelerine dayanarak Konya'da 451 medrese ve 12000 talebe olduğunu tespit etmiştir. B kz. İskit, Server (1939), *Türkiye'de Neşriyat Hareketlerine Bir Bakış*, İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul, s.112. Bu durumda Ermenekli Safvet'in verileri doğru olarak kabul edilecek olursa bu da medrese sayılarında yaşanan artışın bir başka göstergesidir.

⁴ Bir Alman diplomatı olan Roderlf von Lindau 1898 yılında çıktığı Anadolu gezisinde Konya izlenimlerini şöyle anlatır: "Ben Konya'dan başka hiçbir Türk şehrinde bu kadar kapalı örtünmüş – bazıları gözlerini dahi kapatmıştı – kadınlar, böyle yüksek arakiyeli dervişler, yeşil ve beyaz sarıklarından hacı veya hoca oldukları anlaşılabilir bu kadar çok insanı bir arada görmemişim. Konya tam bir dervişler şehri." B kz. Pınar, İlhan (1998), *19. Yüzyıl Anadolu Şehirleri*, Akademi Kitabevi, s.147.

⁵ 1314 yılında medreselerin ıslahı ile ilgili saraya bir layiha sunan Şeyh Ali Efendizade Muhyiddin Efendi Konya'da ilmiye sınıfının üstlendiği rollere ilişkin önemli bilgiler veriyor: "Bugün Konya şehrinde dört beş bin talebe ders okutuyor. Ne hocasına ne talebesine hükümet bir akçe bile iane vermediği halde yine bu zevat, dine hizmet fikriyle on beş yirmi seneler takat-fersâ olan mezahime katlanıyorlar. Bilcümle kazalar müftülüklerini onlar ihrâz ediyorlar, yine onlardan başka kazalarda söz anlayan, hükümetin icrâatına muavenet eden, halife-i âdileye itâat lazım olduğunu söyleyen ahlâk-ı umûmiyeye hizmet edenlere tesadüf edilmiyor." B kz. Şeyh Ali Efendizade Muhyiddin (1314), *Medreselerin Islahı*, s.27.

tarikat Nakşinebdilik ve bilhassa Halidî koludur.¹ Bu haliyle Konya/taşra ulemasına yönelik çalışmalar için temsil gücü yüksek bir bölge profili çizmektedir.

Çalışmanın Amacı: Bu çalışmanın amacı öncelikle taşrada modern fikirlerin hangi kanallarla yayıldığını, bu çerçevede ulemanın ne gibi roller oynadığını ve nihai kertede meşrutiyet sonrasında Konya ulemasının sahip olduğu siyasi fikirlerin başta İstanbul olmak üzere diğer bölgelerdeki ilmiye mensupları ile bir benzerlik taşıyıp taşımadığı, aynı şekilde siyasi modernleşmeye karşı aldıkları tavrın ne olduğunu, bu tavırların belirlenmesinde hangi faktörlerin etkili olduğunu ortaya koymaktır. Bir yüksek lisans tez çalışması olması nedeni ile bu çalışmanın söz konusu amaçlara ulaşmada eksiklikler taşıyacağı bir takım sorulara net cevaplar veremeyeceği ortadadır. Ancak biz elimizden geldiği kadar birinci el kaynakları kullanmak sureti ile hedeflerimizi gerçekleştirmeye çalıştık.

Çalışmanın Önemi: Çalışmamız, Anadolu/Konya ulemasının; meşrutiyet, istibdat, siyasi parti, meclis, mebus gibi siyasi kavramlara ne gibi anlamlar yüklediklerini, bu anlamların siyasi merkez ile ne gibi benzerlikler/farklılıklar taşıdığını, bir anlamda taşraya ilişkin var olan kabulleri sorgulaması bakımından önemlidir. Bu konu literatürel eksikliklerden dolayı taşraya yönelik bilgilerimizin oldukça sınırlı olduğu bir dönemde en azından bir boşluğu dolduracağını, daha teorik çalışmalara veri sunabileceği için de araştırılmaya gerekli görülmüştür.

Çalışmanın Kapsamı: Çalışma temel olarak 1908 ve 1912 tarihleri arası ile sınırlandırılmıştır. II. Meşrutiyet döneminin 1914 yılına kadar sürdüğü genel kabul görmeye beraber bizim 1912 tarihini seçmemizde rol oynayan temel faktör 1912 seçimleri olmuştur. Zira bu seçimler II. Meşrutiyet döneminin, ciddi anlamda yapılan, ilk ve tek çok partili seçimleri olmuştur. Seçimler öncesinde ve sırasında meydana gelen partiler arası mücadele bu dönemde yayınları da etkilemiş ve 1911-1912 yıllarında bir çok siyasi muhtevalı eserin yazılmasına da sebebiyet vermiştir. Dolayısı ile 1912 yılını kapsama dahil etmiş olmakla bir bakıma bu eserleri de çalışmamızın kapsamına dahil etmiş olduk. Öte yandan bu seçimler İttihat ve Terakki aleyhine oluşan kamuoyunun dışa vurumunu

¹ Asil, Ercüment, a.g.e., s.2; Altay, Fahrettin (1970), *10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912 – 1922)*, İnsel Yayınları, s.220.

yansıtması bakımından da önem taşımaktadır ki bu tarihten itibaren her hangi bir şekilde çok sesli bir siyasal yapıdan bahsetme, farklı siyasi görüşleri takip etme imkanı da büyük ölçüde ortadan kalkmaktadır.

Çalışmanın Planı: Çalışmamız giriş ve sonuç bölümlerinin dışında üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde II. Mahmud döneminden itibaren ilmiye sınıfının geçirdiği siyasal dönüşümü ve bu dönüşümün giderek onları nasıl Jön Türkler ile ittifaka ittiğini ortaya koymaya çalıştık. Akabinde ise Konya'nın modern fikirlerle tanışmasında bu ittifakın etkilerini incelemeye çalıştık ve nihai olarak meşrutiyetin ilanı sonrasında siyasi fikirlerin/tercihlerin şekillenmesinde rol oynayan faktörleri ortaya koymaya çalıştık. Konya ulemasının siyasi fikirlerini ortaya koymaya çalıştığımız ikinci bölümde ise “meşrutiyet, istibdat, siyasi partiler, siyasi çoğulculuk, mebusluk” gibi kavramların ne şekilde içinin doldurulduğunu, bu kavramların nasıl algılandığını ele aldık. Üçüncü bölümde ise söz konusu fikirlerin ciddi anlamda rekabete tutuştuğu ilk ve tek olay olan 1912 seçimlerinin Konya'da ne şekilde cereyan ettiğini, partilerin ne şekilde teşkilatlandıklarını ve propagandalarını yürüttüklerini, ulemanın bu seçimlerde ne gibi fonksiyonlar icra ettiğini ve son olarak bu çerçevede kendisine yöneltilen tepkileri yansıtmaya çalıştık.

Çalışmanın Yöntemi: Bu çalışma bir olgusal tarih çalışması olma amacı gütmemekte olup daha ziyade düşünce tarihi zaviyesinden yapılmış bir çalışmadır. Bu, olgusal vakıaların göz ardı edildiği anlamına gelmemekle beraber gerek duyulmadıkça bu olaylara değinilmemiştir. Bir düşünce tarihi denemesi olması nedeni ile yöntem olarak, doküman analizi yöntemine dayanmaktadır.

Çalışmanın Kaynakları: Bu çalışma ağırlıklı olarak II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte yayınlanmaya başlayan yerel gazetelere dayanmaktadır. 1908 itibari ile Osmanlı'nın bir çok bölgesinde olduğu gibi Konya'da da özel gazeteler çıkmaya başladı. Kronolojik olarak sıralayacak olursak Anadolu, Hakem, Maşrık-ı İrfan, Şems, Babalık ele aldığımız dönemde yayın hayatına dahil olan başlıca siyasi gazete ve mecmualardır. Bu gazeteler içerisinde bilhassa Maşrık-ı İrfan gazetesi ilmiye çevreleri tarafından çıkarılıyor olması nedeni ile

çalışmamız açısından oldukça önemlidir.¹ Bununla beraber sadece bu gazeteden yola çıkarak Konya ulemasının siyasi görüşlerini incelemek her hal u karda eskik olacaktır. Zira Meşrutiyet dönemi siyasi kutuplaşmalarından ilmiye sınıfı da nasibini almış olup o dönem ilmiyesi söz konusu olduğunda artık mütecanis bir zümreden bahsetmiş olmayız. Diğer taraftan Maşrık-ı İrfan gazetesinin mevcut koleksiyonu da konuyu incelemek bakımından önümüze bir çok engeller çıkarıyor.² Buradan hareketle diğer gazetelerin de incelenmesi zaruret derecesinde bir önem kesbediyor.

Anadolu gazetesi³ Konya'nın ilk özel gazetesi olma özelliğine sahiptir ve ilk sayısından itibaren tarafsız bir yayın politikası takip eder. İلميye mensupları da dahil olmak üzere farklı sosyal kesimlerden yazarların yazılarına yer verir⁴ ve siyasi ve dini tartışmalarda ilişkin her hangi bir tarafı desteklediğine dair işaretler içermez.

10 KE 1324 tarihinde yayın hayatına başlayan Hakem Gazetesi⁵ ise daha ziyade ittihatçı çevreleri destekleyen bir gazetedir. Yazar kadrosunun büyük çoğunluğunu memurlar

¹ Caner Arabacı Konya Medreseleri adlı eserinde bu gazetenin Islah-ı Medaris Medresesi tarafından çıkarıldığını belirtir. Bkz. Arabacı, a.g.e., s.487. Ancak gazetenin görebildiğimiz sayılarında bu bilgiyi doğrulayacak bir ifadeye rastlayamadık. Gazete ilk sayısında Konya ulema ve eşrafi tarafından ortak bir matbaa kurulduğunu belirtir. Bu matbaanın adının da Maşrık-ı İrfan matbaası oluşu gazetenin de ulema ve eşraf tarafında çıkarıldığı düşüncesini akla getiriyor. Diğer taraftan resmen bu iki kurum arasında bir ilişkinin varlığı kesin olmasa da Islah-ı Medaris Medresesi çevrelerinin yazılarını bu gazetede yayınlıyor oluşu, gazetenin Bekir Sami Paşa Medresesi'nin Islah-ı Medaris Medresesi'ne dönüşümü sırasında aktif bir rol oynaması bu iki kurum arasında bir ilişki olduğunu ortaya koyuyor.

² “Menâfi-i mülk ü devlete hadim ilmî, edebî, ictimâî, siyasî Osmanlı gazetesidir.” Gazete Konya'da Maşrık-ı İrfan Matbaası'nda basılmaktadır. İlk sayısı 19 Şubat 1324 tarihinde intişar eden bu gazetenin ne zaman yayın hayatına veda ettiği bilinmemekle beraber 1913 yılına kadar periyodik olmasa da çıkmaya devam etmiştir. Bkz. Arabacı, Caner (2003), “Geçmişte Konya Basını”, *Konya'da Düşünce ve Sanat*, Türkiye Yazarlar Birliği Konya Şubesi, Konya, s. 288. Gazetenin tam koleksiyonu elimizde mevcut değildir. Koleksiyonun ihtiva ettiği problemler için bu çalışmanın dokuzuncu sayfasına bakılabilir.

³ “Haftada üç defa neşrolunur meşrutiyet gazetesidir.” Meşrutiyetin ilanı ile beraber yayın hayatına başlayan gazete (30 Ağustos 1324), 1325 yılında 93. sayısı ile beraber yayın hayatına veda eder (16 Mart 1325). Ancak bu gazetenin 93.sayısına ulaşamadığımızı ifade etmemiz gerekir. Gazetenin elimizde olan 54. sayısından sonraki sayıları hakkında bir bilgi bulunmayıp yalnızca 93. sayının varlığı hakkında bir bilgiye sahibiz. Bkz. Duman, Hasan (2000), *Osmanlı – Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri*, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, s.132. Caner Arabacı Maşrık-ı İrfan matbaasında basılan bu gazetenin Maşrık-ı İrfan'ın öncüsü olduğu görüşündedir. Bkz. Arabacı, Caner (2003), a.g.m., 285 – 286.

⁴ Örneğin ilerleyen yıllarda Hürriyet ve İtilaf Partisi saflarında yer alacak olan ve Milli Mücadele hareketine muhalif tavrı nedeni ile asılacak olan ilmiyeden Ziya Efendi ile İttihat ve Terakki'ye paralel düşünceleri ile ön plana çıkan yine ilmiyeden Ereğlilî Musa Kazım Efendi'nin yazılarına bu gazetenin sayfalarında rastlamak mümkündür.

⁵ “Haftada iki defa neşrolunur ilmî, edebî, siyasî Osmanlı gazetesidir.” 10 KE 1324 tarihinden 5 Ağustos 1326 tarihine kadar 103 sayı çıkan gazetenin tam koleksiyonuna sahibiz. Gazete Konya Vilayet Matbaasında basılmaktadır. Bkz. Duman, a.g.e., s. 346.

oluşturmakla beraber paralel fikirleri taşıyan ilmiye mensupları da bu gazete de yazı yazmışlardır. Mehmet Önder'e göre ilmiyeden Sivaslı Ali Kemali Efendi, yazı yazmamakla beraber, bu gazeteye danışmanlık yapmaktadır. Yine Anadolu gazetesinde imzasına rastladığımız Ereğlili Musa Kazım Efendi de gazetenin yazarları arasında yer alır. Maşrık-ı İrfan gazetesi ile sık sık polemiklere girmesi, İttihatçılara yakın olan ilmiye mensuplarının yazılarına yer vermesi de bu çalışma kapsamında gazeteyi önemli kılan unsurlar arasında sayılabilir.

Şems mecmuası ise Mevlevî çevreleri tarafından haftada bir defa olarak çıkarılan fakat çok da uzun soluklu olmayan bir yayındır.¹ Sayılarının azlığı nedeni ile çok fazla istifade edemediğimiz bu kaynak ise Mevlevî çevreleri ile İttihat ve Terakki arasındaki ilişkiyi göstermesi ve bu çevrelerin 31 Mart hareketine bakışlarını yansıtmaları bakımından önem arz ediyor.

Hakem gazetesinin yayın hayatına son vermesi ile beraber Babalık Gazetesi yayına başlar. Hakem'in neden yayınına son verdiğiine ilişkin elimizde her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla beraber Babalık'ı siyasi eğilim ve tercihlerinin benzerliği nedeni ile bu gazetenin bir devamı olarak zikredebiliriz.² Bu gazeteyi çalışmamız açısından önemli kılan husus 1912 seçimleri'nin öncesinde ve sırasında Maşrık-ı İrfan Gazetesi'nin sayılarına ulaşamamış olmamızdır. Bu durumda dönemin tartışmalarını izleyebileceğimiz tek süreli yayın olarak bu bu gazete kalmaktadır ki biz de 1912 seçimlerini ele aldığımız bölümde daha ziyade bu gazeteye ağırlık verdik.

Son olarak tartışmaların siyasi merkez olan İstanbul'daki cereyanını takip etmek, ilmiye sınıfının bu tartışmalara yaklaşımlarını ortaya koyabilmek ve Konya ile İstanbul uleması arasındaki paralel noktalara işaret etmek amacı ile Cemiyet-i İlmiye-yi İslamiye'nin yayın organı olan Beyanu'l-Hak Mecmuası'nı inceledik. Aynı oranda olmamakla beraber Volkan ve Sırat-ı Mustakim'i de yararlandığımız kaynaklar arasında zikretmemiz gerekir.

¹ "Millet-i necîbe-i Osmâniyenin menafi'ine hâdim haftalık Osmanlı gazetesi." Elimizde olan son sayısı 2 Haziran 1325 tarihine tesadüf eden yirminci nüshasıdır. Daha sonra çıkıp çıkmadığına dair her hangi bir veriye sahip değiliz. Bununla beraber koleksiyonu da tam değildir. Duman, a.g.e., s.780.

² 1326 yılında yayın hayatına başlayan gazete Cumhuriyet devrinde de çıkmaya devam etmiştir. Biz çalışmamızda 1326 tarihidenden itibaren 1912 seçimlerine kadar olan sayılarını kullandık.

Diğer taraftan Konya haricinde yer alan, ilmiye mensupları tarafından yazılan siyasi muhtevaya sahip eserlerden de istifade ettiğimiz altını çizmemiz gerekir.

Karşılaşılan Zorluklar: Kaynaklarının bolluğuna rağmen bu çalışmanın da bir takım problemlerle karşılaştığını söyleyebiliriz. Problemlerin başında takip ettiğimiz süreli yayınların koleksiyonlarının eksik olması geliyor. Süreli yayınların İstanbul ayağında bir sorun olmamakla beraber bizim için daha da önemli olan Konya ayağı bir takım problemler taşıyor. Bilhassa siyasi kutuplaşmanın başlamasından sonra gazete koleksiyonlarında eksikliklerle karşılaşıyoruz. Bu ise ister istemez iki farklı görüşü tam anlamıyla yansıtamamak gibi bir problemi karşımıza çıkarıyor. Örneğin Konya uleması tarafından çıkarılan Maşrık-ı İrfan gazetesinin, İttihat ve Terakki'ye muhalif tavrı ve ilmiye sınıfından yazarlara ağırlıklı olarak yer vermesi nedeni ile çalışmamız açısından fevkalade önemli olmasına rağmen, 31 Mart sonrası ve 1912 seçimleri sırasındaki nüshaları elimizde mevcut değildir.¹ Diğer yandan Şems mecmuası da Mevlevî çevrelerinin görüşlerini yansıtmaması bakımından aynı derecede önemli olmakla beraber benzer bir probleme sahiptir. Bu problemi kısmen de olsa aynı siyasi yelpazede yer alan müelliflerin yazdıkları risaleler yoluyla gidermeye çalıştık. Karşılaştığımız diğer önemli bir problem ise gazetelerde yer alan yazıların bir çoğunun imzasız olması, imzalı olanların ise biyografilerine ulaşamamasıdır. Bu noktada hangi yazıların ilmiye sınıfına mensup kişiler tarafından yazıldığını tespit edebilmek de güçleşmektedir. Bu problemi çözmek amacı ile Maşrık-ı İrfan gazetesini her hangi bir yazar ayırımına gitmeksizin ilmiye sınıfının temsilci olarak aldık. Diğer gazetelerde ise öncelikli olarak ilmiye sınıfına mensup olduklarını bildiğimiz yazarlara, ikinci planda ise diğer yazarlara yer verme yoluna gittik.

¹ Bu yalnızca Maşrık-ı İrfan gazetesine ait bir problem değildir. farklı bölgelerdeki muhalif gazetelerin de koleksiyonları benzer bir akıbeti paylaşmaktadırlar. Örneğin Kastamonu'da Sofuzade Tevfik Efendi tarafından çıkarılan *Zafer* gazetesinin, İzmir'de Hafız İsmail Efendi tarafından çıkarılan *Mizan* gazetesinin, Trabzon'da yayınlanan muhalefet yanlısı *Tarık* gazetesinin de koleksiyonları büyük ölçüde eksiktir.

BÖLÜM 1: MODERNLEŞME SÜRECİNDE İLMİYE SINIFI

1.1. Osmanlı Ulemasında Siyasal Dönüşüm

1.1.1. Modernleşme Ve İلميye Sınıfı

İلميye sınıfı, klasik Osmanlı sisteminde gerek hacmi gerek işlevleri itibari ile en fazla önemsenmesi gereken sınıfların başında gelir. Ulema; şeyhülislamlık, kazaskerlik, kadılıklar, medreseler, vakıflar, Nakibü'l-eşraflık gibi müesseseler aracılığı ile yürütme, yargı, eğitim, beledî hizmetler gibi çok geniş alanlarda hizmet ifa edebilmekteydi. Diğer taraftan camiler aracılığı ile siyasi merkez ile halk arasında bir bakıma aracı mekanizma işlevi görüyor ve böylelikle sistemin işleyişinde, halka mâl olmasında mühim bir rol oynuyor aynı zamanda da bir denetim mekanizması işlevi görüyor¹, hem halk hem de yöneticiler tarafından dinin mümessili ve sözcüsü olarak görülüyordu² Aynı zamanda medrese talebelerinin cerre çıkma uygulaması ve üç aylarda taşraya dağılarak halka vaazlar vermeleri bu sınıf ile halk arasındaki irtibatı da sıkılaştıran bir başka unsurdu.³ Ne var ki modernleşme hareketlerinin başlaması ile beraber, hususen II. Mahmud döneminden itibaren, ilmiye sınıfının gerilere itilmesini başlatacak süreç de başlamış bulunuyordu. Yeni tesis edilen seküler kurumlara beraber bu sınıfın siyasi, hukuki, idari, sosyal ve ekonomik anlamda etki alanını oldukça daralacaktı. Modern mekteplerin açılması eğitim alanında, nizamî mahkemelerin kurulması adlî alanda, yönetim mekanizmasında meydana gelen yeniliklerle beledî hizmetler alanında ilmiye sınıfı ciddî ölçüde sahası daralmış bir hale gelmişti. Aynı şekilde modern bakanlıkların nüvesi denebilecek nezaretlerin de kurulması

¹ Kara, İsmail (2001), *İslamcıların Siyasi Görüşleri*, Dergah Yayınları, İstanbul, s.46; Bagader, Ebubekir (1991), *Modern Çağda Ulema*, İz Yayınları, İstanbul, s.237 – 238.

² Bagader, a.g.e., s.226. Mardin bu sınıfın toplumda ifa ettiği mesleklerden yola çıkarak bu sınıfın toplumun işleyişini düzenleyen en merkezi kurullardan biri olduğunu söyler. Bu tespiti modernleşme projesinin ilmiye sınıfı üzerinde yaptığı tahribatı görebilmek bakımından da önemli: “Ulema, Osmanlı toplumunun işleyişini düzenleyen merkezî kurullardan birini oluşturmaktaydı. Bu kurumun hayati rolü, en iyi biçimde, denetim altında tuttuğu mesleklerden hareketle anlaşılabilir. Tanzimat’tan önce kadılar, fakihler, müderrisler, muallimler, doktorlar ve tedavi hizmetleri veren diğerleri, din adamları ve mutasavvıflar, matematikçiler, mantıkçılar, astronomlar ve müneccimler, müzikologlar ve kütüphanelerle ile, çok daha az oranda olmak üzere yöneticiler ve görevliler, neredeyse bütünü ilmiyeden çıkıyordu.” Bkz. Mardin, Şerif (2005), *Bediüzzaman Said Nursi Olayı*, İletişim Yayınları, İstanbul, s.171.

³ İpşirli, Mehmet (2003), *Medrese*, TDV İA, c.28, TDV Yayınları, Ankara, s.331.

benzer bir etki yaptı.¹ Vakıfların merkezileştirilmesi ulemayı maddi anlamda güç kaybına uğrattırırken, bakanlıklar vasıtası ile ulema bir bakıma bürokrat hüviyetine bürünmüş oldu. Yeni kodifikasyon hareketleri ve adlî teşkilatlar sebebi ile adlî alanda da etkileri büyük ölçüde tırpanlandı ve son olarak modern eğitim kurumları ile de ilmiyenin eğitim üzerindeki nüfuzu kırıldı, buna bağlı olarak kanaat önderliği fonksiyonu da zayıflamaya başladı.² Tüm bu gelişmeler ilmiyenin nüfuzunu azalttığı gibi karşısına da gittikçe güçlenen yeni bir aydın/bürokrat sınıfı çıkarmıştı. Bu kurumsal yeniliklerin yanında ilmiye sınıfı en büyük darbeyi yeniçeriliğin kaldırılması ile alıyordu. Zira modernleşme teşebbüslerinin önünde engel teşkil eden yeniçeriler üzerinde ulemanın büyük nüfuzu vardı ve onların önderlik ettiği muhalefet hareketlerinin yönlendirilmesinde, kışla imamlıkları vasıtası ile yeniçeriler üzerinde camiler vasıtası ile halk üzerinde, birinci dereceden rol oynuyorlardı. Yine ulemanın tarikatlarla üst düzey ilişkiler içinde bulunması da onu güçlü kılan bir başka unsurdur.³ Mamafih yeniçeriliğin ilgası ile beraber ilmiye sınıfı da en büyük müttetikini ve giderek gücünü, muteberliğini kaybetme sürecine girmiş bulunuyordu. Bununla beraber İslam toplumlarına has olan bir takım özellikler, ilmiye sınıfını hala siyasi merkez tarafından yabana atılmaması gereken bir zümre konumunda tutuyordu. Bu özellik, her hangi bir yenileşme teşebbüsünün dînî bir kisveye bürünmeksizin toplum nezdinde meşruiyet kazanamayacağı olgusu idi.⁴ Dolayısıyla ilmiye sınıfının desteği olmaksızın ıslahat hareketlerinin halk nezdinde kabulünü sağlamak, meşrulaştırmak neredeyse imkansızdı.⁵

¹ Modern mekteplerin açılışı ilk olarak 1773 yılına tekabül eder. Bu tarihte Mekteb-i Mühendishâne-i Bahrî-i Humayun, 1795'te Mekteb-i Tıbbiye, 1827'de Mekteb-i Harbiye açıldı. Modern mahkemelerden Karma Ticaret Mahkemeleri 1860'ta, Nizamî Mahkemeler ise ilk olarak 1864'te açıldılar. Evkaf Nezareti 1826'da, Maarif Nezareti 1846, Adliye Nezareti ise 1870'te kuruldu. Bununla beraber ilk dönemlerde eğitimli personelin bulunmaması nedeni ile çağdaş kurumlarda büyük ölçüde ilmiye sınıfı istihdam edilmişti. Ancak 1870'li ve 1880'li yıllardan itibaren "idari sistemde yürütme ile ilgili makamlar, giderek daha çok" modern eğitim müesseselerinden mezun olan kişiler tarafından doldurulmaya başlandı (Mardin, 2005: 175 – 177). Mardin'e göre bu istihdam imkanı ulemanın muvafık bir eğilim göstermesinde de etkili olmuştur (Mardin, 2005: 177).

² Bagader, a.g.e., s.237; Mardin, a.g.e, s.175; İnalçık, Halil (1998), "Osmanlı Devleti Sonlarında Rumeli ve Anadolu", Editör: İhsanoğlu, Ekmeleddin, *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, Kitabevi, İstanbul, s.371 – 372.

³ Bagader, a.g.e., s.29 – 30, 222.

⁴ Toplumsal meşruiyet kavramının toplumsal sürecin işleyişindeki rolü için bkz. (Mardin, Şerif (2005), a.g.e., s.19.

⁵ Uriel Heyd, III. Selim ve II. Mahmud dönemi ulemasının modernleşmeye karşı sergiledikleri tavrı irdelediği önemli çalışmasında "Modernleşme girişimlerinin neticesi büyük oranda (...) bilgili Müslümanlar ordusunun yani ulemanın tavrına bağlı olmuştur" diyerek bu noktaya işaret etmektedir. bkz. Heyd, Uriel (1996), "III. Selim ve II. Mahmut Dönemlerinde Batılılaşma ve Osmanlı Uleması", *Dergah*, Sayı.80, s.18.

Bu durumun farkında olarak II. Mahmud göreve başlar başlamaz merkezin gücünü tahkim etme yönündeki hedeflerine ulaşmaya dek ilmiye sınıfı ile ilişkilerini iyi tutma politikası izledi. “Düzenli olarak dini törenlere, halkın yoğun biçimde katıldığı dini toplantılara iştirak etti. Camiler yaptırdı, dini vakıflar kurdu.” İlk okul talebelerinin yeterli dini bilgi sahibi olmaksızın okuldan ayrılmalarını yasaklayan bir buyruk yayınladı ve bu işin yürütülmesi işini kışla imamlarına verdi¹, beş vakit namazın cemaatle kılınmasına gayret edilmesi, dinin gereklerinin yapılmasına itina gösterilmesi, sünnetin ihyasına ehemmiyet verilmesi gibi unsurları içeren fermanlar yayınlayarak halkın gözünde de müsbet bir yer işgal etme çabasına girdi.² Bir yandan da ulemeden reformlara karşı gelecek muhtemel itirazların önünü alabilmek veya muhalifleri bertaraf etmek amacı ile bu sınıfa yönelik çeşitli cezalandırma yöntemlerine de başvurmaktan çekinmedi.³ Diğer taraftan II. Mahmud medreselerin ıslahı konusunda her hangi bir girişimde bulunmaktan da kaçındı.⁴ Avigdor Levy’nin ifadesi ile bu tam bir havuç – sopa taktiği idi. 1826 yılına gelindiğinde II. Mahmud’un planı başarıya ulaşmış gözüküyordu ki ulema artık II. Mahmud ile işbirliği yolunu tutmuş bulunmaktaydı. Dolayısı ile ıslahatların önündeki engeller de artık kalkmış sayılabilirdi. Nitekim yeniçeriliğin kaldırılması için yapılan teşebbüsün halk, medrese talebeleri, ulema nezdinde destek görmesinin ardında da ilmiye ile saray arasındaki ittifakın etkisi vardı.⁵ Yeniçeriliğin ilgasından sonra Sultan Mahmud ilmiyenin bu desteğini karşılıksız bırakmadı. Dağıtılan nakdî yardımların yanı sıra aynı yıl yayınladığı bir irade ile yaklaşık yüz askere bir imam denk düşecek şekilde bir düzenlemeye gitti. Ne var ki çok geçmeden aradaki bu ittifak ilişkisi tek taraflı olarak bozulmaya başladı. Artık ulema yeniçeriliğin ilgası ile doğal bir müttefikini kaybetmiş ve bir bakıma Sultan’ın gözünde

¹ Bagader, a.g.e., s.32.

² Manneh, Butrus abu (2004), “19. yy. Başlarında Osmanlı’da Nakşî – Mücedidîlik”, *Tasavvuf*, Yıl.5, Sayı.12, s.286. Butrus abu Manneh “19. yüzyıl başlarında Osmanlı’da Nakşî – Mücedidîlik” adlı makalesinde Sultan Mahmud’un bu tavırlarında üst düzey bürokratların Hâlidî tarikatına mensup olmalarının ve dolayısı ile bu tarikatın görüşlerinin de bir rolü olduğunu söyler. Bkz. a.g.m., s.286.

³ Heyd, Uriel (1996a), “III. Selim ve II. Mahmut Dönemlerinde Batılılaşma ve Osmanlı Uleması”, *Dergah*, sayı.82, s.17.

⁴ İpşirli, a.g.m., s.332; Berkes, Niyazi (1974), *Türkiyede Çağdaşlaşma*, Doğu – Batı Yayınları, Ankara, s.402.

⁵ Bagader, a.g.e., s.37.

yeniçerilerle benzer bir konumda telakki edilmeye başlanmıştı.¹ 18. yüzyıldan itibaren açılmaya başlayan alt sınıf ile üst sınıf ulema arası bu tarihlerden itibaren daha da açık hale geldi.² Askeri imamların kaldırılması örneğinde olduğu gibi Mahmud'un ilmiye üzerindeki politikaları genellikle alt sınıf ulemaya zarar veriyordu. Üst sınıf ulema ise duruma ya ilgisiz ya da sessiz kalıyordu. Bu durum taşradaki üst sınıf – alt sınıf ulema ilişkileri için de geçerliliğini koruyordu.³ 1830'lara gelindiğinde alt sınıf ulema ıslahatlara verdiği desteği geri çekmeye başladı.⁴ Bu tarihlerden itibaren toplanan meşveret meclislerinde ulemanın temsil oranı da ve buna bağlı olarak siyasi gücü ve fonksiyonlar gittikçe azalıyordu.⁵

Tanzimat döneminde ilmiyenin tecdrci olarak fonksiyonlarını kaybetme süreci devam etti. Bu dönemde bürokrasi yönetimdeki gücünü giderek artırırken bu döneme damgasını vuran Âli ve Fuat Paşalar da “ulemanın gözden çıkarılması konusunda giderek artan bir eğilim taşımışlardır.”⁶ Aynı şekilde medreseye olan ilgisizlik de devam etmiş, bu ilgisizlik bir yandan medrese talebelerinin modern okullara yönlendirilmesine yol açarken bir yandan da Kuleli Vakası gibi olaylara yol açmıştır.⁷

İsmail Kara, ıslahat hareketleri karşısında ilmiye sınıfının geçirdiği yeni bir merhale olarak Mardin'e atfen, 1860'lı yıllarda ulema ve dini endişe sahibi kesimlerin bir “kültür

¹ Kısa bir süre sonra ilk düzenlemelerden birisi askeri imamlıklar konusunda gündeme geldi. Yüz kişiye bir imam düşecek şekilde yapılan uygulama yeniden gözden geçirilerek bin kişiye bir imam düşecek hale getirildi. Bkz. Bagader (1991), a.g.e., s.44.

² Üst düzey ilmiye mensupları modernleşme çalışmalarını yalnızca desteklemekle kalmamış bunun yanında çalışmaların planlanması, teklif edilmesi gibi aşamalarında bilfiil rol almışlardır (Heyd, 1996a: 18).

³ Bagader, a.g.e., s.44 – 45.

⁴ Ulemanın bu tutumunda rol oynayan faktörlerden biri de 1829 yılında alınan Rusya yenilgisi olmalıdır. Bu yenilgi bazı üst düzey ulemayı da muhalif saflara yakınlaştırmaya rol oynamıştır. Bu tarihte ulemanın gösterdiği hoşnutsuzluk gösterileri için bkz. Bagader (1991), a.g.e., s.47 - 48. Uriel Heyd'e göre ulema arasındaki birliğin bozulmuş olması onların güç kaybetmelerinin de nedenlerinde birisidir aynı zamanda.

⁵ Heyd, (1996a), a.g.e., s.17. Ulemanın bu toplantılarda temsiline ilişkin sayısal veriler için bkz. Cihan, Ahmet (2005), *Reform Çağında İlmîye Sınıfı*, Birey Yayınları, İstanbul, s.4.

⁶ Mardin (2005), a.g.e., s.183; Engelhart, Edouard Philippe (1999), *Türkiye ve Tanzimat*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, s.130, 180.

⁷ Berkes bu vakayı düzenleyenlerin cumhurî veya meşrutî bir idare arayışı içinde olmadıklarını ancak “meşveret usûlü ile iyi bir padişah ve namuslu bir hükümet kurulması”nı istediklerini ifade eder. Bkz. Berkes, a.g.e., s.244. Bu olay hakkında yapılmış en tafsilatlı çalışma Uluğ İğdemir tarafından hazırlanmıştır. Olayın gelişimi, katılımcılar, cezalandırmalar için bkz. İğdemir, Uluğ (1943), *Kuleli Vakası Hakkında Bir Araştırma*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara. Mamafih bu hareket netice itibari ile ilmiyenin aleyhine işleyen bir takım gelişmelere de zemin hazırlamıştır. Bu olaydan sonra Âli Paşa İstanbul'daki medrese talebelerinin sayılarını sınırlayacak bir takım önlemler almış, “profesyonel din adamlarının nüfuzunu dizginlesin diye camilerin ve derviş tekkelerinin mülklerine vergi” koymuştur. Bkz. Davison, Roderic (1997), *Osmanlı imparatorluğunda Reform*, Alkım Yayınları, İstanbul, s.117- 118.

savaşı'nın patlak üzere olduğunu anlayarak İslam'ın kültürel içeriğinin ön plana çıkarılmaya başlandığını, İslam medeniyeti kavramının inşa edilmeye başlandığını, ve Batı medeniyeti karşısında İslam medeniyetinin üstünlüğüne vurgu yapılmaya başlandığını söyler. Yine Mardin'i takip edecek olursak bu söylemin entelektüel anlamda içinin doldurulması rolü ilmiye değil Yeni Osmanlılar gibi laik aydınlar tarafından gerçekleştirilmiş, ilmiye ise büyük kalabalığa hitap ederek popülist bir söylem geliştirme yoluna gitmiştir. Bu aşamadan itibaren ilmiye mensupları aydınların gerisine düşerek hem geleneksel muhalif kurumların zayıflamasında rol oynadılar hem de bununla irtibatlı olarak öncülük konumunu laik kurumlarda yetişen aydınlara vermiş oldular.¹ Artık İslamın entelektüel anlamda savunuculuğunu yapmak Namık Kemal, Ziya Paşa gibi aydınların elindeydi.² Ulemanın bu harekete desteği olmadı değil ancak bu destek alt düzey ulema tarafından geldi. Aktif olarak Cemiyet'in içinde yer alan Ali Suavi de dahil olmak üzere bu hareketle işbirliği yapan ilmiye çevreleri daha ziyade alt düzeye mensup çevreler idi. Üst düzey ulema ise bir takım hoşnutsuzluklara sahip olmakla beraber sarayla paralel hatlarda yoluna devam etme yolunu seçti. Yeni Osmanlıların üst düzey ulemadan destek görememelerinin sebeplerinden birisi de, bu hareketin her hangi bir gelenekten yoksun oluşu, Osmanlı toplumu için oldukça yeni bir şey oluşuydu. Ne var ki meşrutiyet talebi ile ortaya çıkan Yeni Osmanlılar, on yıllık bir süre zarfında matbuatın da etkisi ile yabana atılmayacak bir başarı elde ettiler. 1876 yılına gelindiğinde “artık “Meşrutiyet”, “Konstitüsyon”, “Kanun-ı Esasi” sözcükleri ile ifade edilen yeni rejim arayışı, Yeni Osmanlılar'ın yayımladıkları fikirlerin arasından çıkmış, İstanbul'un sokaklarına inmiştir.”³ Bu yılın mayıs ayında Mithat Paşa'nın başını çektiği anayasa taraftarlarının yönlendirmesi ile talebe-i ulum yönetim karşıtı bir takım gösteriler yaptı⁴ ve sonunda askeri bir darbe ile

¹ Mardin (2005), a.g.e., s.186; Kara, a.g.e., s.48 – 49.

² Abdülhamid dönemi ve II. Meşrutiyet dönemi ulemasının siyasi fikirleri de büyük ölçüde Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi aydınlar tarafından şekillenecektir. Örneğin Bediüzzaman Said Nursi bu kişiler için “seleflerim” diyecektir. Bkz. Nursi, Bediüzzaman Said (1327), *İki Mekteb-i Musibetin Şahadetnamesi Yahud Divan-ı Harb-i Örfî ve Said Kürdi*, İktbal-i Millet Matbaası, İstanbul, s.11. Yine Konya ulemasında Ermenekli Hasan Rüştü de modern fikirlerle Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın eserleri aracılığı ile tanışmıştır. Bkz. Süslü, Memduh Yavuz (1937), *Ermenekli Hasan rüştü ve Eserleri*, Yenikitap ve Basımevi, Konya, s.13.

³ Oktay, Cemil (1991), *Hum Zamirinin Serencamı*, Bağlam Yayınları, İstanbul, s.43.

⁴ Kemal Karpat talebe-i ulumun Abdülaziz karşıtı tutumunda, onun halifelik müessesinin hakkını verememesinin etkili olduğu görüşündedir. Bkz. Karpat, Kemal (2004), *İslamın Siyasallaşması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 234).

Hem Abdülaziz hal' edildi hem de anayasa karşıtı olan Mahmud Nedim Paşa sadarettten uzaklaştırıldı.¹ Bundan sonra tahta, anayasacı çevrelerle yakın ilişkiler içerisinde olan V. Murat çıktı. Anayasanın kısa sürede ilan edilmesi beklenirken Sultan'ın sağlık durumlarının el vermemesi nedeni ile bu amaç gerçekleştirilemedi. Nihayet anayasayı ilan edeceğine dair kendisinden taahhüt alınan II. Abdülhamid tahta geçti. Bu tarihten itibaren, Cevdet Paşa'yı bir yana bırakırsak, yapılan tartışmaların konusunu büyük ölçüde meşrûti sisteme geçip geçmemek değil², ahalinin ehliyeti olup olmadığı³ ve daha da önemlisi Cemil Oktay'ın deyimi ile "hum" zamirinin kapsamının ne olacağı oluşturuyordu. Anayasa muhalifi olarak nitelendirilen çevrelerin muhalefet ettiği temel nokta açılacak mecliste gayrimüslimlerin temsil edilmemesi gerektiği idi. Bu o dönem için hiç de yabana atılmayacak bir problem idi ve meşveret – şura söylemi ile meşrulaştırılan parlamentonun gayrimüslim üyelerinin olması ve bu kurumun halife/sultanı bağlayıcı kararlar alabilecek olması Osmanlı Devleti'nin İslamî kimliğinde de tahribata yol açacak bir durumdu. Ancak meşrûti sistemin gerekliliğini savunan ulema bir takım ayet ve hadisler temelinde geliştirdikleri söylemleri ile muhalefeti zaafa uğratmayı başardılar.

Her hal u karda tahta çıktıktan bir süre sonra Abdülhamit anayasal sisteme geçtiğini ilan etti. Bu sistem üzerine muhalif söylemlerde bulunanlar, ulema da dahil olmak üzere, sürgüne gönderildiler. Ne var ki bu durum çok fazla sürmedi. Bir yıl sonra patlak veren Kırım Savaşı ile beraber II. Abdülhamit meclisi, anayasanın kendisine verdiği yetki ile fesh ederek Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğünü askıya aldı ve anayasa taraftarlarını sürgüne gönderdi. Artık muhalifler tarafından istibdat devri olarak adlandırılacak olan dönem başlamış oluyordu. Bu dönemi ayrı bir başlık altında incelemek daha doğru olur.

¹ Oktay, a.g.e.,s.43; Berkes, a.g.e., s.272.

² Berkes bu konu da şöyle diyor: "Kanun-ı Esasi tartışmaları günlerinde ulema arasında bile, bu kadar kesinlikle ve açıklıkla mutlakiyetçiliği savunan çıkmamıştır. Kimse, meşruta usûlüne karşı mutlakiyet usulünü savunmamaktadır. Bunların bazıları arasında bir ayrılık varsa bu, Kanun-ı Esasicilerin Kuran'da keşfettikleri "meşveret" in, onların devlete uygulamak istedikleri meşveret usulü olup olmadığı üzerinedir." Bkz. Berkes, a.g.e., s.286.

³ Örneğin Fetva Emimi Halil Efendi 8 Mayıs'ta yapılan toplantıda "Devletin güvendikleri sizlersiniz... Anadolu'nun, Rumeli'nin bir takım cahil Türklerini toplayıp da onlardan rey ve tedbir mi soracaksınız" diyerek halkın seçtiği bir meclis fikrine karşı çıkıyordu. Halil Efendi bu görüşlerini 15 Temmuz ve 26 Eylül'deki toplantılarında da devam ettirdi. Berkes, a.g.e., s.282.

1.1.2. Sultan Abdülhamit ve İlimiye Sınıfı

Abdülhamit'in ilmiye sınıfına yönelik politikalarına baktığımızda onun, II. Mahmut'un iyi bir takipçisi olduğu gerçeğiyle karşılaşırız. Aslında sultanın panislamist bir politika takip etmesi ilk etapta ilmiye sınıfı ile arasının iyi olduğunu düşündürür ancak biraz daha yakından baktığımızda resmin böyle olmadığını görmek mümkündür. Osmanlı modernleşmesinin başlatıcısı ve yürütücüsü olan sarayın, modernleştirici etkisi Abdulhamid döneminde artarak devam etmiştir. Hiç kuşkusuz Modernleşme temayüllerinin en büyük ölçüde yaşandığı alan ise eğitim alanı olmuştur.¹ Sultan bir yandan İslamcılık politikasını uygularken bir yandan da ilmiye sınıfının gerileme sürecine müdahale etmeme yönünde bir insiyatif kullanmıştır. Başka bir ifade ile o, ulema sınıfının nüfuzunu büyük ölçüde baltalayan Tanzimat reformlarını, modernleşme teşebbüslerini devam ettirmeye itina göstermiş ve bu anlamda büyük bir mesafe katetmiştir.² Abdülhamit'in İslamcılık politikasının içeriye dönük yüzü daha çok halka hitap etmektedir ve halktan destek görmektedir. Bu politikanın başarılı olmasında onun vaiz, hatip gibi din görevlilerine verdiği önemin de etkisi olmalıdır.³ Bu anlamda II. Mahmud'a kıyasla halk islamını daha etkin kullandığı söylenebilir. Reformları yüzünden II. Mahmud'a "gavur padişah" lakabını takan halk Abdülhamit'e karşı böyle bir söylem üretmemiştir. Bunda Abdulhamid'in camiler, tekkeler tamir ettirmek, hayır kurumlarına yardımlarda bulunmak, çeşmeler yaptırmak vs. gibi halka yönelik yatırımların da büyük rolü olsa gerektir. Abdülhamit'in hazine-i hassasından yaptığı harcama kalemleri konusunda Nadir Özbek tarafında hazırlanan bir tablo bize bu noktada yol gösterici olabilir. Buna göre Abdülhamit hayratının en büyük kalemini %32.86 ile Camiler oluşturur. Sonra ki kalem ise %11.49 ile tekke ve

¹ Konya Halkevi Mecmuasında yer alan şu satırlar da Abdulhamid'in modern eğitim kurumlarını ne derece yaygınlaştırdığına işaret etmektedir: "Abdulhamid Han Sâni'nin bazı iyilikleri vardır ki gayrı kabil-i inkardır. İşte o büyük iyiliklerden birisi de Türkiye'nin her tarafında 'İdadi Mektepleri' küşad etmiş olmasıdır. O vakta kadar Türkiye hemen hemen derin bir cehalet içine gark olmuş idi. Gerçi medreseler var idi. Fakat bu köhne müesseselerde okunan şeyler yalnız [dînî ilimlerdi. S.A.]. Gerçi Sultan İkinci Mahmut, Türkiye'de ilmî müesseseleri ilk küşad eden padişah ise de vilayetlerde İdaid Mekteplerinin küşadı tâ İkinci Abdulhamid zamanına kadar tehhür etmiştir. Bundan dolayı Sultan Abdulhamit Han Sâniye ne kadar medyun olsak, ne kadar hayır ile yad etsek azdır" (Baştak, Naci Fikret (1942), "Merhum Üstad Bay Ferit Uğur Hakkında", *Konya*, Sayı 41, s. 26 – 27.

² Kayalı, Hasan (1998), *Jön Türkler ve Araplar*, Tarih Vakfı ve Yurt Yayınları, İstanbul, s.40.

³ Eraslan, Cezmi (1992), II. Abdulhamid ve İslam Birliği: Osmanlı Devleti'nin İslam Siyaseti 1856 – 1908, Ötüken Yayınları, İstanbul, s.222.

zaviyelerdir. Mektepler % 8. 21'lik bir orana sahipken bu oran medreseler için sadece % 1. 87'dir.¹ İstatistiklerden de anlaşılacağı üzere yardımlar içerisinde en küçük kalemi medreselere yapılan yardımlar oluşturmaktadır. Her ne kadar bu tablo tek başına delil olarak kullanmak için yeterli olmasa da Abdulhamid'in medreselere neredeyse hiç yatırım yapmadığı inkar edilemez bir gerçektir. Sultan medreselerin iyileştirilmesine dair her hangi bir girişimde bulunmamış, Mardin'in ifadesi ile "ulemanın bir batağa saplanıp yok olmasını izleme"yi tercih etmiştir.² Dolayısı ile Abdülhamit'e muhalefet halk katında değil daha üst katmanlarda gerçekleşmiştir.

İlmiye sınıfının muhalif saflara geçmesinden önce bir soruya yanıt aramamız gerekir. O da Abdulhamid'in ilmiye sınıfını neden terkedilmişliğe mahkum ettiği veya ilmiyenin/İslamcılarının neden Abdulhamid'e muhalif bir tutum içine girdiğidir. Her şeyden önce Abdulhamid "anayasa için gürültü koparan Yeni Osmanlıların takipçilerinden bir bölümünü oluşturan medrese talebelerinin gerçekleştirdikleri gösterilerin" Sultan Abdulaziz'in tahttan indirilmesinde payı olduğunun farkındaydı ve "ilmiyenin yeniden canlandırılmasından son derece endişeli idi."³ İlmiyenin, asker ve bürokrasi ile ittifak ederek Abdulaziz'in hal'inde rol oynaması Abdulhamid'i tahtta bulunduğu sürece bu ittifakı dağıtmaya yönelik politikalar üretmeye itmişti.⁴ Bu nedenle onun döneminde medrese talebeleri sıkı bir takip altında tutulmuş, toplantı yapmaları yasaklanmıştı.⁵ Yine Şeyhülislamın amcasının hal'ine fetva vermesi de ilmiyeye yönelik menfî bakışını etkileyen bir başka faktör olmuştur.⁶ Bu noktada değinilecek bir başka husus da, belki en önemlisi, İsmail Kara'nın işaret ettiği gibi Sultanın güçlü bir ilmiye sınıfının var olması durumunda mektepleşme hareketlerini ve maarif sisteminin ıslahı yönündeki uygulamalarını devam ettiremeyeceğine olan inancıdır.⁷

¹ Özbek, Nadir (2002), *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyal Devlet Siyasi İktidar ve Meşruiyet 1876 – 1904*, İletişim Yayınları, İstanbul, s.185.

² Mardin (2005), a.g.e., s.180.

³ a.g.e., s.180, 199.

⁴ Mardin, Şerif (1983), *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, s.56; Mardin (2005), a.g.e., 180.

⁵ Mardin (2005), a.g.e., s.200.

⁶ Kara (2001), a.g.e., s.49; Akşin, Sina (1972), 31 Mart Olayı, Sinan Matbaası, İstanbul, s.32.

⁷ Kara, İsmail (1998), *Şeyh Efendinin Rüyasındaki Türkiye*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, s.250 – 251.

Abdulhamid başlıca bu faktörlerin etkisi ile ilmiye sınıfının gerilemesinin önünü almak için her hangi bir girişimde bulunmadı. Daha 1877 yılı gibi erken bir tarihte medreselerin ıslah edilmesine ilişkin hazırlanan bir öneriyi her hangi bir şekilde hayata geçirmedi.¹ Yine bu sebeptendir ki hem medreseleri baskı altında tutmuş hem de medreselerin içinde bulunduğu mali güçlüklerle kayıtsız kalmıştı.²

İkinci olarak; bu soruya cevap olarak Çetinsaya'nın altını çizdiği bir noktaya temas etmemiz gerekir. Bu da İslamcılık ve İslam birliği kavramlarındaki farklılıklara işaret ederek Abdulhamid'in güttüğü İslam birliği siyasetinin bünyesinde bir fikir akımı olan İslamcılığın unsurlarını (meşrutiyet talebi, islamda reform, taklit karşıtlığı, aktivizm vb.) barındırmıyor olmasıdır.³ Abdulhamid'in İslam birliği politikası ortak bir siyasi kimlik ve birlik amaçlarına matuftur ve daha çok II. Meşrutiyetten sonra dillendirilme imkanı bulan bir fikir akımı olarak İslamcılıkla farklı mecralarda akmaktadır ki sarayla ilmiye karşıtlığında bu farklılığın etkisi olmalıdır. Kaldı ki Sultan İslamcılık da dahil olmak üzere fikri tartışmaların filizlenebileceği alanlara yaşama hakkı vermeyen bir politika izlemiştir.⁴ Diğer taraftan ilmiye sınıfının Yeni Osmanlılardan devraldığı anayasa yanlısı fikirlerin bu iki tarafın zıtlaşmasında ayrı bir yeri olduğunu söylememiz gerekir. Zira anayasal bir sistemin önündeki en büyük engel ,egemenliğini kısıtladığı için, sultanın bizzat kendisi idi.⁵

Sonuç olarak, tüm bu faktörler bir araya getirdiğimizde Abdulhamid politikalarının daha ziyade halk kesimleri ve alt düzey ulema tarafından tasvip edildiğini, üst düzey ilmiye sınıfının ise Abdulhamid muhalifi bir tavır aldığı yolunda bir tablo ile karşılaşırız. Kara'nın ifadeleri ile söyleyecek olursak Sultan'ın "üst düzeydeki ilmiye sınıfıyla ve büyük şehirlerdeki tarikat mensupları ile arası hiç iyi değil"di.⁶ Sultanın uyguladığı sıkı denetim politikası, alternatif düşüncelerin yeşerebileceği ortamları kendi haline terk etmesi her ne

¹ Mardin (2005), a.g.e., s.199; İpşirli, a.g.m., s.332.

² Akşin (1972), a.g.e., s.32. "O dönemde İlkokul hocaları bile müderrislerden daha fazla maaş alıyordu" bkz. Sarıkaya, Yaşar (1997), *Medreseler ve Modernleşme*, İz Yayınları, İstanbul, s. 86.

³ Çetinsaya, Gökhan (1988), *II. Abdulhamit Döneminin İlk Yıllarında İslam Birliği Hareketi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

⁴ Kara (1998), a.g.e., s.250.

⁵ a.g.e., s.250.

⁶ a.g.e., s.250 – 251.

kadar fiili hareketlerin yaşanmasına engel olabildiyse de Yeni Osmanlı'lardan itibaren ortaya çıkan meşrûti idare talepleri kısa sürede ilmiye sınıfının da içinde yer aldığı kesimler tarafında dile getirilmeye başlandı. Özellikle Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın eserleri bu fikirlerin geniş kitleler tarafından desteklenmesinde büyük rol oynamıştır. Abdülhamit her ne kadar kurumsal olarak meşrûti sistemin işleyişine son vermiş olsa da anayasacılık fikri, anayasal yönetimin devleti bulunduğu inkıraz halinden kurtaracağı fikri, Tunaya'nın ifadesi ile anayasa romantizmi, bu kişiler/eserler aracılığı ile varlığını devam ettirdi.¹

1.1.3. Jön Türkler ve İlmiye Sınıfı İttifakı

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kesin olarak ne zaman kurulduğuna dair bir kesinlik yoktur. Bu çerçevede iki tarih ön plana çıkmaktadır. İlki Tarık Zafer Tunaya tarafından ortaya konan 1889, diğeri ise Ali Birinci tarafından savunulan 1895 yılıdır. Kuruluş tarihi tartışmaları bir yana Jön Türkler'in ilmiye sınıfı ile ittifak kurma girişimleri bilinebilen en erken tarih olarak 1314 (1896 – 1897) yılına denk gelir. İlmiye sınıfı Abdülhamit idaresine karşı ilk muhalif hareketlerini kendi başına veya çeşitli örgütler aracılığı ile yürütmüştü.² Jön Türklerle yapılan ittifak öncesinde ilmiyenin ne gibi örgütsel faaliyetlerde bulunduğu dair fazla bilgimiz olmamakla beraber en azından Muhyiddin Efendi'nin Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye'nin temsilcisi olarak Jön Türklerle görüşmeler yapmış olmasından bir cemiyetin varlığına dair bilgi edinebiliyoruz. Hanioglu'nun yayınladığı bir arşiv vesikasından, Meşveret'in henüz yayın hayatına başlamasından evvel Konya vilayetinin bir sancağı olan Antalya'da bir takım komitelerin teşekkül ettiği bilgisini ediniyoruz.³ Muhyiddin Efendi'nin hatıraları da Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye'nin bu bölgede aktif olduğu yönünde bilgiler içeriyor ki buna göre, mevcut bilgiler muvacehesinde, Konya vilayeti ilmiye mensuplarının örgütlü olarak muhalefet yaptıkları ilk taşra vilayeti olma özelliğini kazanıyor. 1897 tarihi ise gerek ilmiye gerekse Jön Türklerin yürüttükleri muhalefet bakımından yeni bir dönemin başlangıcına işaret eder. Zira bu tarihten itibaren bu iki

¹ Tunaya, Tarık Zafer (1979), *İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa: Görüşler Denemeler*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, s.144.

² Hanioglu, Şükrü (1985), *Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihat ve Terakki ve Jön Türkler*, İletişim Yayınları, İstanbul, s.112.

³ Hanioglu, a.g.e., s.113; Hoca Muhyiddin (1326), *Hürriyet Mücadeleleri Yahut Fırak ve Menfa Hatıraları*, Dersaadet, Selanik Matbaası, s.3.

kesimin müttefik olduklarını görüyoruz. Ancak işaret edilmesi gereken bir husus ilmiyenin muhalefetin inşa edici bir konumda olmayıp var olan bir muhalefete entegre oluşudur.¹ Bu durum II. Meşrutiyet'in ilanını takib eden günlerde ilmiye mensupları tarafından da açıkça dile getirilecek ve ilmiye bu konumunu kabullenmiş bir tavır sergileyecektir. İلميye ile Jön Türklerin ittifak etmelerini kolaylaştıran etkenlere geçecek olursak bunları ana hatları ile şu şekilde sıralayabiliriz.²

- İlk olarak İttihat ve Terakki'nin kuruluş tarihi üzerinden bir yorum yapılabilir. Yakın zamanlara dek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1889 yılında kurulduğu genel kabul gören bir olgu idi. Ancak Ali Birinci'nin tespitine göre cemiyet 1889'da değil, 1895'te kurulmuştur. Bu durumda şayet kuruluş tarihi için 1895 yılını kabul edersek bu ittifak beklenebilir bir şeydir. Ancak eğer 1889 yılında kurulduğunu kabul edecek olursak o zaman devreye başka saiklerin girmesi gerekecektir. Bu noktada 1896 yılında Cenevre'de bulunan Jön Türklerden Arif Beyoğlu'nun İbrahim Temo'ya yazdığı mektubun muhtevası bizim için bir ipucu verebilir. Arif Beyoğlu Meşveret gazetesinde yer alan pozitif tarih ibaresinden duyduğu endişeyi kastederek “Eğer İstanbul bunu zaten eğitim görmemiş olan halka dağıtmaya kalkarsa, kazanmış olduğumuz azıcık sempatiyi de kaybedecek ve bundan sonra hiçbir şey yapamayacağız.”³ Arif Bey'in marjinal kalmadığını düşündüğümüz bu ve benzeri hissiyâta sahip olan Jön Türklerin ulema ile ittifaka önem vermeleri pozitivist temayülün seyri ile veya olası bir dinsizlik suçlamasının önüne geçmekle de alakalı olmalıdır.⁴ Diğer yandan 1895 öncesinde talebe ağırlıklı olan cemiyet de farklı kesimlerle işbirliği yapmak çerçevesinde ulema ile irtibata geçmiş olduğunu da belirtmeliyiz.⁵

- Bununla paralel olarak İttihat ve Terakki çevrelerinin, muhalif söylemlerini meşrulaştırmak ve Abdülhamit idaresinin gayrı meşruluğunu yüksek sesle söylemek için

¹ Kara, İsmail (1998a), “Ulema – Siyaset İlişkilerine Dair Önemli Bir Metin: Muhalefet Yapmak/Muhalefete Katılmak”, *Divan*, Yıl 3, Sayı 4, s.4.

² Bu yaklaşmayı mümkün kılan faktörlerin toplu bir yorumu için bkz. (Kara, 1998: 3 – 5).

³ Hanioglu, Şükrü (1981) *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, s. 45 – 46.

⁴ Aslında bu eğilim meşrutiyetten sonra da devam edecektir. Örneğin Bediüzzaman Said Nursi *Münazarat* adlı eserinde Jön Türklerin mason olduğu yönündeki eleştirileri “Ve sizin şu aşairiniz kadar ulema ve meşayih Jön Türkler meyanında mevcuttur. Vakıa onlarda [Jön Türkler de. S.A.] bir takım edepsiz, çok sefih masonlar dahi bulunur, *lakin yüzde ondur*” [Vurgular benim]. Bkz. Nursi, Bediüzzaman Said (1329), *Münazarat*, Matbaa-i Ebuzziya, Dersaadet, s.40..

⁵ Hanioglu (1985), a.g.e., s.113.

dînî bir muhteva kullanmaları gerektiğine olan ihtiyacın farkında olmaları da bu ittifak mümkün kılınmasında rol oynayan bir faktör olarak ele alınabilir.¹

- İttifakı kolaylaştıran bir başka faktör de İttihat ve Terakki Cemiyeti merkez kadrosunun sonraki dönemlere göre daha geleneksel çevrelerin hakimiyeti altına bulunmasıdır. Hanioglu bu geleneksel çevreler ile Ahmet Rıza arasındaki derin fikir ayrılıklarını ilmiye – cemiyet ittifakı çerçevesinde etkili olduğunu söylüyorsa da² Hoca Muhyiddin’in hatıralarında Ahmet Rıza ile de görüştüğünü belirtmesi³, Ahmet Rıza’yı geleneksel çerçevenin dışında tutarak diğer kesimlerin daha fazla rol oynadığı görüşüne ihtiyatla yaklaşmamız gerektiği hususunu gündeme getiriyor. Kaldı ki ulemanın ağırlıkta bulunduğu Mısır Şubesi Ahmet Rıza’nın cemiyetten ihracına beklenenin aksine olumlu bakmamış ve tepki göstermiştir. Bunda Ahmet Rıza’nın “icraatçı” olmamasının etkisi olsa gerektir.

- Yine Hanioglu’nu takib ederek bir faktörden daha söz edebiliriz. “Bu yönelimin nedeni ise, Jön Türklerin yönelebileceği diğer bir güç olan “halk islamı”nın Abdülhamit tarafından elde edilmiş olmasıydı. Bunun yanısıra çevreye yönelik bu tür yayınların orada iyi karşılanabilmesi ihtimali çok azdı.”⁴ İttihat ve Terakki’nin ilmiye sınıfı ile ittifak halinde hareket etmesi beraberinde, hiç şüphesiz Abdulhamid’e yakın duran kesimleri Jön Türkler’in saflarına çekmekte, dolayısı ile hareketin toplumsal tabanını genişletmekte önemli katkı yapacaktı.

Bunların yanısıra bir önceki başlıkta da görüldüğü gibi Abdulhamid’in icraatları nedeni ile ilmiye sınıfı muhalefet saflarına geçmeye potansiyel olarak hazır bir hale gelmişti. Gerek Abdulhamid’in ilmiyeyi terk edilmişliğe iten politikaları gerekse Jön Türkler’in ilmiye ile ittifak kurma teşebbüsleri⁵ bu ittifakın gerçekleşmesini mümkün kılmış oldu. Ulema, Jön

¹ Hanioglu (1985), a.g.e., s.112; Kara (1998a), a.g.m., s.4.

² Hanioglu (1985), a.g.e.,s.117

³ Hoca Muhyiddin (1326), a.g.e., s.3.

⁴ Hanioglu (1981), a.g.e., s. 143.

⁵ Jön Türkler’in ileri gelenlerinden Tunalı Hilmi Bey 1314 yılında, ulemayı muhalefete davet etmek için oldukça dînî bir jargona sahip olan bir risale yazmıştı. Bu risale İsmail Kara tarafından, bir değerlendirme yazısı ile aynen neşredilmiştir. Bkz. Kara, İsmail (1999), “Ulema – Siyaset İlişkilerine Dair Metinler – II: Ey Ulema! Bizim Gibi Konuş!”, *Divan*, Yıl 4, Sayı 7, s.65 – 134.

Türklerle müttefik olduktan sonra faaliyetlerini büyük ölçüde Mısır'da yürüttü¹. Gazeteler veya risaleler aracılığı ile Halife-Sultan'ı gayrimeşru göstermeye, böylelikle hem destekçilerini artırmaya hem de Sultan'a meşrutiyeti ilan etme noktasında baskı yapmaya çalıştılar.

1.2. Meşrutiyet Fikrinin Anadolu'ya Yayılması

Meşrutiyet fikrinin Anadolu'da hangi kanallarla ve ne ölçüde yayıldığı konusu henüz yeterli ölçüde açıklığa kavuşmuş değildir. Bu konuya temas eden ikinci el kaynakları gözden geçirdiğimizde karşımıza çıkan tablo Konya'ya göre farklılıklar arz etmektedir. Zira söz konusu kaynakların hemen tamamında öne çıkan tarih 1905'ten geriye gitmemektedir ki bu da II. Jön Türk Kongresi'nden sonra, faaliyetleri artırma yönünde alınan kararların bir neticesi olarak yorumlanabilir. Şehir tarihleri üzerine yayınlanan kitapların Giriş bölümünde bahsettiğimiz problemleri nedeni ile bu tarihten daha öncesine götürülebilecek her hangi bir eylemin varlığı ile karşılaşma imkanından da yoksun bulunmaktayız. Bu anlamda Konya'nın diğer vilayetlerden farklı bir konumda olduğunun altını çizmemiz gerekir. Zira 1908 öncesi Anadolu'da meşrutiyet taleplerine yönelen hareketler daha ziyade vergilerin artışı sebebiyle ortaya çıkan huzursuzluklar sırasında dile getirilmiştir. Erzurum, Kastamonu, Trabzon, Diyarbakır, Van gibi vilayetlerde ortaya çıkan bu huzursuzluklar Jön Türkler veya Jön Türk eğilimliler tarafından anayasa talepleri ile sonuçlanan bir hüviyete bürünmüştür. Oysa aşağıda göreceğimiz gibi Konya'nın modern siyasi fikirlerle tanışmasında bir çok saik rol oynamakla beraber ilmiyenin önemli etkileri olmuştur ve bu tanışma, tarih olarak 1905'in çok daha öncesine gitmektedir.

1.2.1. Meşrutiyet Fikrinin Konya'ya Girişi

Yukarıda saydığımız sınırlılıklar bir ölçüde Konya için de geçerli olmakla beraber Konya örneği için ancak sınırlı sayıdaki ikincil kaynaklardan yola çıkarak bir takım, muhtemel,

¹ Mısır'ın muhalefet hareketleri çerçevesinde öne çıkma sebepleri için bkz. Kara (1998a), a.g.m., s.5.

açıklamalarda bulunabilme imkanına sahibiz.¹ Konya'nın modern fikirlerle tanışmasında rol oynayan faktörleri sıralayacak olursak başlıca şu etkenleri görebiliriz:

- Her şeyden önce Konya aynı zamanda bir sürgün bölgesi idi. Bilindiği üzere Abdülhamit'in siyasi pozisyonunu muhafaza etmek için kullandığı en önemli araçlardan birisi kendine muhalif olanları, meşrûf fikirlere sahip olanları sürgüne göndermekti. Daha parlamentonun feshinden hemen sonra Meclis-i Ayan üyelerinden Ali Bey (İngiliz Ali), V. Murat'a sempati beslediği gerekçesi ile Konya'ya sürülmüştü². Yine Konya'ya sürülenler arasında Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin üst düzey mensuplarından olan Ziya Paşa³, Ebuzziya Tevfik Bey'in oluşu konunun önemini anlamak bakımından vurgulanması gereken cihetlerdendir. Ziya Paşa Konya'da az bir süre kaldığı için çok fazla etkili olmamış olabilir ancak bu durumun on yıl boyunca Konya'da ikamet etmek zorunda kalan Ebuzziya Tevfik için de geçerli olduğunu söyleyemeyiz. Ebuzziya Tevfik Bey'in evinde, muhtevalarına dair elimizde her hangi bir bilgi olmamakla beraber, toplantılar yaptığını, Jön Türkler içerisinde cereyan eden tartışmalara kayıtsız kalmadığını biliyoruz.⁴ Ebuzziya'nın Konya'da bir yıl hapiste yatması da⁵ onun bir takım faaliyetlerde bulunduğuna işaret olarak kabul edilebilir.⁶ Konya'ya sürülenler yalnız bunlardan da ibaret değildi. Bunların yanı sıra çok sayıda Jön Türk de Konya'ya sürülmüştü.⁷ Sürgünlerin sürüldükleri yerlerde modern fikirleri yaydıkları ise bilinen bir gerçektir. Örneğin İslam Eserleri Müzesi'nin ilk müdürlerinden olan ilmiye kökenli Abdulkadir Erdoğan'ın modern

¹ Giriş bölümünde de ifade ettiğimiz gibi arşiv kaynaklarına istinad etmemesi bu çalışmanın en büyük eksiklerinden birisini oluşturmaktadır. Bu konuda daha ziyade hatıra kitapları ve ikinci el kaynaklar üzerinden yorum yapacağız. Yaptığımız değerlendirmeler söz konusu belgelerle birleştiği taktirde tablonun çok daha net olacağını ifade etmeliyiz. Yine Konya ilmiye mensupları tarafından yazılan hatıratların yayınlanmamış olmaması bu konu üzerinde daha etraflı bilgi vermemizin önündeki bir başka engeli teşkil etmektedir.

² Ali Bey aynı zamanda Ahmet Rıza Bey'in de babasıdır.

³ Ziya Paşa Rûmî 1295 yılında Konya valiliği görevini sürdürmektedir ve yine aynı yıl görev yeri Adana'ya nakledilecektir.

⁴ Kuran, Ahmed Bedevi (1945), *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Tan Matbaası, İstanbul, s.173 – 178.

⁵ Ebuzziya Tevfik (1974), *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Cilt 3, Kervan Yayınları, İstanbul, s.353 – 354.

⁶ Ahmet Atalay “Milli Mücadelede Konya Kuvâ-yı Milliyecileri” adlı eserinde Konya vilayyet gazetesi baş yazarlığı yapan Halil Kazım Hüsnü Bey'in Ebuzziya Tevfik Bey ile beraber Abdulhamid aleyhinde faaliyetlerde bulunmak üzere gizli teşkilat kurduğunu belirtmektedir (Atalay, 1997: 1 – 111) ki Ebuzziya Bey'in mahkumiyetinin sebebi de bu olmalıdır.

⁷ Abdulhamid döneminde Konya'ya sürülenlerin bir kısmının isimleri için bkz. Kuran (1945), a.g.e., s.179. Abdülhamit döneminde Konya Valiliği yapmış olan Mehmet Tevfik Biren hatıralarında bu kişilerin “Abdülhamit'in zihnini ziyadesiyle meşgul” ettiğinden bahseder. Bkz. Biren, Mehmet Tevfik (1993), *II. Abdulhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, Arma Yayınları, İstanbul, s.229.

fikirlerle tanışmasında Ebuzziya Tevfik Bey'in evinde yapılan toplantıların ve Ali Kemali ve diğer sürgünlerle olan ilişkisinin etkili olduğunu biliyoruz.¹ Yine sürgünlerin buldukları bölgelerdeki etkilerini aksettirmesi bakımından Derviş Vahdeti'nin şu sözleri kayda değer:

“On beş sene evveline kadar vilâyâтта hükümete karşı öyle bir irtibat öyle bir itaat vardı ki: İnsan o itâat-ı samimiyyeye şaşar kalırdı. Vatkâ ki: Menfîler, o, ayaklı, canlı evrâk-ı muzırralar! Hükûmet nedir? Mabeyn nedir? Rûesânın ahvâli ne merkezdedir? Ne ahlâk ile mütehalliktirler? Neşre başladılar.”²

- Konya'nın herhangi bir taşra kenti olmanın ötesinde Anadolu'da merkezî bir konuma sahip olması ve bu konumun bir neticesi olarak bu vilayette konsoloslukların bulunmasıdır. Zira, Jön Türkler arasında haberleşmenin sağlanmasında ve Jön Türk neşriyatının idare tarafından yakalanmaksızın dolaşmasında, sahip oldukları dokunulmazlıktan dolayı, konsoloslukların etkili olduğu bilinen bir gerçektir. Konsoloslukların bu işlevi Konya örneğinde de görmüş olmamaları için hiçbir neden yoktur.³

- Eğitim veya başka amaçlarla İstanbul'a giderek burada modern fikirle tanışan kişilerin döndüklerinde buldukları yerlerde benzer fikirleri yaymaları bir başka etken olarak karşımıza çıkıyor. İlmiyeden Ermenekli Hasan Rüştü Efendi'nin serüveni bu noktaya işaret etmesi bakımında güzel bir örnektir. Hasan Rüştü'nün ailesi Ermenek Tol Medresesi'nde dersler veriyordu. Ailesini küçük yaşta kaybedince kendisi ders medresede ders verecek yaşta olmadığı için bu görevi geçici olarak amcaları devralmıştı. Hasan Rüştü ise eğitimi tamamlamak amacı ile İstanbul'a gitti. Orada bir yandan dinî ilim tahsili yapıp icazet alırken bir yandan da Mekteb-i Mülkiye'de eğitim gördü⁴. Mülkiye'de iken Ziya

¹ Eyice , Semavi (1995), “Erdoğan Abdulkadir”, TDV İA, Cilt 11, TDV Yayınları, Ankara, s.288; Odabaşlı, Sefa (1998), *20. Yüzyıl Başlarında Konya'nın Görünümü*, Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Konya, s.199.

² Derviş Vahdeti (1324), “Esbâb-ı İnkılab”, Volkan, Yıl 1, Sayı 3, TS, s.1.

³ “Her elçilik ve konsolosluk binasının önünde bir posta kutusu asılı idi. Ecnebler kendi memleketlerine, kendi pulları ve servisleri ile mektup yollarlardı. Acı tarafı. Bir kısım aydın Türk'ler de Avrupa'ya gönderilecek mektuplarını, daha emniyetlidir diye bu ecnebî postalarına verirdi.” Bkz. Apak, Rahmi (1988), *Yetmişlik Bir Subayın Anıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s.14; “Avrupa ve Mısır'da tab ettirilmiş bu gibi propaganda evrakı ecnebî postahaneleri vasıtası ile İstanbul'a gönderilirdi.” Bkz. Kuran (1945), a.g.e., s. 31.

⁴ Mekteb-i Mülkiye'de verilen eğitimin talebeler üzerindeki etkileri için bkz. Mardin (1983), a.g.e., s.56.

Paşa ve Namık Kemal'in eserleri ile tanışarak kısa sürede bu fikirlerin bir savunucusu oldu ve istibdatı eleştiren şiirler yazdı. Her nasılsa yakalanarak 1311 yılında memleketi Ermenek'e sürüldü Döndüğünde Tol Medresesi'nde dersler vermeye başladı. Burara ders verirken aynı zamanda talebe-i uluma yeni fikirleri aşılaktan da geri durmadı bu davranışlarından dolayı, bir kere daha, bu sefer İzmir'e sürüldü.¹

- Benzer şekilde askeri veya mesleki eğitimini bitirerek taşraya tayin edilen Jön Türk eğilimli genç bürokratların gittikleri yerlere beraberlerinde meşrutiyet fikirlerini götürdükleri de göz önünde bulundurulmalıdır.² Örneğin Jön Türklerle münasebetleri konusunda bir fikrimiz olmamakla beraber modern siyasi fikirlere sahip olduğunu bildiğimiz, *Hikmet-i Siyasiye* adlı eserin yazarı yazarı, ilmiye kökenli Serbestzade Ahmed Hamdi'nin 1907 yılında Konya Defterdarlığı vazifesi sırasında bu tür bir rol oynaması muhtemeldir.³
- Temas etmemiz gereken bir başka faktör 1907 yılında açılan ve 1908 Mart'ında eğitim faaliyetlerine başlayan Konya Hukuk Mektebi'nin⁴ Konya'da böyle bir rol oynamış olma ihtimalidir.⁵ Modern okulların yeni siyasi fikirlerin yayılmasında ne derece etkili

¹ Süslü (1937), a.g.e., s.14. 1311 gibi erken bir tarihte bir müderris tarafından modern fikirlerin medreselerde konuşulması önemli olsa gerektir ki tespit edebildiğimiz kadarı ile Konya'da modern fikirler de bu tarihte dile getirilmiştir.

² Kayalı (1998), a.g.e., s.53.

³ Serbestzade Ahmed Hamdi ilk eğitimini İskilip'te aldı. Rüşdiyeyi de aynı yerde okuduktan sonra İskilip Tabakhane Medresesine devam etti. Daha sonra medrese eğitimine Kastamonu'da devam etti ve Ballıklızâde İsmail Mahir Efendi'den icazet aldı. 1906 yılında Trabzon Defterdarlığı sırasında *Hicivnâme* adında bir eser yazdığı için Hicaz'a sürüldü. 1907 yılında ise Konya Defterdarlığı görevine geldi ve bu görevinden emekliye yarıldı. Hayatı ve eserleri için bkz. Şahin, Kamil (1989), "Ahmed Hamdi Serbestzade", TDV İA, Cilt 2, s.72 – 73; Erul, Bünyamin (1998), "İlmiye Sınıfına Mensup Bazı İskilipli Alimler", *türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Alimler*, TDV Yayınları, Ankara, s.352 – 360. Yeri geldikçe atflarda bulunacağımız *Hikmet-i Siyasiye* adlı eserini yazarken Ahmed Hamdi Efendi'nin etkilendiği kişilerden birisinin de Tunuslu Hayrettin olduğunu da belirtmek yerinde olur (Serbestzade Ahmed Hamdi, 1328: 4 -5).

⁴ 1907 yılında İstanbul dışında Selanik, Bağdat ve Konya'da olmak üzere üç Hukuk Mektebi daha açılmasına karar verilmişti. Mektebin ilk müdürü "siyasi faaliyetlerinden dolayı Konya'da sürgünde bulunan Emrullah Efendi" idi. Bkz. Kazıcı, Ziya (1995), "Emrullah Efendi", TDV İA, Cilt 11, s.165 – 166. Konya Hukuk Mektebi'nde ilmiye mensupları da dersler vermişlerdir. Bunlar; Sivaslı Ali Kemali, Hadimli Ömer Vehbi, Şeyhzade Zeynelabidin Efendi'nin kardeşi olan Ziya Efendi'dir. Diğer taraftan medreseden icazet alıp bu okula devam edenler de bulunmaktaydı. Musa Kazım Onar Efendi, Mustafa Fevzi Karaağaç Efendi, Eyüp Sabri Hayırhoğlu Efendi, Ali Sami Efendi, Ali Kudsi Efendi bunlardan bir kaçısı idi. Bkz. Arabacı (1998), a.g.e., s.532, 535; Atalay, Ahmet (1997), *Milli Mücadelede Konya Kuva-yı Milliyecileri*, Cilt 1, Konya, s.99; Atalay (1997), a.g.e., Cilt 2, s.58, 69.

⁵ Önder, Mehmet (1954), *Sivaslı Ali Kemali*, Yenikitap ve Basımevi, Konya, s.64.

oldukları yadsınamaz bir gerçektir. Üstelik Hukuk Mektebi'nin açılmasına takaddüm eden yıllarda Jön Türkler'in yurtiçi faaliyetlerine ağırlık verme kararı aldıklarını hesaba katarsak bu etkinin daha da artmış olma ihtimali ile karşılaşmamız mümkündür.

- Konya'daki tarikatların istibdat idaresine karşı tutumu da bu çerçevede ihmal edilmemesi gereken bir noktadır. Konya'da iki etkili tarikat mevcuttu ve her iki tarikatın aynı zamanda birer medresesi de vardı. Bunlardan birisi merkezi Konya olan Mevlevî tarikatı idi. Mevlevîlerin istibdat rejimi ile ve dolayısı ile Abdulhamid ile aralarının iyi olmadığı bilinen bir gerçektir. İstanbul'daki Mevlevî tekkeleri aynı zamanda Jön Türkler'in de toplanma ve toplantı yapma mekanlarından birisi idi . Diğer taraftan Konya'daki merkez tekkenin de Abdülhamit ile arasının iyi olmadığını biliyoruz.¹ Zira veliahd Mehmed Reşad'ın Mevlevî tarikatına intisab etmiş olması , Mevlevî şeyhinin cülus merasimi sırasında halife/sultana kılıç kuşatıyor oluşu² Konya'yı sürekli göz altında tutulması gereken bir yer konumuna getiriyordu. Konya valiliği de yapmış olan Mehmet Tevfik Biren'in anıları bu noktaya işaret etmesi bakımında önemlidir: “*Çelebi Efendi Konya'dan kımlıdayacak olsa Sultan Hamid'e kendisinin tahttan indirilmesi için bir teşebbüs mevcut imiş de Çelebi Efendi İstanbul'da yeni padişaha kılıç kuşatmak için yola çıkıyormuş gibi gelirdi.*”³ Bir diğer tarikat ise Halidî-Nakşilik olup Konya'da etkili bir konuma sahip idi.¹

¹ Ebuzziya Tevfik Bey hatıralarında , Konya'ya geldiğinin ertesi günü Mevlevî şeyhini ziyaretinde şeyh efendinin kendisine: Çelebi Efendi sonra bana teveccühle:
“Hiç müteessir olmayınız Beyefendi! Hazret-i Pîr, Pîr-i üdebadır. Bu cihetle ashâb-ı edeb ü irfâmı kurb-i dânişine cezb ü cem' eder. Kat'a iştibah buyurmayın ki İstanbul'dan teabüdünüz hakkınızda hayr-ı mahzurdur. Cenâb-ı Pîr Mesnevî'de:

Tıfl-cânez şîr şeytan bâz-kun
Ba'd ez-âneş bâ-melek enbâz-kun

Buyuruyorlar. Sizin artık o şeyâtin ile alakanız münkatı' oldu; bundan sonra hem-deminiz urefâ-yı kudsiyândır” dediğini nakleder. Bkz. Akgün, Adnan (1987), *Ebuzziya Tevfik Bey'in Mecmuas-i Ebuzziya'daki Hatıraları*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s.182. Ebuzziya Tevfik Bey'in Çelebi Efendi ile görüşmesini önlemeye yönelik olarak saraydan çekilen telgraf metni için Biren (1993), a.g.e., s. 218 – 219.

² Kılıç merasimi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Alderson, Anthony Dolphin (1998), *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, İz Yayıncılık, İstanbul, s.80 – 82. Abdülbaki Gölpınarlı Mevlevîlerin Sultan'a kılıç kuşattıkları şeklindeki inanışın bir efsane olduğu görüşündedir. Bkz. Gölpınarlı, Abdülbaki (1982), *Mevlana'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul, s.274 – 278.

³ Biren (1993), a.g.e., s.218 – 219., 229. Abdülhamit'in başmabeyncisi olan Tahsin Paşa da hatıralarında bu hususa işaret ediyor: ““*Konya Vilayeti gerek Mevlevî Çelebisi Efendi'nin merkez-i ikameti olmak ve gerek Reşad Efendi dairesi mensûbîninden bir çokları o vilayet dahilinde mukim bulunmak hasebiyle oradan gelecek bu gibi haberler (Jurnallere) dikkat ve ehemmiyet-i mahsusa atfolunurdu.* Bkz. Tahsin Paşa (1990),

Bu tarikat ulema ile ilişkilerine özeli bir önem veriyordu. Kurucusu olan Şeyh Halid müridlerine ulemadan başkalarını tarikata kabul etmemeleri yönünde direktifler vermişti.² Tarikatın Konya kolu da bu düşünceye paralel olarak Bekir Sami Paşa Medresesi ile bütünleşmişti. Postnişin aynı zamanda medresenin de başmüderrisi idi ve bu tarikata mensup olamayanlar medreseye de alınmıyorlardı. Zeynelabidin Efendi'nin babası olan Bahaeddin Efendi 19. yüzyılda bu tarikatın Konya'da yayılmasını sağlamıştı. Yine tarikatın Anadolu'da, ve Konya'da, yayılmasını sağlayan başka bir mühim faktör ise Kafkas göçmenler olmuşlardır. Karpat'a göre Abdulhamid ile arası iyi olmayan bu tarikatın öğretileri "sadece toplumun islami bilincini güçlendirmekle kalmadı, aynı zamanda maddî geri kalmışlığının ve hükümetin bu sorunun üstesinden gelmekteki yetersizliğinin bilincine varmasını sağladı."³ Bu tarikat daha 19. yüzyılın başlarında üst düzey bir çok bürokrat ve din adamını saflarına katmış, üçüncü Selim'in reformlarına destek vermişti. Tarikatın kurucusu olan Şeyh Halid'in - modern İslam düşüncesi ile paralel olarak - islamin özüne dönme çabalarını, siyasi modernleşmenin önündeki engellerin de bu vurgu ile ortadan kaldırılmaya çalışıldığını göz önünde bulundurursak meşrutiyet talepleri çerçevesinde bu tarikatın etkisini daha iyi anlayabiliriz.

- Bu konuda bahsedilmesi gereken bir başka husus için Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye'nin⁴ üyelerinden Hoca Muhiddin Efendi'nin hatıralarına müracaat etmeliyiz. Hoca Muhiddin Efendi hatıralarında şöyle diyor: "*O sırada bu abd-i ahrar da memûrîninden*

Sultan Abdülhamit – Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamit – Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, s.198.

¹ Bu tarikat Konya'da Bekir Sami Paşa medresesi ile iç içe bir yapıya sahiptir. Konya Valisi Bekir Sami Paşa tarafından yapılan bu medreseye nakşî olmayanlar alınmıyor ve postnişin aynı zamanda medresenin de baş müderrisliği vazifesini yürütüyordu. Bahaeddin Efendi'nin vefatından sonra medresenin ve tarikatın başına, önce İttihat ve Terakki saflarında ve daha sonra sırası ile Ahali Fırkası ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası saflarında devam eden nihai olarak Kuva-yı Milliye hareketini desteklemediği için yüz ellilikler listesine alınan, büyük oğlu Mehmed Zeynelabidin Efendi geçmiştir. Aynı zamanda diğer iki oğlu da medresede ders vermeye devam etmişlerdir. Bu arada Ziya Efendi'nin Hukuk Mektebi'nde ders verdiğini de belirtmemiz gerekir.

² Manneh (2004), a.g.m., s.270.

³ Karpat (2004), a.g.e., s.200 – 204.

⁴ Bu cemiyetin varlığı ve faaliyetleri hakkında yeterli bilgilere sahip değiliz. Muhiddin Efendi bu cemiyetin temsilcisi sıfatı ile Jön Türklerle görüşüğünü ifade etse de bunun gerçekliğinin olmaması da muhtemeldir. Zira bu yolla Sultan karşısından elini daha da güçlendirmeyi amaçlamış olabilir. Ancak Hanioğlu'nun yayınladığı bir arşiv vesikası 1312 yılında Antalya'da bir takım hocalar tarafından çeşitli komiteler kurulduğuna dair veriler içermektedir ki adı geçen cemiyetin bunlardan birisi olma ihtimali de gözden ırak tutulmamalıdır. Bkz. Hanioğlu (1985), a.g.e., s.113.

olduğum Antalya'dan Rodos Şubesi¹ vasıtasıyla celb ettiğimiz evrâk-ı hamiyetle Konya Merkezi'ne kadar bütiin vilayeti baştan başa dolduruyorduk."² İlmiye kökenli birisi tarafından bu eylemlerin yapıyor oluşu yayınların muhataplarında uyandırdığı etkiyi daha da artırmış olmalıdır. Tam da bu noktada Muhiddin Efendi'nin etkileri hakkında tahminde bulunabilecek bir tespite yer vermemiz gerekir. Şükrü Hanioglu şöyle diyor: "Jön Türk gazetelerini okuyan, onlarla birlikte eylemlere katılan kimselerin önemli bir kısmı da talebe-i ulum ve çeşitli seviyede dini eğitim görmüş kimselerdi."³ Muhyiddin Efendi'nin evrak-ı hamiyetten kastının Jön Türk neşriyatı olduğu açık olmakla beraber hangi yayınların dolaşımında olduğuna dair bir bilgimiz yok. Fakat elimizde Muhiddin Efendi'nin fikirlerini yansıtacak bir metin var. İttihat ve Terakki ile ittifaktan önce padişaha sunulan bu metin Muhiddin Efendi'nin hangi argümanları kullanarak muhalefet ettiği, ulemayı yanına çekmek için nelere başvurduğunu anlamak noktasında bizim için yol gösterici olabilir.⁴ Muhiddin Efendi'nin sultana karşı yer yer tehdit unsurları yer yer saygı ifadeleri içeren layihasında öne çıkan hususlara baktığımızda ana hatlarıyla şu konuları görürüz:

a) Abdulahamit ulemayı "mülûk üzerindeki hakk-ı nezaretinden" mahrum bıraktı.⁵

¹"Başta Cemiyet'in kurucularından Doktor İshak Sukuti olmak üzere çok sayıda Cemiyet ileri geleninin gönderildikleri Rodos, diğer Ege adalarına ve Anadolu sahillerine propaganda araçlarının ulaştırıldığı bir şube haline gelmiştir. 1896 başlarında buraya sürülen Sukuti kısa sürede bu adada teşkilatı düzenli hale getirmiştir." Bkz. Hanioglu (1985), s.196.

² Hoca Muhyiddin (1326), a.g.e., s.2.

³ Hanioglu (1981), a.g.e., s.142.

⁴ Burada Hoca Muhyiddin'in Abdülhamit'e sunduğu arizayı esas alarak değerlendirmelerde bulunacağız. Böyle davranmamızın sebebi bu arizanın, Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye'nin İttihat ve Terakki ile birleşmesinden önce kaleme alınmış olmasıdır. Zira ortak hareket etme kararının henüz alınmadığı dönemde Hoca Muhyiddin Efendi Konya vilayetinde bir takım faaliyetlerde bulunduğunu biliyoruz. Dolayısı ile arizada geçen bahislerin daha önce Konya'daki faaliyetleri sırasında sözlü/yazılı olarak dolaşıma sunulmuş olması ihtimali ağır basmaktadır. Bu ariza hakkında bir değerlendirme ve bu arizayı konu edinen yayınların problemleri için bkz. Kara (1998a), a.g.m., s.6 – 9; diğer neşirlerin taşıdığı problemler için bkz. Kara (1998a), a.g.m., s.6/dn:11.. Yayınların problemleri olmasından dolayı Kanun-ı Esasi gazetesinden yayınlanan metni kullanıyorum. Bkz. Şeyh Alizade Fatih Mezunlarından Hoca Muhyiddin (1896), "Fî 28 CA sene 1314 Tarihinde Zât-ı Şahaneye Takdim Kılınan Ariza Suretidir", *Kanun-ı Esasi*, 12 KE, s.3-4; Şeyh Alizâde Fatih Mezunlarında Hoca Muhyiddin (1896), "Zât-ı Şahaneye Takdim Kılınan Arizadan Mabad", *Kanun-ı Esasi*, 28 KE, s.2 - 6.

⁵ Şeyh Alizade Fatih Mezunlarından Hoca Muhyiddin (1896), "Fî 28 CA sene 1314 Tarihinde Zât-ı Şahaneye Takdim Kılınan Ariza Suretidir", *Kanun-ı Esasi*, 12 KE, s.3; "Padişahım! Zamanınızda ulema hor ve hakir tutuluyor. Cahiller, alçaklar büyük rütbelere geçirilip erbâb-ı ilm u istikâmet – adam değilmiş gibi – hizmet-i devlete alınmıyor, zavallı talebe-i ulum fahr-i hadim-i din u devlet iken dilenci güruhuna tenzil ettiniz!" bkz. Şeyh Alizade Fatih Mezunlarından Hoca Muhyiddin (1896), "Zât-ı Şahaneye Takdim Kılınan Arizadan Mabad", *Kanun-ı Esasi*, 28 KE, s.5.

- b) Uygulamalarıyla ahaliyi “şer‘an ve aklen mezmûn olan meslek-i münâfikane”ye/hafiyeliğe/jurnalciliğe teşvik etti.¹
- c) Medreselerin müfredâtını geliştirmek, ıslah etmek yoluna gitmeyerek, yok olmalarına göz yumdu, zemin hazırladı.²
- d) Meclis-i Mebusan’ı/Şûrâ-yı Ümmeti kapatarak “on sekiz seneden beri millet-i islamiye aksâ-yı medeniyet ve servette umran tarîklerini” tutmalarına mâni oldu.³
- e) Ulemanın camide İslam dininin esaslarını anlatmalarına mani olduğu gibi kütüb-ı şer‘iyeyi de men ve tahrif etti.⁴
- f) Binlerce talebe-i ulumu nefy ve hapis etti.⁵
- g) Kur‘a imtihanlarını afv ederek ulûm-ı şer‘iyenin inkırazına sebebiyet verdi.⁶

1908 yılına gelindiğinde artık Konya’da da meşrutiyet fikrine dair bir kamuoyu oluşmuş oluyordu. Hem Yeni Osmanlılar hem de Jön Türkler kanalı ile modern siyasi fikirlerle tanışan Konya ulema ve seçkinleri meşrutiyetin ilanı ile beraber modern fikirlerini matbuat sütunlarında sergilemeye başladılar. Bu fikirlere geçmeden önce meşrutiyet, meşrutiyet sonrasında söz konusu fikirlerin şekillenmesinde, siyasi tercihlerin belirlenmesinde rol oynayan faktörler üzerinde de durmamız yerinde olacaktır.

1.2.2. Konya’da Siyasal Tutumların Şekillenmesinde Rol Oynayan Etkenler

Yukarıda da göstermeye çalıştığımız üzere Konya meşrutiyetin ilanından çok daha önce bir tarihte meşrutiyet fikri ile tanışmış bulunuyordu. 1908 yılından itibaren düşüncelerini neşre

¹ Şeyh Alizade Fatih Mezunlarından Hoca Muhiddin (1896), “Fî 28 CA sene 1314 Tarihinde Zât-ı Şahaneye Takdim Kılınan Ariza Suretidir”, *Kanun-ı Esasi*, 12 KE, s.3.

² a.g.m., s.3; Şeyh Alizade Fatih Mezunlarından Hoca Muhiddin (1896), “Zât-ı Şahaneye Takdim Kılınan Arizadan Mabad”, *Kanun-ı Esasi*, 28 KE, s.3.

³ Muhiddin Efendi “Devlet-i Osmaniye ve hilâfet-i islamiye bu usûl-i adalet ve meşvereti kabul etmediğinden düvel-i muazzamacı devlet-i müessese nazarı ile bakılmıyor.” Diyerek meclis ve anayasa taleplerinde uluslar arası konjonktürün de ne derece tesirinde kaldıklarına işaret ediyor.

⁴ a.g.m., s.3.

⁵ Şeyh Alizade Fatih Mezunlarından Hoca Muhiddin (1896), “Zât-ı Şahaneye Takdim Kılınan Arizadan Mabad”, *Kanun-ı Esasi*, 28 KE, s.5.

⁶ a.g.m., s.5.

başlayan Konya seçkinlerinin/ulemasının siyasi fikirlerinin oluşmasında rol oynayan faktörleri bunlarla sınırlı tutmamız doğru olmasa gerektir. Bir üst başlıkta ele aldığımız faktörleri, anlamda, daha sonra şekillenecek olan siyasi fikirlerin nüveleri olarak kabul etmek daha doğru olmalıdır. Kaldı ki meşrutiyet öncesinde yürütülen muhalefet hareketlerinin temelinde teferruatlardan ziyade anayasa talebi bulunmaktaydı. Talebin bu genel muhtevasından ötürüdür ki hemen her muhalif Jön Türk şemsiyesi altında kendine yer bulabilmiştir. İlerleyen bölümlerde de göreceğimiz üzere Konya ulemasının siyasi düşüncelerinin oluşumunda İstanbul basını tahmin edilenden daha fazla ölçüde etkili olacaktır. İstanbul ve Konya basını arasındaki etkileşime geçmeden önce o dönem Konya’da yaşayan ilmiye mensuplarına dair birkaç hususa işaret etmemiz faydalı olacaktır. Kanaatimizce bu faktörler modern siyasi fikirlerin kabul edilmesinde başka bir ifade ile yeni siyasal sisteme adapte olunmasında önemli roller oynamışlardır. Bu noktada Konya Hukuk Mektebi’nin altını bir kez daha çizmemiz gerekir. Zira Konya’da etkili olan ilmiye mensuplarının biyografilerine baktığımızda bir çoğunun bir şekilde, öğrenci veya hoca olarak, bu okul ile yollarının kesiştiği görülür. Bu, İttihat ve Terakkili veya Hürriyet ve İtilafçı olsun her iki kesim için de geçerli bir olgudur. Birkaç örnek üzerinde durmamız gerekirse; örneğin İttihat ve Terakki yanlısı Sivaslı Ali Kemali Efendi, Yalvaçlı Ömer Vehbi Efendi Konya Hukuk Mektebi’nde ders vermekteydiler. Buna mukabil Zeynelabidin Efendi’nin kardeşi olan Ziya Efendi, ki 1912 yılına kadar gazetelerde çok fazla yazısı olmamakla beraber 1918 yılında çıkarılan ve Hürriyet ve İtilaf’ın sözcülüğünü yapan *İntibah* gazetesinde başyazarlık yapacaktır, medrese haricinde bu okulda da ders verenler arasındaydı.¹ Bu okula benzer bir ilgi, farklı siyasi çevrelerde yer alan medrese talebeleri/mezunları tarafından da gösterilmekteydi. Örneğin daha sonra Islah-ı Medaris Medresesi’nde ders verecek olan Ali Sami Efendi, Musa Kazım [Onar] aynı zamanda Hukuk Mektebi’nden mezun olmuşlardı.² Yine ilmiye kökenli Mustafa Fevzi Karaağaç Efendi, Eyüp Sabri Hayırlıoğlu’nun da bu okuldan mezun oldukları bilinmektedir. Aslında bu örnekler bir yana bırakılsa bile Konya ulemasının genelde mektebe, özelde Hukuk Mektebi’ne karşı hasmane bir tutum içinde olmadıkları rahatlıkla söylenebilir. Maşrık-ı

¹ Önder (1954), a.g.e., s.23; Arabacı (1998), a.g.e., s.529.

² Arabacı (1998), a.g.e., s.535, 545.

İrfan'ın başyazarlarından Ahmed Kemal Efendi, ki kendisi de medresede dersler vermektedir, yazdığı bir yazısında bu düşünceyi açık bir şekilde ifade etmiştir. İkdam gazetesinde, İstanbul Hukuk Mektebi dışındaki hukuk mekteplerinin kapatılmasını isteyen bir yazı yayınlanması üzerine Ahmed Kemal Efendi, Hukuk Mektebi'nin Konya için önemli olduğunu ve katılmaması gerektiğini söylemiş , Maşrık-ı İrfan da mektebin kapatılmaması için gerçekleştirilen eyleme destek vermişti.¹ Yine bu eğilimle paralel olarak Konya ulemasının mekteplere karşı bakışlarının da yaygın olarak kabul edilen aksine pozitif olduğunun da vurgulanması gerekir. Bu savımızı bütün Konya ilmiyesine teşmil etmek imkan dahilinde olmamakla beraber en azından Maşrık-ı İrfan'ın perspektifinden yola çıkarak bu tespitte bulunabiliriz. Zira Hakem gazetesinde yer alan bir yazıda bir hocanın mektepler aleyhinde görüşleri olduğunu öğreniyoruz: “Herif bu hal ile evladını mektebe de göndermez. Çünkü hoca efendiden akşam sabah ‘oğlum mektepliler dinsiz olur, onlar gavurca okur yazar’ [der].”² Buna mukabil Maşrık-ı İrfan, mekteplere karşı olmadığı gibi yine Ahmed Kemal Efendi’yi takip edersek: “Şu devr-i meşrutiyette mekteb kapatmağı düşünmemeli, mekteb açtırmalıdır. Açılan her hangi mekteb olursa olsun vatana zarar değil faide tevlîd eder”³ görüşünü savunmaktadır. Kaldı ki Bekir Sami Paşa Medresesi’nde ıslahata giden Zeynelabidin Efendi ve kardeşleri bu medresenin adını İslah-ı Medaris-i İslamiye olarak değiştirmiş ve programı gerçekten modern bir hale getirmişti. Bilhassa yabancı dil öğrenimi konusuna ayrı bir önem verilmiş; Fransızca dersi için bir Ermeni hoca ayarlanmış, medreseden mezun olan öğrencilerin yurt dışına [İngiltere] gönderilmesi hedeflenmişti.⁴

Altı çizilmesi gereken bir başka nokta da ulemanın geleneğe yönelttiği eleştiriler olmalıdır. Modern İslam düşüncesinin siyasî veya daha farklı alanlarda kültürel birikimi, geleneksel tecrübeyi büyük ölçüde taşıyamadığı/dışladığı bilinen bir gerçektir. Bu açıdan Konya ulemasının bir farklılık arz etmediğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Maşrık-ı İrfan'ın daha ilk sayılarında yer alan bir yazı bu temayülü aksettirmesi bakımından oldukça önemli olmalıdır:

¹ Yenişehirli Ahmed Kemal (1325), “İkdam Refikimizin Mütalâatı”, *Maşrık-ı İrfan*, 22 Şubat, s.1.

² “Teessüf” (1324), *Hakem*, 26 Şubat, s.1.

³ Yenişehirli Ahmed Kemal (1325), “İkdam Refikimizin Mütalâatı”, *Maşrık-ı İrfan*, Şubat 22, s.1.

⁴ Arabacı (1998), a.g.e., s.510.

“Görenek ne elim bir ibtiladır, (...) görenek ne azim bir beladır, (...) görenek denilen bar-ı felaket her kavmi her milleti az çok esir-i zencir tahakkümü etmiş ise de... (...),görenek, bu mülk u milleti o derece bir esaret altına almıştır ki, (...), bilinmiyor ki : O örf ve adet, safahat-ı mihverane ve safahatkarane gibi itiyadından daha bedter nesayih-i müessefe husule getiriyor.”¹

Bu zihnî zemin üzerine inşa edilen siyasi düşüncenin teşekkülünde etkili iki faktöre daha işaret etmemiz gerekir ki onlar da, İstanbul ve Konya uleması mensupları arasında var olan organik ilişkiler ve biraz da bununla paralel olarak İstanbul matbuatıdır. Zira ileride görüleceği gibi bu iki etken Konya’da meydana gelen kutuplaşmalarda önemli roller oynayacaktır.

İlmiye mensupları arasındaki organik ilişkiler noktasını aydınlatmada en kilit rolü Zeynelabidin Efendi oynamaktadır. Her ne kadar meşrutiyet öncesi hayatı hakkında fazla bilgimiz olmasa da meşrutiyetin ilanından sonra Zeynelabidin Efendi’nin mebus olması nedeni ile İstanbul’da Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye mensupları ile yakın ilişki içerisinde olduğunu biliyoruz. Cemiyet-i İlmiye’nin en etkili isimlerinden olan Mustafa Sabri Efendi ve Elmalılı Hamdi Efendi ile Zeynelabidin Efendi’nin 1908-1912 yılları arasındaki, ve sonrasındaki dönemde, siyasi serüvenleri büyük ölçüde aynı idi. Her üçü de Hizb-i Cedit oluşumuna dahil olmamışlar, bir süre sonra Ahali Fırkası çatısı altında birleşmişlerdi. Hürriyet ve İtilaf Fırkası saflarına da yine beraber katılmışlardı. Bu ilişkilerin yakınlığının bir sonucu olarak Mustafa Sabri Efendi oğlunu, İstanbul medreselerine vermek yerine, Konya’da Zeynelabidin Efendi’nin baş müderris olduğu İslah-ı Medaris Medresesi’ne kaydettirmişti. Öte yandan yine Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye mensuplarından ve Beyanu’l Hakk’ın önemli yazarlarından olan Ermenekli Safvet 1912 seçimleri sırasında Konya’dan Hürriyet ve İtilaf Fırkası adına aday olmuş muhtemelen Maşrık-ı İrfan gazetesi Ermenekli’yi övücü yazılara sütunlarında yer vermişti.² Bu ilişkilerin bir başka etkisi de, görüleceği üzere, İstanbul matbuatının etkileri söz konusu olduğunda görülmektedir.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi Konya’da siyasi düşüncenin şekillenmesinde rol oynayan bir başka faktör de İstanbul basını idi. Konya’nın demiryolu ile İstanbul’a bağlı olması hiç

¹ “Ele Güne Karşı veya ‘Görenek’ ” (1325), *Maşrık-ı İrfan*, 31 Mayıs, s.1.

² Maşrık-ı İrfan’ın seçim dönemine denk gelen sayıları elimizde olmadığı için bu konuda kesin bir bilgimiz bulunmamaktadır. Ancak Maşrık-ı İrfan’ın Hürriyet ve İtilaf Fırkası yanlısı yayın yaptığı konusunda her hangi bir şüphe bulunmamaktadır.

şüphesiz bu etkiyi diğer vilayetlere göre daha da artırmaktadır. Anadolu gazetesinde belirtildiği gibi Konya “İstanbul’daki havadisi iki günde (...) öğren[mektedir]”.¹ Gerçekten de 1908-1912 yılları arasında Konya matbuatı arasında ciddi boyutlarda cereyan eden tartışmalara bakıldığında, söz konusu tartışmaların İstanbul basını arasında cereyan eden tartışmalarla paralel olduğu görülür. Yine tartışmalarda olduğu kadar tavır belirlemede de İstanbul basının etkili olduğu söylenebilir. Bütün tartışmaların taraflarından birisi olan Maşrık-ı İrfan’da Zeynelabidin Efendi’nin kişisel bağlantılarının da etkisi ile Cemiyet-i İlmîye’nin yayın organı olan Beyanu’l-Hak’ın etkisi görülmektedir. Esas itibari ile ilmiye sınıfının yoğun olarak yazmadıkları Hakem ve Babalık gazeteleri ise tartışmalarda Sırat-ı Mustakim/Hikmet gazeteleri ile paralel hatlarda yayın yapmışlardır. Maşrık-ı İrfan ve Beyanu’l-Hak karşılıklı olarak bir birlerinden iktibas yapıp, haklarındaki gelişmeleri duyururlarken Hakem ve Babalık gazeteleri okuyucularına Sırat-ı Mustakim’i tavsiye etmeyi tercih etmişlerdir. Meseleyi daha da açıklığa kavuşturmak için örnekler üzerinde durabiliriz. Örneğin 31 Mart öncesinde şeriat-nizam tartışmaları sırasında kanun fikrine ağırlık veren Hakem gazetesi okuyucularına Sırat-ı Mustakim ve Manastırlı İsmail Hakkı’yı tavsiye edecektir. Yine 1912 seçimleri öncesinde Maşrık-ı İrfan ve Babalık arasında meydana gelen bir tartışmada da aynı reaksiyonlar görülmektedir. Tartışma, Alay Müftüsü Fahrettin Efendi’nin bir süreliğine hac ve kurban paralarının donanmaya bağışlanması için meşihatten fetva istemesi üzerine cereyan etmişti. Bu aslında yeni bir tartışma değildi, seçimlerden çok daha önce 1326/1910 yılında aynı tartışma Beyanu’l-Hak ile Hikmet gazetesi arasında cereyan etmiş ve yaklaşık iki ay kadar sürmüştü. İlginçtir, tartışmanın Konya uzantısında yine Fahrettin Efendi’nin ismi ile karşılaşırız. Konya’da da tartışmaların başlamasına yol açan yine Fahrettin Efendi’nin Hikmet gazetesinde yayınlanan fetva talebi idi. Fahrettin Efendi Hikmet sütunlarında bu taleplerini dile getirirken Filibeli Ahmet Hilmi onu destekleyen yazılara yer vermiş, Beyanu’l-Hak’ta ise Mustafa Sabri Efendi, Elmalılı Hamdi Efendi hac ve kurban paralarından önce kısılması gereken bir çok masraf olduğundan hareketle bu fikre karşı çıkmışlardı. Bu süreçte

¹ “Konya Uyan” (1324), *Anadolu*, 1 KS, s.4.

Beyanu'l-Hak Maşrık-ı İrfan'dan konu ile ilgili bir de iktibas yapmıştı.¹ Konya'da etkili olan gazeteler sadece yukarıda saydığımız gazeteler değildi elbette. Zira çok sayıda gazete bu vilayete gelmekteydi. Bu kesafetin boyutlarını göstermesi açısından Ereğliden Kazım Efendi'nin bir yazısına göndermede bulunabiliriz. Kazım Efendi matbuat kanunu protesto ettiği bir yazısında farklı bölgelerde çıkmakta olan otuz yedi gazetenin ismine yer vermiştir ki bu, bir taşra vilayeti için hiç de az olmayan bir rakamdır. Yine 31 Mart öncesinde Volkan'ın Konya'da da okunduğuna dair elimizde bulgular da var (bkz. Başlık "2.2.2.").

Son olarak Konya uleması arasında sahip oldukları düşünceleri baz alarak bir tasnif yapma imkanının olup olmadığı konusuna değinilebilir. Öncelikle araştırmanın karşılaştığı problemler nedeni ile yeterli ölçüde veri olmadığı için herhangi ayrıma gitmenin doğru olmadığı kanaatindeyiz. II. Meşrutiyet İslamcılarına yönelik mevcut literatürde yer alan tasniflerin yeterli derecede temsil gücüne sahip olmadığı Kara'nın bir çalışmasında ortaya konmuştur.² Biz, benzer problemler Konya'da da söz konusu olduğu için her hangi bir tasnifin pedagojik açıdan faydalı olmaktan ziyade zararlı olacağı kanaatinden hareketle her hangi bir tasnife yer vermekten kaçındık. Kaldı ki söz konusu tasnifler ile siyasi düşüncelerin de tam anlamı ile örtüşmeyeceği de ayrı bir vakıa olarak ortada durmaktadır.

¹ Ali Rıza (1326), "Hakikat Uğrunda", *Beyanu'l-Hak*, Yıl 3, Sayı 88, TS, s.1673-1675. Konumuzla doğrudan alakalı olmadığı için tartışmanın detaylarına girmiyoruz. Tartışmanın İstanbul'daki seyri ve karşıt görüşlerin ana hatları için bkz. Fahrettin Efendi, (1326), "Hikemiyat", *Hikmet*, Yıl 1, Sayı 31, TS, s.2 – 4; Şeyh Mihriddin Arûsi (1326), "Biraz Daha İzahat", *Hikmet*, Yıl 1, Sayı 33, TS, s. 2 – 3; Hilmi, Filibeli Ahmet (1326), "Bizim İstiftamız, Meşihatın Fetvası ve Fermân-ı Nebvî", *Hikmet*, Yıl 1, Sayı 34, TS, s. 1 -3; Mehmet Fahrettin (1326), "Huzur-ı alî-i Meşihatpenâhîye", *Hikmet*, Yıl 1, Sayı 35, KE, s. 3 -4; Fahrettin Efendi (1326), "Konya Mebusu Vehbi Efendi'ye", *Hikmet*, Yıl 1, Sayı 38, KE, s. 3 – 4 ve Darendeli Halit Efendi (1326), "Beyan-ı Hakikat", *Beyanu'l Hak*, Yıl 3, Sayı 87,TS, s:1645-1648; Elmalılı Küçük Hamdi (1326), "Donanma İnesi Zekat Yerine Geçer Mi?", *Beyanu'l-Hak*, Yıl 3, Sayı 88, TS, s.1658-1676; Darendeli Halid Efendi (1326), "Riya Perdesi Altında Hikmetfuruşluğa Yeltenenlere", *Beyanu'l-Hak*, Yıl 3, Sayı 89, KE, s.1686-1688; Mustafa Sabri (1326), "Kurban Paraları ve Donanma İnesi", *Beyanu'l-Hak*, Yıl 3, Sayı 91, KE, s.1711-1717. Alay Müftüsü Fahrettin'in Babalık gazetesindeki yazıları ve Maşrık-ı İrfan'a yönelttiği suçlamalar için bkz. Alay Müftüsü Mehmed Fahreddin (1327), "Aklı Başında Din Kardeşlerime", *Babalık*, 12 TS, s.1 – 2; Alay Müftüsü Mehmed Fahreddin (1327), "Nâ-ehil Olur Muâriz-ı Ehil Her Ahmed'e Bulunur Ebu Cehil", *Babalık*, 26 TS, s.1 – 2; Alay Müftüsü Mehmed Fahreddin (1327), "Nâ-ehil Olur Muâriz-ı Ehil Her Ahmed'e Bulunur Ebu Cehil II", *Babalık*, 29 TS, s.1 – 2; Alay Müftüsü Mehmed Fahreddin (1327), "Nâ-ehil Olur Muâriz-ı Ehil Her Ahmed'e Bulunur Ebu Cehil", *Babalık*, 3 KE, s. 1 – 2. Maşrık-ı İrfan'ın bu konudaki görüşleri hakkında Beyanu'l-Hak'taki yazının haricinde elimizde bir belge bulunmamaktadır. Öte yandan daha önce yapılan bir tartışmanın seçim arefesinde yine aynı kişi tarafından gündeme gelmesi ayrıca dikkat çekici bir durum olarak karşımızda durmaktadır.

² Kara, İsmail (1997), *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi: Metinler/Kişiler*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, s.36 – 37.

Dolayısıyla biz bu çalışmada İttihatçı ve İtilafçı ayrımından öte bir ayrıma yer vermeme yoluna gittik.

BÖLÜM 2: KONYA ULEMASINDA MODERN SİYASAL DÜŞÜNCELER

2.1. Meşrutiyet ve İstibdat

2.1.1. Meşrutiyet Düşüncesi ve Meşrulaştırılması

“İzzet Efendi (...) Meşrutiyet’in ilanına kadar sakin ve sessiz yaşadı. (...) Vaktaki ikinci Meşrutiyet inkılâbı yapıldı; İzzet Efendi de millî cûş u hurûşa katıldı. *İrşatkar vaazları, coşkun nutuklarıyla mukaddes tanıdığı hak ve hürriyetleri müdafâa etmeğe başladı.* İlçe halkının ve bir takım münevverlerin pîşuvâsı ve gözbebeği oldu. (...) Hürriyetperverdi. Abdulhamid’in 293 Meşrutiyetini ilga ederek fikir ve söz hürriyetine indirdiği müthiş darbeyi daima takbih eder, ilmî ve medeni inkişâfımızın bu yüzden gerileyerek milletçe manevî büyük zararlara uğradığımızı, memleket ufuklarına cehlin kara ve karanlık taassup sislerinin bunun saltanatında çöktüğünü söylerdi”¹ [Vurgular benim].

İlmiye sınıfının meşrutiyetin ilanına tepkisini ve meşrutiyetin meşrulaştırılması açısından oynadığı rolü ve bu sınıfın II. Abdulhamid’e bakışını aksettirmesi bakımından, bir dönem Akçaabat müftülüğü de yapmış olan, Mehmet İzzet Efendi hakkında söylenen bu sözlerin temsil gücü yüksek olduğunu ve bir başlama noktası olarak kabul edilebileceğini düşünüyoruz. 1908 yılına gelindiğinde, Mizancı Murat’ın da belirttiği gibi “vaktiyle efkâr-ı umumiyeye pek nâfiz olan ulema sınıfı ‘Frenk icadı’ vasfı ile usûl-i meşrutiyeti muahaze ve red etmişlerdi. Temmuz inkılabını hüsnükabul etmek hususunda ise genç ve ihtiyar Osmanlılardan hiçbiri tereddüt göstermemişti.”² Aslında birinci bölümde de ifade ettiğimiz gibi Abdulhamid döneminde genel olarak Anadolu’da ve husûsi olarak Konya’da ilmiye sınıfı modern siyasi fikirlerin yerleşmesinde önemli roller oynamıştı. Bununla beraber sıkı denetim/jurnal/sürgün politikaları nedeni ile bu etkilerin sınırlandırıldığı da unutulmamalıdır. Meşrutiyetin ilanı ile beraber ilmiye sınıfı da yüksek sesle modern fikirleri dile getirme imkanına kavuştu ve doğrusunu söylemek gerekirse bunu başarı ile de yaptı. Her şeyden önce meşrutî sistem ilmiye sınıfı için de *kurtuluş ideolojisinin* en önemli unsuru idi. Anayasanın yürürlüğe girmesi ve Meclis-i Mebusan’ın açılması ile

¹ Lermioğlu, Muzaffer (1949), *Akçaabat Tarihi*, Kardeşler Basımevi, İstanbul, s.150.

² Kara (2001), a.g.e., s.97.

bütün sorunların çözüleceğine duyulan inanç ilmiye de dahil olmak üzere hemen her kesim tarafından paylaşılmaktaydı.

Öte yandan meşrutiyetin tek vasfı kurtuluş reçetesi olmak değildi. İلميye mensuplarına göre meşrûti sistem aynı zamanda islamın emrettiği, asr-ı saadet döneminde uygulanan ancak dört halife devrinden sonra istibdatın hüküm sürmeye başlaması ile uygulama imkanı kalmayan bir siyasi sistemdi. Dolayısı ile “*gerçek İslam*”ın öngördüğü siyasi sistem olup¹ Avrupa’ya da Müslümanlar kanalı ile geçmişti: “İmdi Avrupalılar’ın bulduk diye iftihar ettikleri usûl-i meşrutiyet şer‘-i şerifin cümle-i ahkâm-ı münifesinden olmak hasebiyle hükümet-i islamiyenin bidayet-i teessüsünde cari ve mer‘i idi”², “usul-i meşrutiyet hem lazım hem de peygamberin emrine vaz olunmuştur.”³

Yeni Osmanlılar’da olduğu gibi II. Meşrutiyet döneminin İslamcıları da “ve şavirhum fi’l emr”, “ve emruhum şura beynehum” ifadelerinin geçtiği ayetleri⁴, bağlamlarından kopuk bir şekilde, başlıca delil olarak kullanıp meşrûti bir idarenin ne kadar islamî olduğunu ıspatlama gayretine girdiler. Bereketzâde İsmail Hakkı’nın: “Meşveret bize biz meşverete bigane değiliz. Meşveret bizim için yeni, pek yeni bir şey değildir. Ahd-ı güzîn hazreti peygamberîden beri biz meşveret ile me’nus ve me’lufuz”⁵; Ahmed Mahir Efendi’nin “Nebî-i adem efendimizin cemî kavaid-i ictimaiye ve kavanin-i asliye-i idariyeyi câmi‘ olarak te’sis buyurdıkları hükümet-i meşruta-i meşrua (...)”⁶, Zeynelabidin Efendi’nin “Asrı saadetten beri kurulan İslam hükümetleri hep hükümet-i meşrutadır”⁷, Mustafa Sabri

¹ Musa Kazım (1329), “Meşrutiyet”, *Mevaiz-i Diniye*, İstanbul Matbaa-i Amire, İstanbul, s.3 – 4.

² Serbestzade Ahmed Hamdi (1328), *Hikmet-i Siyasiye*, Serasi Matbaası, İstanbul, s.9.

³ Mustafa Naki (1327), *Kırk Hadis Yahut İlmihâl-i Siyasi ve İctimai*, Selanik Mithat Paşa Sanayi Mektebi Matbaası, s.6.

⁴ İsmail Kara’nın da belirttiği gibi bunlar klasik düşüncede siyasi olmanın ötesinde çok ahlâki muhtevaya sahip ifadelerdi (Kara, 2001: 39 ve dn: 7). Kaldı ki ayetlerin bağlamları siyasi olmadığı gibi ayetin bütününden çıkarılabilecek bir siyasi sistemin meşrûtiliği de tartışmalıdır. Örnek olarak işlerinde onlara danış manasına gelen “veşavirhum fi’l-emr” ifadesinin geçtiği ayetin tam manası: “O vakit Allah’tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın hiö şüphesiz etrafından dağılığ giderlerdi. Şu halde onları affet; başışlanmaları için dua et; iş hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman da artık Allah’a dayanıp güven. Çünkü Allah kendisine dayanıp güvenenleri sever” dir. Abdulhamid’in hatıratında kendisi için söylediği cümlelerin ayetle benzerliği de ilgi çekicidir: “Müşavirlerimden hepsini dinlerim, fikirlerini soğukkanlılıkla tartarım, sonra telaş etmeden yavaş yavaş karar veririm. Fakat bir defa karar verdikten sonra kararımın dönmem ve sebatla tatbik ederim” (Abdulhamid, 1987:102).

⁵ İsmail Hakkı (1324), “İslam ve Usul-i Meşveret”, *Sırat-ı Mustakim*, Yıl 1, Sayı 5, Mart, s.70.

⁶ Ahmed Mahir (1326), *Mucizat-ı Kuraniyye*, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaası, İstanbul, s.3.

⁷ Zeynelabidin (1327), a.g.e., s.9.

Efendi'nin "Hasılı şurasında emin olunuz ki din ve şeraitle meşrutiyet arasında kat'iyen ziddiyete benzer bir şey yoktur. Belki din meşrutiyeti, meşrutiyet dini emreder" sözleri aynı zamanda bu gayretin bir ürünüdürler.

Bu faktörlerin bir araya gelmesi, beraberinde ilmiyenin de aktif olarak sistemde, sistemin yerleşmesinde rol almasını getirdi. Meşrutiyetin ilanından hemen sonra yeni sistemin şer'i şerife muvafık olduğunu ortaya koymak için önemli gayretler gösterildi. Risaleler, vaazlar¹ yoluyla meşrutiyetin meşru olduğu halka anlatmaya çalıştı. Daha 11 Temmuz 1908'de Musa Kazım Efendi bir risale yazarak ilk girişimi başlatmış oldu. Yine tam tarihi bilinmemekle beraber aynı yıl içerisinde taşrada da risaleler neşredilmişti. Akçaabat müftüsü Mehmet İzzet Efendi'nin "Mirât-ı Meşrutiyet", Salihli müftüsü Lütfi Efendi'nin "Tuhfe-i Lütfi", yine İzmir ulemasından Asımefendizade Şeyh Sami Efendi'nin "Cemiyet ve Hürriyet" adlı risaleleri bu meyanda zikredilebilir. Yine ilmiye mensupları tarafından meşrutiyet coşkusunun tesiri ile meydanlarda nutuklar söylenmesi de sık sık karşılaşılan bir hadise olmuştu. Örneğin Adana'da bir hocanın adı, çok fazla konuşma yaptığı için, *Hürriyet Hoca*'ya çıkmıştı. Bediüzzaman Said Nursi de Selanik'te meşrutiyetin şer'iliği konusunu işleyen bir nutuk söylemiş², müteaddid defalar İstanbul kahvelerini dolaşarak Kürt'lere meşrutiyetin meşru olduğunu anlatmış, camilerde vaazlar vermiş ve yine kendi ifadesi ile, aynı amaçla, doğu vilayetlerine altmışa yakın telgraf çekerek olası itirazların önünü almaya çalışmıştı.³ Diğer yandan İstanbul uleması tarafından bir Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye kurulmuş, yayın organı olan *Beyanu'l-Hak*'ta, amaçlarının birisinin "milyonlarca ehl-i islamı terakkiyât-ı ahraraneye teşvik etmek ve *islamiyetin senelerden beri 'asık-ı vasıl olduğu idarenin idare-i meşruta olduğunu yar u ağyâra anlat[mak]*" olduğunu ifade etmiş dahası meşrutiyetin ilanı

¹"Hele hürriyetin lisanlara, kalemlere bir küşâyış-i tam bahş ettiği zamandan beri hazret [Manastırlı İsmail Hakkı. S.A.] öyle cûş u hurûşa geldi ki lisanından hikmetler dökülür, fikrinden barikalar zuhur eder. *Üç dört haftadır Ayasofya'nın halini görmelisiniz*" bkz. Eşref Edip (1324), "Mevâiz", *Sırat-ı Mustakim*, Yıl 1, Sayı 5, Eylül, s.1.

² Nursi, Bediüzzaman Said (1326), *Nutuk*, İkbâl Matbaası, Dersaadet.

³ "Geçen sene bidayet-i hürriyette elli altmış telgraf umum aşâir-i ekrâda sadaret vasıtasıyla çektim. Meali şu idi: "Meşrutiyet ve Kanun-ı Esasi işittiğiniz emr-i adalet ve meşveret-i şer'iyeden ibarettir. Hüsn-i telakki ediniz, muhafazaya çalışınız, zira saadetimiz meşrutiyettedir ve devr-i istibdatta herkesten ziyade biz zarardîdeyiz." Bkz. Nursi, Bediüzzaman Said (1327), *İki Mekteb-i Musibetin Şehadetnamesi Yahud Divan-ı Harb-i Örfi ve Said Kürdi*, İkbâl-i Millet Matbaası, İstanbul, s.5.

sürecinde aktif olarak rol alamadığı için, ulema adına, üzüntülü olduğunu belirtmişti.¹ Bunun yanı sıra İttihat ve Terakki Cemiyeti bünyesinde de bir heyet-i ilmiye oluşturulmuştu. Heyet-i ilmiyenin de başlıca gündemini “meşrutiyetin menâfi’i, fevâidi, ve şer’i şerife muvafık olduğu” yönünde konuşmalar oluşturuyordu.² Meşrutiyetin meşrulaştırılması, halka benimsetilmesi çerçevesinde hatırı sayılır bir rol de medrese talebeleri tarafından oynanmaktaydı. Üç aylar olarak bilinen kutsal aylarda cerre çıkan/taşraya dağılan ve buralarda vaazlar veren medrese talebeleri gittikleri yerlerde meşrutiyetin şeriata muvafık olduğu, aralarında bir zıtlık olmadığını anlatıyorlardı.³

Ulemanın cemiyetleştiği tek şehir İstanbul değildi elbette. Konya’da da meşrutiyetin ilanını müteakiben bir Cemiyet-i İlmiye kurulmuştu ve bu cemiyet İstanbul’daki Cemiyet-i İlmiye’ye üyeler göndererek irtibat halinde olduğunu ifade etmişti.⁴ Hem halkı *tenvîr* etmek, meşrutiyeti anlatmak hem de taşra örgütlenmesini sağlayabilmek için bir takım heyetler oluşturarak taşra vilayetlerine gönderen İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Konya’ya gönderdiği heyet de ilmiye ve tarikat mensubu üyelere sahipti. Heyetin başında aynı zamanda bir Melami şeyhi olan Bursalı Mehmet Tahir Bey vardı. Beraberinde ise İzmirli Hafız İsmail Efendi, Kastamonulu İsmail Mahir Efendi gibi ilmiye mensupları vardı.⁵ Mehmet Tahir Bey gezi sırasında⁶ camilerde konuşmalar yaparak “nimet-i hürriyeti ve adaleti delâil-i diniye serdiyle” anlatmıştı.⁷ Bu ziyaret amacına ulaşmış olacak ki Konya’daki Cemiyet-i İlmiye geziyi müteakip İttihat ve Terakki Cemiyeti şubelerine çektiği telgrafta, Konya ulemasının “kanun-ı esasinin şer’i şerife muvafık” olduğu görüşünde olduğunu ifade etmişti.⁸ Konya gibi ilmiye sınıfının yoğun olarak bulunduğu bir yerde bu önemli bir gelişme

¹“Bu münkeri [İstibdat] nehy u ref etmek için iktizâ eden mesâiy-i ibtidaiyede bulunmak yani *kuvve-i icraiye*ye rehberlik etmek vazifesi ulemâya ait iken , biz vaktiyle vazifemizi maatteessüf edemediğimiz halde bu vazife-yi meşru’yı şanlı askerlerimizle İttihat ve Terakki Cemiyet-i erkân-ı kirâmı îfâ etti.” “Beyanu’l-Hakk’ın Mesleği” (1324), Beyanu’l-Hak, Yıl 1, Sayı 1, Eylül, s. 1 – 2.

² Kara (2001), a.g.e.,s.89.

³ a.g.e., s.86.

⁴ “Tebrik” (1324), *Anadolu*, 18 KS, s.3.

⁵ İsmail Mahir Efendi Konya’ya varmadan aldığı bir telgraf neticesinde fakat aynı amaçla Kastamonu’ya gitmiştir. Bkz. Demircioğlu, Ziyaeddin (1961), *Kastamonu’da Meşrutiyet Nasıl İlan Edildi*, Doğrusöz Matbaası, Kastamonu, s.28.

⁶ Gezinin ayrıntıları için bkz. Asil (2005), a.g.t., s.13 – 28.

⁷ *Anadolu* (1324), 6 Eylül, s. 2.

⁸ “Konya’da bulunan Cemiyet i İlmiye tarafından Dersaadet, Selanik, İzmir Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetlerine keşide kılınan telgraf suretidir” *Anadolu* (1324), 6 Eylül, s.4.

idi. Zira cemiyet-i ilmiyenin meşrutiyeti benimsemiş olması beraberinde yukarıda örneklerini verdiğimiz faaliyetler içine girmesi için gerekli zemini oluşturmaktaydı ki Konya ulemasının da benzer faaliyetlerde bulunması için bir engel yoktu. Nitekim boyutları hakkında etraflı bir bilgimiz olmasa da gazete sütunlarında bu tür örneklere rastlıyoruz. Örneğin ulemadan Efşar Efendi “bi-lütf-i teala istihsal olunan meşrutiyetin bir lütf-i mahsûs-i ilahi olup (...) meşrutiyetin meşru idüğüne”, gayrı müslimlerin de vatandaş olmaklığı nedeni ile müsavî olduklarına dair bir vaaz vermişti.¹ İttihat Terakki Kulüpleri’ni teftiş etmek amacı ile bölgeyi dolaşan Hoca Tahir Efendi de Konya’da “idare-i meşruta[nın] meşruiyetine dair (...) vaaz u nasihatta bulunmuştu.² Konya uleması vaaz vermenin ötesinde İttihat ve Terakki cemiyeti şubelerinde yöneticilikler de yapmaktaydılar. Yalvaç İttihat ve Terakki Kulübü’nün başında müderris olan Mehmet Ali Efendi bulunuyordu ve haftada iki defa olmak üzere halka dersler veriyordu. Yine Antalya şubesinin başına da ulemadan Yusuf Talat Efendi getirilmişti. Yusuf Talat Efendi’nin ilk icraatlarından birisi ulemadan Mehmet Rasih Efendi’yi halka “meşrutiyet-i meşruanın fevaidini” anlatmak üzere vaiz tayin etmek olmuştu³. Aslen Sivaslı olan fakat uzun süredir Konya’da yaşayan Sivaslı Ali Kemali de bir süre İttihat ve Terakki Konya şubesi reisliğini yürütmüştü.⁴

Meşrutiyetin böylesine kabul gördüğü/desteklendiği bir ortamda sistemi tehdit edecek, ulemaya göre, iki büyük tehlike vardı. Bunlardan birisi 1876 tecrübesinde olduğu gibi meclisin yeniden feshedilmesi/istibdadın geri dönmesi diğeri ise ahalinin cahilliği meselesi idi.⁵ Meşrûti idarenin dînî argümanlarla savunulması ve hatta yer yer nas seviyesine çıkarılarak savunulmasının, meşruiyet kazandırmanın ötesinde, amaçlarından birisi de bu birinci tehlikeyi bertaraf etme gayretleri olmalıdır. Elimizde bu düşüncüyü yansıtan güzel bir metin var. 31 Mart olayları sırasında Derviş Vahdeti’nin, Abdulhamid’e hitaben yazdığı bir

¹ “Konya Hakem Gazetesine” (1326), *Hakem*, 14 CU, s.3.

² *Hakem* (1326), 21 Mart, s.2.

³ “Konya Hakem Ceridesi İdarehanesine Antalya Havadisı” (1325), *Hakem*, 27 KS, s.3.

⁴ Evren, Afif (1946), *Konya İçin*, Babalık Matbaası, Konya, s.8; Önder (1954), a.g.e., s.14.

⁵ “Âfâk-ı vatan iki bela-yı mübremin zebunu idi. *Biri milletin zulmet-i cehl u taassubu, diğeri bu zulmetten istifade ederek bu milletin kanını emen ejder-i istibdat*” b kz. “İttihat ve Terakki Kulüpleri” (1326), *Hakem*, 7 Mart, s.1; “Bir millet nasıl muzmahil olur ? suali irad olunca bittabi hatıra iki cevap gelir. *Ya milletin atacağı hatve-i terakkiyenin önünde dikilecek bir heykel-i istibdat, yahud o terakki fikrinde bulunan milletin mirkât-ı terakkiyi bulacak, görececek seviye-i fikr ve irfanda bulunamaması !!.*” b kz. “Bir Millet Nasıl Muzmahil Olur?” (1326), *Beyanu’l-Hak*, Yıl 3, Sayı 89, KE, s. 1684.

yazıda padişahın isterse meşrûti idareye son verebilme yetkisine sahip olduğu yönündeki görüşleri hedef alınarak İttihad Gazetesi'nde yayımlanan ve Hakem gazetesi tarafından da iktibas edilen bu metinde meşrutî idare sadece bir siyasi sistem olmanın çok ötesinde özelliklere sahiptir:

“Acaba meşrutiyeti lağv etmek yed-i ihtiyâr-i padişahîde midir? ‘Şeriat’ davasıyla meydana çıkan bir âdem *nass-ı kerimle farz olduğunu ve ferai-z-i diniyenin hadd-i inkarda bir cüzüne bile isterse halife olsun kimse tarafından tariz ve tecavüz vuku bulamayacağını bilmiyor muydu?* (...) Bu nazar-ı şeraitte bizim gibi *abd olmaktan fazla bir meziyeti olmayan halifenin* keyf ve idaresine terk etmek için insanın hafazanillah münkir-i şeriat olması iktiza eder. (...) Kuran-ı Kerim’le üzerimize farz olan meşveret ve meşrutiyeti bir abdin irade ve ihtiyarına feda suretiyle (...)”¹ [Vurgular benim].

Her şeye rağmen ikinci tehlike de devam etmekteydi. Nitekim yeni sisteme itirazlar büyük ölçüde halk kesimlerinden ve alt sınıf ulemadan gelmekteydi². “Güft u gû”³, “efkâr-ı faside”⁴, “safсата”⁵ olarak nitelendirilen bu itirazlar da büyük ölçüde ilmiye mensupları tarafından bertaraf edilmeye çalışıldı. Bu itirazların ana hatlarını Manastırlı İsmail Hakkı’nın “*Usûl-ı Meşrutiyete Karşı Husemâ-yı Milletin İtirazâtına Karşı Müdafâa-yı Muhikka*” başlıklı yazı dizisinde bulabiliriz. Buna göre başlıca itirazlar:

- “Ve şavirhum fi’l-emr” [ayetindeki] “hum” zamiri ashâb-ı rasule râci olmağla Kuran bilhassa Cenâb-ı resulün kendi ashabıyla istişare etmelerinin meşruiyetine delalet eder. Yoksa her zaman Müslümanların akvâm-ı saire ile istişare etmeleri cevazına delil olmaz.”⁶
- “Müslümanlar hakkında dindaşları olmayanlardan veli ittihazı (...) haramdır.”⁷

Toplumun bir kesimi için “hum” zamirinin kapsamı hala yalnızca Müslümanlardan ibaretti.¹ Zamirin kapsamının genişletilebilmesi için uhuvvet ve müsavât kavramları ön plana

¹ “İttihad Refik-i Muhteremimizden” (1325), *Hakem*, 9 Nisan, s.2.

² Her iki kesim de Abdulhamit’in içeriye dönük İslamcılık politikasının da etki alanında bulunuyordu. (Kara, 2001: 120)

³ Bekir Sıtkı (1326), *Mevize-i Tahririye Nevinden Edille-i Muhkia*, Petrosyan Matbaası, Dersaadet, s.12

⁴ Nursi (1326), a.g.e., s.9.

⁵ Manastırlı İsmail Hakkı (1324), “Usûl-i Meşrutiyete Karşı Husemâ-yı Milletin İtirazâtına Müdafâa-yı Muhikka I”, *Sırat-ı Mustakim*, Yıl 1, Sayı 14, TS, s.1.

⁶ Manastırlı İsmail Hakkı, a.g.m., s.1.

⁷ Manastırlı İsmail Hakkı (1324), “Usûl-i Meşrutiyete Karşı Husemâ-yı Milletin İtirazâtına Müdafâa-yı Muhikka II”, *Sırat-ı Mustakim*, Yıl 1, Sayı 18, ZK, s.1.

çıkarıldı. Dinde, vatanda, nesebde, insanlıkta kardeşlik gibi kategorilere başvurulmak sureti ile ortak noktalar oluşturulmaya çalışıldı² ve itirazların önünün alınmasında önemli başarılar elde edildi. Kilisli Münir 1912 seçimleri sırasında Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın gayrimüslimlerle ittifak halinde olmasını eleştirenlere cevaben kaleme aldığı yazısında bu başarının derecesi hakkında da bir takım ipuçları veriyor:

“İttihat ve Terakki Cemiyeti hürriyet, adalet, müsavat, uhuvvet kelimelerini bayraklar üzerine yazarak meşrutiyetin esası şu dört kelime üzerinde temerküz ettiğini ilan etmişler ve önde ulema olduğu halde bütün ahali tarafında alkışlanmış idi. Hürriyet, adalet, müsavatın manası ne demek olduğu malum, uhuvvet ne demek idi? İslamların birbiriyle kardeş olduğu (...) sabit olup bunu ilandan bir faide hasıl olmayacağından müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki münasebetin kardeşlik derecesine kadar görülmesi murad olunuyordu. Yoksa İslamların hristiyanlarla kardeş olması mümkün değildir. İşte bu kelimenin avam nas üzerinde ol vakit ifa eylediği su-i tefekkürü yine ulema izale eylemiştir (...). Bazı İslamların biz hristiyanlar ile kardeş olmayız diye vuku bulan itirazlarına karşı orada hazır bulunan ulemadan bir zat mevki-i hitabete geçerek uhuvvetten maksat din kardeşliği değil, vatan kardeşliği olduğunu ve hepimiz bir vatanın evladı olmak hasebiyle kardeş gibi geçinmemiz lazım geleceğini beyan etmesi üzerine dağılmışlardı.”³

Diğer yandan itirazlarını sürdürmeye devam edenler istibdat taraftarı olarak gösterilmek suretiyle etkileri zayıflatılmaya çalışıldı. Benzer itirazlar ve reflekslere bir çok yerde olduğu gibi⁴ Konya'da da rastlamak mümkündür. Maşrık-ı İrfan gazetesine göre bu tür itirazlar meşrutiyetin üzerinden bir yıl geçmiş olmasına rağmen devam etmekte idi. Gazeteye göre müsavat ve uhuvvet politikalarına itiraz eden kesimler *kesân-ı bî-izandan* başka bir şey olmayıp⁵ müsavat ve uhuvvete riayet etmek farz olarak gösterilmekteydi.⁶ Bu

¹ Yeni Osmanlılar dönemindeki itirazlar için bkz. Kara (2001), a.g.e., s. 98.

² İslamcılar/ilmîye mensuplarının modern *uhuvvet* yorumları için bkz. Kara, İsmail (2000), “Müsavat Yahut Müslümanlara Eşitsizlik”, *Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti*, Editör, Özcan, Azmi, Ensar Neşriyat, İstanbul, s.331-337. Konu hakkında bibliyografik bilgiler için bkz. Kara (2000), a.g.m., s.334/dn.66.

³ Kilisli Münir (1327), “Gayrimüslimler ile İtilaf uhalif-i Şer' Midir?”, *Beyanu'l-Hak*, Yıl 4, Sayı 147, Şubat, s.2619.

⁴ Örneğin Diyarbakır'da halk “gavurlar mı müslüman oldu, müslümanlar mı gavur oldu ki birbirleriyle öpüşmeğe, müsavi olmağa kalkıştılar” tarzında itirazlarda bulunmuşlar, daha sonra Ziya Gökalp “Allah'ın kelamının ve peygamberin hadislerinin meşveretle idare demek olan meşrutiyeti emrettiğini, tuttukları yolun fena (...) olduğunu anlatmaya çalışır. Bu davranışı bazılarını sindirir.” Bkz. Beysanoğlu, Şevket (1990), *Bütün Yönleri İle Diyarbakır*, Şehir Matbaası, İstanbul, s.757 – 758. Volkan'ın Şûra-yı Ümmet'ten yaptığı bir iktibasa göre Maraş'ta da mutasarrıf Bakara suresinin son ayetinin okunmamasını istemiş, yaklaşık yirmi bin kişi buna itiraz ederek gösteriler yapmıştı. [Ayetin meali: Rabbimiz *kafir kavimlere* karşı bize yardım et] Bkz. “Maraşta Bir Hadise” (1324), *Volkan*, 28 KE, s.4.

⁵ S. (1325), “Hakk-ı Müsavat, Uhuvvet”, *Maşrık-ı İrfan*, 24 Eylül, s.2.

⁶ E. Bahri (1325), “Hukuk-ı Esasyemizden (I): Hakk-ı Müsavat”, *Maşrık-ı İrfan*, 10 Eylül, s.2.

konuda Maşrık-ı İrfan ile aynı tavrı benimseyen Hakem Gazetesi'nde yayınlanan bir yazıda bu tür itirazlara sahip olan hocalar için şu ifadelere yer veriliyor:

“Bir takımları kıyafet-i ilmiyeyi teklîd ile diyanetperverlik iddiasında bulunuyorlar. Kendileri ise hakayık-ı diniyeden, siyaset-i şer'iyeden, ahvâl-i hazırâ-i beşeriyeden, tarih-i islamdan katiyyen bîhaberdirler. (...) Ezcümle meşrutiyetin meşruiyetine itiraz eder. Sonra gayr-ı kabil-i mukavemet olduğunu anlayınca meşrudur der. Halbuki meşrutiyetin ne delil-i cevazına ne adem-i cevazı deliline vakıftır. Zaten meşrutiyetin mahiyetini bilmez.”¹

Konya ulemasından Zeynelabidin Efendi de nisbeten geç bir tarihte yazdığı risalesinde benzer bir noktaya temas ederek halkın muhalif düşüncelerini tasfiye etmek için meşrutiyetin “din-i islama muvafık olduğunun” anlatılması gerektiğine işaret ediyor², Maşrık-ı İrfan gazetesi daha ilk nüshasında yazdığı bir yazı ile ulemâ-yı kiramı uhuvvet, müsavat, adalet gibi “kavaid-i layıkeyi yavaş yavaş halkın zihnine yerleştirmek çaresine” bakmaya davet ediyordu.³ Diğer yandan meşrutiyetin meşrulaştırılması, halka anlatılması konusunda konferanslar da oldukça önemli bir yer teşkil ediyordu. Maşrık-ı İrfan gazetesi yazarlarından ilmiye kökenli Ahmet Kemal Efendi konferanslarla hutbeleri denkleştirdiği bir yazısında “ Uluvviyyet-i islamiyeye bakmalı ki bugün Avrupalı'ların konferans namını verdikleri hitabetler bin üç yüz bu kadar sene evvel İslam'da câri idi. (...) İnsanlara ihtiyâcât-ı hazıralarını, tekemmülât-ı ictimaiyelerini layıkıyla gösterecek bir vasıta tasavvur etmek icab ederse biz o vasıtayı umûmî hitabetler, nam-ı diğer konferanslardır diyebiliriz.”⁴ diyerek bu noktaya işaret ediyordu.⁵ Nitekim ilerleyen dönemlerde halk arasında meydana gelen anlaşmazlıkların giderilmesi için ulema görece çağrılacaktır: “Ey ulema-i kiram... (...) ahaliyi alelhusus ikiye üçe ayrılan bu fırkalar erkanını toplayınız elele veriniz, musafaha ettiriniz. Bu nifakın ne kadar muzır olduğunu dinî, vatanî bir lisanla anlatınız.”⁶

¹ “Teessüf” (1324), *Hakem*, 26 Şubat, s.1.

² Zeynelabidin (1327), a.g.e., s.1.

³ “Terakkiye Mani Nedir” (1324), *Maşrık-ı İrfan*, 19 Şubat, s.1.

⁴ Yenişehirli Ahmet Kemal (1325), “Mebahis-i İctimaiyeden, Konferansların Cemiyet-i Beşeriyeye Hidmeti”, *Maşrık-ı İrfan*, 3 KE, s.1.

⁵ Aynı düşüncenin bir uzantısı olarak bir başka yerde de konferanslar için “ictimai mevz'ize” tabiri kullanılmaktadır.

⁶ “Konya Ahali-i Muhteremesine” (1324), *Anadolu*, 6 Şubat, s.1.

İlmiye sınıfının meşrûti sistem hakkındaki düşüncelerini daha iyi anlayabilmek için aynı zamanda meşrûti sistem tanımlamalarına da bakmamız gerekir.

2.1.1.1. Meşrutî Sistem

II. Meşrutiyet dönemi ilmiye mensuplarının kaleminden çıkan yazılarda hükümet sistemlerine ilişkin kapsamlı yazılarla karşılaşmak güçtür. Dönemin pratik çözüm arayışlarının bir etkisi olarak bir çok yazıda sistematik ve detaylı olarak hükümet sistemlerinden bahsedildiği görülemez. Sistematik bir şekilde hükümet tasniflerine yer veren yazılarda ise konu, hemen hemen birkaç paragrafla geçiştirilmiştir. Ancak bu birkaç paragraf bile, onların eski ve yeni siyasi sistem hakkında neler düşündüklerine dair ipuçları içerdiği için önemlidir. Konya'ya intikal ettiğimizde ise, konu açısından, daha zayıf metinlerle karşılaşırız. Taradığımız süreli yayınlar içerisinde birkaç yazı istisna tutulursa bu bahse değinen yazı yok gibidir. Süreli yayınların dışında ise yararlanabileceğimiz yegane kaynak Zeynelabidin Efendi'nin daha önce de adı geçen risalesidir. Bu suskunluk, kısmen taşrada pratik çözümlere duyulan ihtiyacın/verilen önemin daha fazla olması ile kısmen de, özellikle meşrutiyet öncesi muhalif hareketlerde ve sonrasında İstanbul matbuatından görülen, mevcut tanımların kabullenilmiş olması ile açıklanabilir ki yapılan tanımların diğerler ile olan benzerliği ve daha çok meşrutiyetten beklentiler konusuna cevap veren yazıların yoğunluğu da bunun bir tezahürü olarak kabul edilebilir. Bunda etkili olan bir başka faktör de gazetelerin, hedef kitleyi de göz önünde bulundurarak, halka inme politikasının bir sonucu olarak dillerini/anlatımlarını daha da basitleştirme yoluna gitmiş olmalarıdır. İlmiye sınıfının meşrutiyet tanımları arasındaki benzerliği daha yakından görebilmek için farklı bölgeler/çevrelerde yetişen ilmiye mensuplarının yazdıklarına göz atmamız bir fikir verebilir. Bu çerçevede temsil gücüne sahip olduğunu düşündüğümüz aşağıdaki isimlerin tanımlarına yer vereceğiz. Bunlar; Musa Kazım Efendi *Meşrutiyet*, Salihli müftüsü Lütfi Efendi'nin *Tuhfe-i Lütfi*, Akçaabat Müftüsü Mehmed İzzet Efendi'nin *Mir'at-ı Meşrutiyet*, Konya Ulemasından Şeyhzade Mehmed Zeynelabidin Efendi'nin *Meşrutiyet ve İslamiyet*, medrese eğitimini Kastamonu'da tamamlayıp Konya'da defterdarlık da yapmış olan Serbestzade Ahmed Hamdi'nin *Hikmet-i Siyasiye* adlı eserleri, aslen Konyalı olan Bayezit dersiamlarından Elmalılı Hamdi Efendi'nin ,daha sonra risale olarak da

neşredilen¹, Baynu'l-Hak Mecmuası'ndaki *Medeniyet-i Şer'iyye ve Terakkiyât-ı Diniye* adlı tefrikası ve son olarak Sivas ulemasında Mustafa Naki Efendi'nin *Kırk Hadis Yahud İlmihal-i Siyasi ve İctimai* adlı eseridir. Bu eserler, *Hikmet-i Siyasiye*, *Tuhfe-i Lütfî* ve *Medeniyet-i Şer'iyye ve Terakkiyât-ı Diniye* dışta tutulursa, genellikle ikili bir tasnif yoluna gitmişlerdir: Hükümet-i meşruta ve hükümet-i mutlaka (istibdat). Diğer eserler bu ikili ayrıma ilaveten bir de hükümet-i cumhuriyeye yer vermektedirler. Atıf Efendi ise *Medeniyet-i Şer'iyye ...* adlı tefrikasında hilafet-i kamileyi de dahil ederek dörtlü bir ayırım yapma yoluna gider. Eserlerinde hükümet-i cumhuriyeye yer veren yazarlar hükümet-i cumhuriyenin kabil-i tatbik olmaması noktasında birleşirler.² Hükümet-i cumhuriye Konya gazetelerinde yer alan az sayıda yazıda da kabil-i tatbik görülmez.³ Dolayısı ile düşünceler daha çok meşrutiyet ve istibdat/mutlakiyet konusunda ortaya konmaktadır. Bu çerçevede ilmiyenin meşrutiyet algısını ortaya koyabilmek için hem meşrutiyet hem de istibdat⁴ tanımlarına bakmak gerekir. Tanımlara geçecek olursak; 1907 yılında Konya'da defterdarlık yapan Serbestzade Ahmed Hamdi hükümet şekillerini üçe ayırır ve hükümet-i meşruta için şöyle der:

“Hükümet-i meşruta âna denir ki kezalik veraset tarikiyle intikal edip fakat tasarruf ve icraatında kavânin-i mevzua ahkamıyla mukayyed olur. Bu kısımda üssü'l-hareket olan düstûr-ı siyasi Kanun-i Esasi olup iş bu kanun-ı münifin mebnası ve levazım-ı medeniyete terakkiyât-ı matlubanın maye'l-ibtinası hürriyettir.”⁵

Atıf Efendi'nin hükümet-i meşruta tanımı da hemen hemen Serbestzade ile aynıdır: “hükümet-i meşruta bir hükümettir ki onda riyaset-i hükümet usul ve teamül vech üzere aile-

¹ Çalışmalarımız sırasında ne yazık ki bu risaleye ulaşamadık ve Beyanu'l-Hak Mecmuasında yayınlanan tefrikayı kullandık. Ancak Tarık Zafer Tunaya “İslamcılık Cereyanı” adlı eserinde bu esere atıflarda bulunmaktadır.

² Cumhuriyetin neden tatbik edilemeyeceği noktasında öne sürülen gerekçeler içerisinde “ahalinin kabiliyetsizliği meselesi” önemli bir yer tutar. En genel anlamı ile yönetimin bir hanedanın elinde olmaması anlamına gelen cumhuriyetin uygulanamaması noktasında hanedana her hangi bir vurgu yapılmaması önemli olsa gerektir. Ancak biz bu vurgu eksikliğinin hanedanın, devre dışı tutulmaktan ziyade tartışma dışı tutulması yönünde bir tercihin neticesi olduğunu düşünüyoruz.

³ Taradığımız gazeteler içerisinde sistematik bir şekilde hükümet sistemlerini tahlil eden sadece bir yazı ile karşılaştık. Sivaslı Ali Kemali Efendi'nin Mekteb-i Hukuktan talebesi olan Ali Haydar'ın Babalık gazetesinde neşrettiği bu yazı da cumhuriyetin iyi bir sistem olmadığı kanaatindedir: “Cumhuriyeye gelince: O da pek iyi bir şey değil. Çünkü her şey ahalinin elinde olursa o zaman söz ayağa düşer. Zaten çok bulunca bunamak hazırdır. Doğrusunu söylemek lazım gelirse millet biraz da ilerisine gider. Hele ahalinin yarısından ziyadesi cahil olursa iş büsbütün değişir. Mutlaka da iyi değil, cumhuriye de iyi değil. Her şeyin ortası hayırlı olduğu gibi meşrutiyet de bunların ortası olduğundan en iyi bir idaredir” bkz. Ali Haydar (1327), “Mebuslarımız Nasıl Olmalı? Kimleri Mebus Yapacağız, Vatandaş Hediyesi I”, *Babalık*, 8 KE, s.1.

⁴ Başlık 3.2.'de incelenecek.

⁵ Serbestzade, Ahmed Hamdi (1328), a.g.e., s.28.

i hükümdârîden ekberine intikal eylediği gibi reis bulunan zat ârâ-yı ukala ile kavânin dairesinde harekete mecbur olur.”¹ Akçaabat müftüsü Mehmet İzzet Efendi hükümet-i meşrutayı: “hükümet-i meşruta hükümran olduğu memâmlikteki umum ahalinin bi’l-intihab tayin ve tevkil ettikleri erbâb-ı hall ü akdin yani mebusânın ictima ederek icrâ-yı müşavere ve müzakere ile vaz‘ u kabul eyledikleri ve keyfiyeti tatbik ve icrâsını dahi yine kendi kontrol ve tarassudlarına tâbi tuttıkları kavânin ile icrâ-yı hükm ve idare-i umûr eden hükümettir”² şeklinde tanımlarken Şeyhülislam Musa Kazım Efendi ise: “Meşrutiyet demek icraat-ı hükümetin ahkâm-ı kavanin ile meşrut olması; yani her işi kanuna tatbik eylemesi, hilaf-ı kanun hiçbir iş yapmaması demektir”³ şeklinde tanımlamaktadır. Sivas ulemasından Mustafa Naki Efendi’nin tanımı da benzer unsurlara sahip: “Meşrutiyet demek herkes hak sözü söyleyebilmek, işleri düzeltmekte herkesin hakkı olmak, devletin, milletin işleri müşavere ile müzakere ile yapılmak demektir.”⁴

Konya ulemasından Zeynelabidin Efendi’nin hükümet-i meşruta tanımı batı siyasi düşüncesine ait *mukavele* kavramına yer vermesi, dolayısı ile bir *birey* vurgusu içermesi bakımından önemlidir:

“[Hükümet-i meşruta;] Başı boş bırakılmayarak *millet tarafından* bir takım şartlar ve bağlar ile bağlanmış bir hükümet demektir. Yani millet tarafından bir çok şartlar konulmuş ve şartlar birer birer sayılarak bu şartlara göre yürür isen sana öyle itaat ederiz diyerek hükümete *mukavele* yapıldıktan sonra söz vermiş olan hükümettir. Bu hükümet yapılan mukaveleyi gözetip tanımaya ve harice çıkmamaya mecburdur. Hiç bir vakit keyfine göre yürümeye hakkı yoktur.”⁵ [Vurgular benim].

İlmiyeden olmamakla beraber Konya matbuatında hükümet sistemlerini ele alan bir başka yazı da Babalık gazetesi yazarlarından Ali Haydar’a aittir. Onun, tanımında altını çizdiği nokta ise padişah ile halkın hakları paylaşmış olmalarıdır ki bu da ilmiye kesiminde yapılan tanımlarla farklılık arz etmemektedir. Tanımları bir yana bırakacak olursak yerel gazetelerin daha çok vurgu yaptıkları nokta meşrûti idarenin aynı zamanda islamın öngördüğü siyasal

¹ İskilipli Mehmet Atuf (1327), “Medeniyet-i Şer’iyye Terakkiyât-ı Diniye”, *Beyanu’l-Hak*, Yıl 4, Sayı 141, KE, s. 2525.

² Kara (2003), “Mirat-ı Meşrutiyet”, *Din İle Modernleşme Arasında*, Dergah Yayınları, İstanbul, s.276.

³ Musa Kazım (1329), a.g.e., s.1.

⁴ Mustafa Naki (1327), a.g.e., s.5.

⁵ Zeynelabidin (1327), a.g.e., s.5. Zeynelabidin Efendi’nin mukavele kavramına atıfları için ayrıca bkz. a.g.e., s.9, 14. Mustafa Sabri Efendi’nin siyasi bir kavram olarak mukavele kavramına atfettiği önem için bkz. Kara (2001), a.g.e., s.102.

sistem olduğu, bu nedenle tavizsiz uygulanması gerektiğidir: “Din-i devlet İslam olmak ve erkan-ı asliye-i hükümet ahkam-ı islamiye esası üzerine müstenid bulunmak tabii olduğu hikmet-i hükümet esası (meşveret) üzerine kurulmuş bulunduğu cihetle daha o vakitten bina-yı meşrutiyet va’z olmuş”.¹ Anadolu gazetesinde de benzer görüşler dile getirilmektedir: “Avrupa engizisyonlarla uğraşırken islamiyetin adalet, musavat, uhuvvet meşveret kaide-i medeniyesi şaşaaendaz bulunduğu malumdur.”²

Yerel basının yine benzer saiklerle ,hükümet-i meşruta da olduğu gibi, meşrûti sistemin; kanun-ı esasi, meclis gibi kurumları üzerinde de çok fazla görüşlere yer vermediğini görmekteyiz. Ancak bu az sayıdaki ifadelerden yola çıkarak İstanbul ile veya hakim düşünce ile paralel hatlarda seyreden bir düşünce yapısına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Kanun-ı Esasi’nin şeriata muvafık olduğu yönündeki görüşler, Meclis-i Mebusan için “şura-yı muhteşem”, meclisin çalışma süresi için “müddet-i meşveret”³ gibi ifadeler çok fazla dile getirilmemekle beraber genel kabul görmektedirler. Buna mukabil basın özgürlüğü, toplanma özgürlüğü gibi konular daha fazla işlenmiştir. Basının kamuoyu oluşturmadaki etkisinin farkında olan kesimler bilhassa idarenin bazın özgürlüğünü sınırlamaya yönelik girişimleri yerel basın tarafından eleştirilere konu olmuştur.

2.1.1.2. Meşrutiyetten Beklentiler

Yusuf Hikmet Bayur 10 Temmuz için hiçbir inkılap bu kadar çok beklenti doğurup hepsini boşa çıkaran bir etki yapmadı der. Gerçekten de 10 Temmuz’un hemen sonrasında yazılanlara bakıldığında görülür ki hangi görüşü benimsemiş olursa olsun ilmiyenin de dahil olduğu her kesim meşrutiyetin ilanı ile beraber yepyeni bir dönemin başlayacağına inanıyordu. *İstibdadın* ortadan kalkması ile, devletin gerileme süreci duracak, maddî/manevî bütün problemler çözülecek ve devlet her yönüyle ,deyim yerindeyse, *terakki* edecekti. Meşrutiyetin devletin kurtuluşunu sağlayacak bir reçete olduğuna olan inancı bir çok metinde görmemiz mümkündür. Gerek taşrada olsun gerek merkezde olsun meşrutiyetin ilanı ile beraber terakkinin önündeki bütün engellerin kalktığına dair ifadelerle

¹ “Millet ve Meşrutiyet” (1325), *Maşrık-ı İrfan*, 2 Temmuz, s.1 – 2.

² “Heyet-i Teftişye İle Mülakat” (1324), *Anadolu*, 17 Şubat, s.4.

³ “İcmâl-i Siyasi” (1325), *Maşrık-ı İrfan*, 13 Ağustos, s.1 – 2.

sık sık karşılaşılabilir. Örneğin Beyanu'l-Hak daha ilk sayısında “Bugün (...) terakki ve tekamülümüz için hiçbir mani kalmamıştır” ve Mustafa Sabri Efendi'nin “meşrutiyet vatanımızın mamuriyetini mûcib olacaktır” ifadesi ile reçeteci tavrın güzel bir örneğini vermektedir. Yine Bediüzzaman da kendine has üslubu ile aynı tavrın bir başka örneğini vermektedir: “Yüz bu kadar sene geri kaldığımız mâni-i terakkiden inşaallah mucize-i peygamberî ile şimendüfer-i Kanun-ı Esasi'ye amelen ve Burak-ı meşverete fikren bineceğiz. (...) Birden bire şimendüfer ve balon gibi mebadîye bineceğiz geçeceğiz.”¹

Söz konusu reçeteci tavrı taşrada daha da baskın bir şekilde gözlemlemek mümkündür. Bir taşra vilayeti olarak Konya'nın meşrutiyetten beklentilerine baktığımızda benzer öğelerle karşılaşırız. Halkın gözünde meşrutiyet, padişahın iktidarının sınırlandırılması, kuvvetler ayrılığı prensibin yerleşmesi vs. gibi unsurların ötesinde her şeyden önce vergi vermemek², şikayet etmeyeceği memurlar görmek demektir. Anadolu gezisi sırasında Konyalı bir köylü tarafından Tanin gazetesi yazarlarından Ahmet Şerif'e söylenen şu sözler halkın meşrutiyetten beklentileri noktasını da aydınlatıyor:

“Hürriyetten memnun olup olmadıklarımı sordum. Her taraftan şikayet başladı. Bir ihtiyar dedi ki : Hürriyet şimdiye kadar bizim işittiğimiz bir şey değildi. Fakat, bize söylenen sözlerden, bazı işlerden anlıyoruz ki, bu, iyi bir şeydir. Bize, bu sözler, pek tatlı geldi, artık her şeyin düzeleceğini, vergilerin doğrulukla toplanacağını, köydeki kanlı, katil, hırsızların terbiye edileceğini, askere giden çocuklarımızın senelerce aç, çıplak bekletilmeyerek vaktinde tezkirelerinin verileceğini, memurların istedikleri gibi iş görmeyeceklerini, her şeyin değişeceğini zannetmiştik.”³

¹ Nursi (1326), a.g.e., s.7.

² Meşrutiyetin ilanından önce İttihat ve Terakki'nin Anadolu'da faaliyetlerini yoğunlaştırdığı yıllar aynı zamanda bu bölgede halk hareketlerinin de meydana geldiği yıllardır. Erzurum, Kastamonu gibi vilayetlerde meydana gelen bu olaylar Kanun-ı Esasi veya meşrutî idare talepleri ile neticelense de olayların temel sebebi hükümet tarafından konan vergilerdi. Halkın zihninde, meşrutiyetin , vergi vermemek gibi bir anlam kazanmasının altında 1908 öncesinde yapılan gösterilerin de etkisi olmalıdır. 1908 öncesinde Anadolu'da meydana gelen halk hareketleri için bkz. Hanioglu (2001), a.g.e., s.104-124; Kars (1984), a.g.e.; Kansu (1995), a.g.e., s.35 – 97. Konya halkı Tanzimat Fermanının ilan edildiği sırada da artık vergi vermeyeceğiz diye sevin gösterilerinde bulunmuş, Tanzimat reformlarını alkışlamıştı. Bkz. Tuş, Muhiddin (1993), *Sosyal ve Ekonomik Açından Konya (1756 - 1856)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s.49. Benzer tepkiler meşrutiyetin ilanı sonrasında da görülmüş olmalı ki Anadolu gazetesi bir haberinde bu noktaya temas etmektedir: “Hıristiyan vatandaşlarımızdan bir mültezim iltizam için bir karyeye gider. Gece esna-yı musahabetde ahaliden ve ihtiyarlardan bazıları: *hürriyet varmış artık vergi vermeyecekmişiz öyle m?* demişler” Seydişehir Kaimmakamı Sadi (1324), “Açık Mektuplar”, *Anadolu*, 13 Eylül, s.2. Aykut Kansu'ya göre 1908 öncesinde vergiler yüzünden olay çıkan yerlerden birisi de Konya'dır (Kansu, 1995: 90).

³ Şerif, Ahmet (1999), *Anadolu'da Tanin*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s.33 – 34.

Bununla beraber yerel aydınların/ulemanın beklentiler hususunda halk ile çok farklı mecralarda bulunduğunu düşünmemek gerekir. Onlar meşrutiyetten vergi vermemek gibi bir şey anlamıyorlardı ancak beklentileri çok da farklı değildi. Her şeyden önce meşrutiyetin ilanının *terakkinin* önündeki engelleri kaldırdığında hemfikirdiler. Hakem gazetesi: “Demek ki bundan sonra biz de Avrupalılar gibi hür ve müstakil bir milletiz. İstihsal-i servet ve saadet hususundaki teşebbüsâtımızda hiçbir engel ve maniaya tesadüf etmeyeceğiz”¹, Anadolu gazetesi: “terakî-i hakikîye tecelligâh olacak bir devre-i cedide”, Maşrık-ı İrfan: “mansûb-ı hürriyetimizin bi-lâistirdad ilanı mukaddes vatanımızın bundan böyle (...) meşrutiyet ve meşveretle reyyan olarak mamur ve abad olacağı” düşünceleri ile karşılımlardır meşrutiyeti. Ancak bu düşünceler uzun sürmedi. Bir süre sonra bu beklentilerin karşılanmadığına ilişkin yazılar görülmeye başladı ve 1912 yılına dek yer yer dile getirilmeye devam etti. Bu tür yazılar farklı bir okuma ile aynı zamanda Konya'nın meşrutiyetten neler beklediği sorusuna da cevap verecektir. Kuşkusuz beklentilerin başında maddi anlamda ilerleme gelmekteydi. Bundan sonra ekonomik/teknik anlamda çok daha ileri gidileceği umuluyordu: “O zamanlar bir çoklarımız maarifin, ziraatın, ticaretin el-hasil bütün vesait-i umranın fevaid-i muhsinâtından bahisle, şöyle ziraat ve ticarete başlayalım, böyle okuyalım. Artık bizim olan istikbale bir an evvel varalım diyor ve bir çoklarımız da fabrika açmak, gece mektepleri küşad eylemek ve şirketler tesis etmek gibi teşebbüsâtta bulunarak...”² Akabinde ise halkın cehaleti problemi ile irtibatlı olarak eğitimin ilerlemesi gelmekte idi ki İttihat ve Terakki tarafından açılan mektepler, söz konusu ilerleme için yeterli bulunmamakla beraber, bütün kesimler tarafından taktirle karşılanmaktaydı.³ Bir başka beklenti memurların halka karşı tavırlarında meydana gelmesi beklenen değişim, bürokratik yapıdaki sorunların çözüleceği umudu idi: “Bir taraftan memûrîn-i hükümet keyfî ve indî muamelelerden vaz geçerek erbâb-ı mesalihin maruzat[larına] nazar-ı insafla bakacaklarını, (...) hükümet kapılarında efradın sürünmeyeceğini, keyf için kimsenin habs

¹ “Hürriyetin Tarihçesi” (1324), *Hakem*, 26 Şubat, s.2.

² “Ümid Bir Noktada Kaldı” (1324), *Anadolu*, 12 KS, s.3; Seydişehrî Zeki (1325), “Biz Meşrutiyetten Daha Bir Şey Anlamadık”, *Maşrık-ı İrfan*, 11 Haziran, s.1; Efendizade Mehmed Emin (1325), “Vatandaşlar”, *Maşrık-ı İrfan*, 17 Ağustos, s.1.

³ “İttihat ve Terakki Mektebi” (1325), *Maşrık-ı İrfan*, 8 Haziran, s.1; Ali Haydar (1328), “Meşrutiyet Ne Yaptı?”, *Babalık*, 6 Mart, s.1.

edilmeyeceğini ...”¹, bununla alakalı olarak memurların tensikatı hususunda beklenen değişimin yaşanmaması da başka bir eleştiri konusu olmaktadır.² Buna mukabil profile uygun memurların tayini meşrutiyetin bir nimeti olarak gösterilmektedir.³

Hak ve özgürlüklerin kullanımına getirilen sınırlamalar da beklentileri boşa çıkaran bir başka gelişme kendini göstermektedir. Bunların başında ise basın ve toplanma özgürlüğü gelmektedir. Gerçekten Konya ileri gelenleri basın hürriyetine oldukça önem vermekteydiler. Kendi ifadeleri ile “devr-i dilara-yı meşrutiyette en mühim ve mukaddes hizmet serbesti-i matbuattan” beklenmekteydi.⁴ Hatta ilmiye sınıfına mensup zevat arasında mebus adaylarının tayini rolünü basına yükleyenler dahi görülmekteydi⁵ ki bu bir yandan ilmiyenin kanaat önderliği konumunu yitirdiğinin zımnî bir kabulü bir yandan da basına verilen öneme işaret etmektedir. Dolayısı ile gerek ilmiye gerekse diğer sınıflar Abdulhamid döneminde maruz kaldıkları sıkı sansür politikalarından kurtulmayı, basın hürriyetini olabildiğince kullanmayı meşrutiyetin gereklerinden biri sayıyordu.⁶ Maşrık-ı İrfan gazetesi “Acaba Görecek miyiz?” başlığı altında bir hak arama vasıtası⁷, lisan-ı millet⁸ olarak gördüğü matbuat kanununun değişmesi gerektiğine sık sık işaret etmektedir.⁹ Anadolu gazetesi matbuat kanununu protesto etmek amacı ile bir miting düzenlemiş ve dediğine bakılırsa beş bin kişi bu mitinge iştirak etmişti¹⁰. Hakem gazetesinde yazan ilmiyeden Ereğlili Musa Kazım Efendi de yazdığı bir yazısında matbuata getirilen sınırlandırmaları protesto ettiğini ifade etmektedir.¹¹ Ancak şunu da belirtmemiz gerekir ki

¹ Hacı Mehmet Efendizade Sadık (1324), “Meşrutiyeti Hala mı Anlayamadık”, *Anadolu*, 24 TS, s.3; Seydişehir Zeki (1325), “Biz Meşrutiyetten Daha Bir Şey Anlayamadık (Maba’d)”, *Maşrık-ı İrfan*, 15 Haziran, s.1.

² “Mebuslarımıza” (1325), *Maşrık-ı İrfan*, 16 Temmuz, s.2.

³ Hasan Hüsnü (1325), “Meşrutiyetten Bir Numune”, *Maşrık-ı İrfan*, 12 KE, s.2 – 3.

⁴ Konya Evkaf Muhasebecisi Vekili Hasan Hüsnü (1324), *Hakem*, 24 KS, s.4.

⁵ “Müderrişin-i Kiramdan Bir Zat Tarafından Gönderilmiştir” (1327), *Babalık*, 29 Şubat, s.2.

⁶ Basın ve toplanma özgürlüğüne getirilen sınırlamalara en büyük tepkiyi gösterenlerden birisi de Derviş Vahdetî’nin çıkardığı Volkan Gazetesi idi. Örnek olarak bkz. M. A. (1324), “Ey Osmanlılar!!! Hürriyet-i Şahsiyenize Tecavüz Olunuyor!!!”, *Volkan*, 15 Şubat, s.4.

⁷ Seydişehir Zeki (1325), “Uyumayalım... Uyanalım”, *Maşrık-ı İrfan*, 17 Eylül, s.1.

⁸ *Anadolu*(1324), 21 Şubat, s.3.

⁹ “Acaba Görecek miyiz?” (1325), *Maşrık-ı İrfan*, 28 Mayıs, s. 2 – 3; “Acaba Görecek miyiz?” (1325), *Maşrık-ı İrfan*, 4 Haziran, s.4.

¹⁰ “Cuma Günlü Miting” (1324), *Anadolu*, 2 Şubat, s.3.

¹¹ Konya Ereğlisi’nden Müftüzade Musa Kazım (1324), “Mebusân-ı Kirama Açık Mektup”, *Hakem*, 24 KS, s.1 – 2.

Hakem'in İttihat ve Terakki yanlısı tutumu giderek bu sınırlandırmaları desteklemeye varan boyutlara ulaşacaktır ki 31 Mart öncesinde toplanma özgürlüğüne getirilen sınırlandırmalar bu gazete tarafından meşrutiyetin bir gereği olarak sunulacaktır.¹

Meşrutiyetten beklenen tek şey terakki değildi elbette. Bilhassa ilmiye sınıfı mensupları meşrûfî idareye geçişin, beraberinde bir dînîleşmeyi de getireceğine inanmışlardı. Gerek meşrutiyet öncesi yayınlarda gerekse meşrutiyet sonrası yayınlarda istibdadın gayrı meşru ve İslam'ın men ettiği bir yönetim şekli olduğu sürekli işlenen bir tema halini almıştı. Buna karşın usûl-ı meşveret veya meşrûfî sistem ise İslam'ın tasvip ettiği/emrettiği bir sistem idi. Dolayısı ile bu sistemi tesis etmek aynı zamanda daha da İslâmi olmak demektir. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse ilmiye sınıfının meşrutiyeti dînî bir çerçevede sunmasının ardında yatan etkenlerden birisi de modernleşme süreci ile beraber başlayan laikleşmenin, dini çevrelerin giderek arka planlara itilen itibarlarını geriye getirme arzusu idi.² Dolayısı ile sistemin dînîleşmesinin beraberinde toplumun dînîleşmesini getireceğini umuyorlardı. Oysa meşrutiyet sonrası yaşananlar bir sukût-ı hayalden başka bir şey değildi. Toplumun değerler sisteminde meydana gelen değişme, devletin hızla laikleşmeye doğru seyretmesi ilmiyenin öngörmediği ya da öngörmek istemediği gelişmelerdi. Nitekim bu çerçevede ortaya çıkan hayal kırıklığını ilk dile getirenlerden birisi Bursa Mebusu ve ilmiyeden Ömer Fevzi Efendi idi: "İslamların [meşrutiyetin ilanından kaynaklanan] sürûru (...) hükümet-i seyyienin dini din-i İslam olduğunun Kanun-ı Esasi'de musarrâh bulunmasıyla ahkam-ı şer'ye ve diniyenin mevkî-i icraya vaz'ına itimad olunmasına mebnî idi (...) ve âsefa ki ümitler bazı cihetten boşa çıkıyor."³ Ömer Fevzi Efendi'nin boşa çıkıyor demesine yol açan, halk arasında dînî eğilimlerin zayıfladığı gösteren olaylardı. Bu tür tepkiler aslında meşrutiyetin ilanından hemen sonra verilmeye başlanmıştı. Kutlamalar sırasında içki içilmesi gibi davranışlar ilmiye mensupları tarafından hoş karşılanmamış ve İttihat ve Terakki bu tür davranışların önünü almaya davet edilmişti.⁴ Benzer şekilde Konya'nın bir sancağı olan Isparta'da halkın ibadet yaptığı bir sırada evinde eğlence tertip eden bir

¹ "Hakem Ceridesi Sahib-i İmtiyazına" (1324), *Hakem*, 21 Şubat, s.2.

² Kara (2001), a.g.e., s.109.

³ Ömer Fevzi Efendi (1324), "Nida-yı Ehl-i İslam", *Beyanu'l-Hak*, Yıl 1, Sayı 17, KS, s. 373 – 374.

⁴ Asımefendizade Sami (1324), *Cemiyet ve Hürriyet*, Mizan Matbaası, İzmir, s.13.

yüzbaşının bu hareketi insanlara “meşrutiyet bu mudur?” sorusunu sordurmuştu.¹ Öte yandan Maşrık-ı İrfan’da yazan İlmiyeden Ahmed Kemal benzer beklentilerden hareketle, mekteplerdeki ahlak ve akaid kitaplarının yetersizliğinden şikayet ederek, bu tür vakaların meşrutiyette görülmemesi gerektiğini ifade etmekteydi: “Devr-i sabıkta mekteb-i idadilere kabul edilen kitabların ne suretle kabul olduğu malumdur. Fakat şu devr-i meşrutiyette de asar-ı mütehabbe böyle mi olacak? Usul-ı tefrîs hala esbakı gibi mi gidecek?”²

Konya kamuoyu bu tür beklentilerini bir kere de 31 Mart sonrasında dile getirecektir. Zira kendisine direkt olarak eleştiriler yöneltilmese de Abdulhamid’in hala *terakkinin* önünde engel olduğuna dair gizli bir inanç vardı ve Abdulhamid’in hal’inden sonra terakkinin önündeki engellerin kalktığı yolundaki söylem tekrar gündeme geldi. Ancak kısa süre sonra savaşların başlaması, ülke ekonomisinin giderek kötüleşmesi “meşrutiyet ne yaptı?” sorusunu tekrar gündeme getirecektir. Beklentilerin karşılanamaması, savaşların devam etmesi gibi faktörler 1912 yılında tekrar gündeme geldiğinde İttihat ve Terakki yanlısı Babalık, eleştirileri göğüsleyen gazete oldu ve Babalık yazarı Ali Haydar yapılan eleştirilere mukabil meşrutiyetin yol açtığı kazanımları zikretti:

“Meşrutiyet evvela bize Makedonya’yı kazandırdı. Makedonya Reval mülakatı ile taksim ediliyordu. (...) Meşrutiyet Girit’in elimizden alınmasına mani oldu. (...) Meşrutiyet bugün bize bir ordu kazandırdı. (...) Yemen devr-i sabıkta bir İslam ve Türk mezarı idi. Oraya ne kadar babayigitler gönderdik, orada ne kadar kanlar döktük. Bugün hükümetimiz İmam Yahya ile barıştı. Orada inşaallah bundan sonra böyle haller görülmeyecektir.”³

2.1.2. İstibdat

Klasik İslam/Osmanlı siyasal düşüncesinde, yönetime geliş biçimlerinden birisi olan, kahr u galebe olarak adlandırılan istibdat esas itibari ile meşru bir yöntemdir. Ancak modernleşme döneminde bir çok kavram gibi bu kavram da geleneksel muhtevasından

¹ Böcüzade, Süleyman (1983), a.g.e., s.202.

² Yenişehirli Ahmet Kemal (1325), “Terbiye-i Milliye ve Adab-ı Muaşeretimizi Muhafaza Edelim”, *Maşrık-ı İrfan*, 29 TS, s.1; Yenişehirli Ahmet Kemal (1325), “Mektepler – Medreseler”, *Maşrık-ı İrfan*, 12 KE, s.1.

³ Ali Haydar (1328), “Meşrutiyet Ne Yaptı?”, *Babalık*, 6 Mart, s.1.

koparılarak yeni anlamlarla yüklü bir hale gelmiş, meşruyetini büyük ölçüde yitirmiştir.¹ Giderek despotizm ile eş anlamlı bir muhtevaya bürünen istibdat özede Abdulhamid idaresi için kullanılmakla beraber daha geniş bir çerçeveden bakıldığında dört halife sonrası dönemin hemen tamamını kapsayacak şekilde sınırlarının genişlediği görülür.² İslamcılarının ve ilmiye sınıfının kafasındaki şema en genel hatları ile şu şekildedir: İslam dini meşrutiyeti emreder. Gerçek İslamın uygulandığı Peygamber dönemi ve dört halife dönemi siyasi anlamda da meşrûti bir sistemin uygulandığı bir dönemdir. Ancak dört halife devrinden sonra İslamın ilkelerinden hızla uzaklaşmaya başlanmış, meşveret usulü terk edilerek istibdat usulüne geçilmiştir. Bunun doğal bir neticesidir ki İslam dünyası da gerilemeye başlamış ve bugünkü halini almıştır. İskilipli Atıf Efendi “İstibdat terk olunmaktan ibaret olan usûl-i meşruha-i maruzaya, hükümet-i islamiye her ne zaman usul-i mezkureden velev cüzûce olsun inhiraf eylediyse tedennî etmiştir”³ derken aslında devletin ve toplumun içinde bulunduğu durumun, uygulanagelen siyasi sistemin bir neticesi olduğuna işaret etmektedir ki bu dönemin hakim görüşlerinden birisidir. Meşrûti idareye geçişin yol açtığı beklentiler de bu tutumun taşra da dahil olmak üzere çok geniş bir satıhta kabul gördüğünü göstermektedir.

İlmiye mensupları eserlerinde yaptıkları tanımlamalarda istibdatı hükümet-i mutlaka başlığı altında tanımlama yoluna gitmişlerdir. Meşrutiyet tanımlarında olduğu gibi istibdat/hükümet-i mutlaka tanımlarında da büyük ölçüde benzerlikler bulunmaktadır. Yapılan tanımların ekseriyeti hükümdarın keyfî uygulamalar içerisinde bulunduğu noktasının altını çizmekte ve bu tezlerini bir bakıma çürütecek niteliklere sahip olan Divan-ı Humayun, Meşveret Meclisleri gibi kurumların varlığına her hangi bir şekilde imada bulunmamaktadırlar. Meşrutiyet başlığı altında tanımlarına yer verdiğimiz kişilerin istibdat tanımlarına bakacak olursak, klasik siyasi sistem ile despotizm arasındaki yakınlığı daha net bir şekilde görebiliriz.

¹ Modernleşme dönemi literatüründe kahr u galebe yöntemini meşru olarak gösteren nadir eserlerden birisi için bkz. Mehmed Fehmi (1994), *İslam Hukuk Felsefesi*, TDV Yayınları, Ankara, s.47.

² Kara (2001), a.g.e., s.125 – 127.

³ İskilipli Mehmet Atıf (1328), “Medeniyet-i Şer‘iyye Terakkiyat-ı Diniye”, Beyanu’l-Hak, Yıl 5, Sayı 150, Mart, s. 2673.

Sivas ulemasından Mustafa Naki istibdatı şöyle tarif ediyor: “istibdad (...) padişahlar veya onların adamları *her ne iş tutarsa kimse ağzını açmamak, onlar her istediklerini yapmak demektir*”¹ [Vurgular benim]. Musa Kazım Efendi de hemen hemen aynı tanımı yapıyor: “Mutlakiyet ale’l-ıtlak icraatta bulunmak, ahkâm-ı kanuniye ile mukayyed olmamak, *hükümdar ne isterse, ne arzu ederse istediği, arzu ettiği şeyi icra etmek demektir.*”² İskilipli Atıf Efendi ve Serbestzade Ahmed Hamdi Efendi’nin tanımları da aynı noktaları ön plana çıkarıyor:

Hükümet-i mutlaka bir hükümettir ki: Onda riyaset-i hükümet tevarüs takiyle bir hanedan efradına münhasır kalmakla beraber reis-i hükümet hiçbir kayd-ı kanuniye ile mukayyed olmayıp *kendi irade-i keyfiyesi üzere hareket eder ve bütüün kuvve-i kanûniye onun yed-i inhisarında bulunur.*³

Hükümet-i mutlaka ana denir ki bi’t-tarik tfevarüs halef an selef intikal edip hiçbir kayd ile mukayyed olmaz tarifinde de müsteban olduğu vechile bu kısımda *idare-i hükümet idare-i şahsiyeye tabi olmak lazım gelir ve binaenaleyh artık selamet ve intizam aranamaz.*⁴

Konya’ya intikal ettiğimizde de farklı bir tablo ile karşılaşmıyoruz. Gazetelerin ilkesel düzeyde kavramları ele almamaları sorunu bu konuda da karşımıza çıkıyor. Yerel gazeteler daha çok icraatları üzerinde istibdat eleştirisi yapmaktadırlar. Buna rağmen Konya ulemasının görüşlerini yansıtmaları bakımından temsil gücü yüksek bir metne sahibiz ki bu metin de diğerleri ile paralel hatlarda gitmekle beraber, daha sert bir üsluba sahiptir. Zeynelabidin Efendi’nin istibdat/hükümet-i mutlaka tanımı:

Hükümet-i mutlaka başı boş, şartsız, bağısız bir hükümet demektir. Bu hükümet millet hakkında icra edeceği kanunları, nizamları kendi kendine yapar. Kimseye danışmaz, millet ile müşavere etmez. (...) İsteddiği kadar vergi alır, istediği kadar memur kullanır. (...) Bir cemiyet ve dernek kurdu mu derhal dağıtır. Milleti kasıp kavurup köle gibi kullanır bir hükümettir. Çoktan beri bizim hükümetimiz de bu rengi almış ve bu kılığa girmiştir.⁵

Konya matbuatında konuya tanım düzeyinde yaklaşan tek yazar olan Babalık yazarlarından Ali Haydar’ın yaptığı tanım da yukarıdakilerle aynı olup, ilmiye ile diğer kesimlerin

¹ Mustafa Naki (1327), a.g.e., s.5.

² Musa Kazım (1329), a.g.e., s.1.

³ İskilipli Mehmet Atıf (1328), “Medeniyet-i Şer’iyye Terakkiyat-ı Diniye”, Beyanu’l-Hak, Yıl 4, Sayı 141, KE, s. 2524.

⁴ Serbestzade, Ahmed Hamdi (1328), a.g.e., s.17 – 18.

⁵ Zeynelabidin (1327), a.g.e., s.2.

fikirleri arasındaki paralellikleri göstermesi bakımından zikre değer: “Hükümet-i müstebide” diye tekmil işler padişahın tayin ettiği adamlar tarafından görülen hükümete derler. (...) Pek fena bir şey... müstebidâne surette idare olunan hükümetler o derece ileri gidememişlerdir.”¹ Bu yazıyı bir kenara bırakacak olursak Konya matbuatı daha ziyade istibdat idaresinin icraatları üzerinde konuyu ele almakta ve genellikle Abdulhamid döneminde göndermelerde bulunmaktadır. Bu konularda da ilmiye çevreleri ile diğer çevreler arasında ciddi farklar bulunmadığı için bütün gazetelerin görüşlerine yer vermeye çalışacağız. Bu arada şunu da belirtmemiz gerekir ki 31 Mart öncesi neşriyette direkt olarak Abdulhamid’i hedef alan ifadeler rastlamıyoruz. Bu tarihten önce daha ziyade saraya yakın kişiler üzerinde eleştiriler yürütülmekte veya sadece istibdat kavramı kullanılarak tasvirin hedefi genişletilmektedir. 31 Mart sonrasında ise Abdulhamid’i tahfif etmeyi amaçlayan bir takım yazıların yazılmaya başlandığını, istibdat eleştirileri içerisinde daha belirgin bir konuma yerleştiğini görüyoruz.

Maşrık-ı İrfan gazetesine göre istibdat idaresi, “iki üç yüzyıllık inkırazın” sebebi idi ve bu haliyle “alet-i idaresi kırılmış bir şimendifere” benziyordu.² Anadolu gazetesi ise Abdulhamid dönemini otuz iki senelik bir kabus olarak yorumlamıştı³ ve istibdat eleştirilerinde görüleceği üzere taşranın istibdat eleştirileri genellikle Abdulhamid dönemi ile sınırlıdır ve daha gerilere doğru gitmemektedir. İstibdat idaresine yöneltilen eleştirileri ana hatları ile maddeler halinde sıralayacak olursak:

- Eleştirilerin başında jurnalcılık gelmektedir. “devr-i istibdatta hanumanlar söndürerek, canları yakarak, kanları akıtarak mahzar-ı terakki ve teali olmak emeli hainanesi ile bir takım bî-asıl ve esas jurnaller” tertip edilmesi.⁴
- Meşrutiyetin ilanına dek “uhuvvet yerine kin ve garaz, müsavat yerine bir tefevvuk-ı nâ-hak, adalet yerine zulm-ı bî-reva hüküm sürüyordu”.¹ Öyleki “devr-i sabıkta (...) bir iddia-yı müsavat eden bulunursa âni tercîm ederlerdi.”²

¹ Ali Haydar (1327), “Mebuslarımız Nasıl Olmalı? Kimeleri Mebus Yapacağız Vatandaş Hediyesi I”, *Babalık*, 8 KE, s.1.

² Seydişehrî Zeki (1325), “Biz Meşrutiyetten Daha Bir Şey Anlamadık”, *Maşrık-ı İrfan*, 11 Haziran, s.1.

³ “Anadolu Gazetesi’ne” (1324), *Anadolu*, 13 Eylül, s.3.

⁴ “Hafiyelere Müjde” (1325), *Maşrık-ı İrfan*, 21 Mart, s.3.

- Ahalinin cehaletinin sebebi de Abulhamid’dir: “idare-i sabıkanın seyyiâtından birini dahi mekteplerimiz hakkında istimal eylemişti. (...) Belki de hakan-ı mahlu‘u hal ederler diyerek mekteplerimizin bir çoğu kapatılmış, (...) ahalimizin kısm-ı azamı cahil kalmıştı.”³
- “İstibdadın hükümferma olduğu o devre-i menhusede kanun memurun keyfine bağlı idi, hiçbir memur kanun ile mükellef ve mesul değildi”.”⁴
- İstibdat devrinde düşünceyi ifade hürriyeti yoktu. “Evvelleri söyleyeceğimiz sözü – saatlerce – tedkik ve tahlil eylemeden söyleyemiyor idik. Ellerimiz ise kalem tutamıyor, bir şey yazacağımız zaman ellerimiz titriyordu. Zira ya nefy olunmak ve yahut Sarayburnu’nda denize ilkâ olunmak korkuları” vardı.⁵ Çünkü hükümet-i mutlakanın mazarretleri malum, bunu söylemeğe hacet yok. Üç dört sene evvelki halleri unutanlar, kızgın sahralara nefy edilen vatandaşların çıkardıkları feryatları Marmara Denizi’ne atılan zavallıların iniltilerini bu sebeple memlekette görülen sefaleti ve daha umum bir surette tarihin kan ile boyalı acı mersiyelerini dinlesinler, okusunlar.⁶
- Devr-i istibdat “sevgili vatanımızı keyfe mâ yeşâ berbad ve perîşan, kainatı da zulmetiyle isti’sâb edip cihanı zindan ve zamanımızın pek nadir yetiştirmiş olduğu fuhûl-ı ricalimizden nicelerinin nefy ve itlafıyla meskenlerini viran” etti.⁷
- “Siyaset-i müstebidane neticesi olarak edilmedik fenalık, yapılmadık mezalim kalmadı, nice hanumanlar söndürüldü, bir çok aileler babasız, anasız, evlarsız perişan edildi. Vatan-ı azizi kurtarmak için ortaya atılan cemiyetperverân haps ve nefy edildi, denizlere atıldı ve o dereceki bir zamanlar Marmara’daki balıkların eti yenmez hale geldi. Yıldız Saray’ı melanet ihtivası bir selhane şekline girdi. Kan dökmekte Haccacılar,

¹ “10 Temmuz Yevm-i Mübecceli” (1325), *Maşrık-ı İrfan*, 10 Temmuz, s.1.

² E. Bahri (1325), “Hukuk-ı Esasiyemizden Hakk-ı Müsavat”, *Maşrık-ı İrfan*, 10 Eylül, s.2.

³ E. Bahri (1325), “Mekteplerimizin Islahına Gayret Edelim”, *Maşrık-ı İrfan*, 7 Eylül, s.1 – 2.

⁴ “Kanuna Tecavüz, Alem-i Meşrutiyette Muhavvef Bir İstibdat” (1325), *Anadolu*, 16 Mart, s.3.

⁵ E. Bahri (1325), “Artık Uyanalım”, *Maşrık-ı İrfan*, 10 Eylül, s.2.

⁶ Ali Haydar (1327), “Mebuslarımız Nasıl Olmalı, Kimleri Mebus Yapacağız? Vatandaş Hediyesi”, *Babalık*, 8 KE, s.1.

⁷ Beyşehirli Hüseyin İkbâl (1324), “Konya Talebeleri”, *Şems*, 17 Şubat s.3.

Cengizler, Timurlar fersah fersah geçildi. İmhât-ı kütüb-i diniyeden bir çokları ihrak olunarak din-i mübîne tarizden bile çekinilmedi.¹

- “Âsâr-ı eslaftan bir çok kitipları mahv u tahrif ve matbuatı muamle-i menhuse-i istibdadiyenin mehdine hasr etmesi ve medaris-i ilmiyeden tahsîl-i fezâil-i aliyye eyleyen ulema ve fuzelayı ve maarif-i elhiyeden istifâde eden sülehâ-yı meşayihî telkîn-i şeriat ve hakikatten men‘e”² çalışan istibdat evlerimize hatta hücre-i zifafımıza kadar dahil oldu, adâtımızı ahlakımızı, hatta dinimizi bozdu, evlatlarımızı da terbiyesiz, faziletsiz yetiştirdi.³
- Abdulhamid döneminde talebe-i ulûm bâr-ı istibdat altında ezildi.⁴
- Abdulhamid “hunhar, zalim bir müstebid”⁵, “mezalim-i adîde-i bî-nihaye sahibi bir hükümdardı”⁶ ve “Zimam-ı idare bir hükümdar-ı zalim ve cabbarın elinde bulunuyordu. Artık o keyfî muamele ve hevesine hizmetten başka bir tanımıyordu”.⁷
- Hak etmedikleri halde bir çok kişiye rütbeleri nişanlar verildi.⁸
- Hazine “devr-i istibdatta yalnız bir müstebidin (...), namusu, haysiyeti beş para etmez bir denînin âmaline sarf” ediliyordu.⁹
- İstibdat memalik i Osmaniye’de sakin efradı birbirinden koparmıştı. Bu da terakki ve tealiyi engelliyordu. Hürriyet ile beraber millet i Osmaniye sınıf sınıf ictima ve şimdiye kadar bir harebezar halinde yatan dimağlarını nasıl terakkiyata sevkedebiliriz diye düşündürmeye başladı.¹⁰

¹ Şems (1325), 13 Nisan, s.1.

² Seyyid Ebubekir Hilmi (1324), “Erzurum Naibi Faziletli Ebubekir Hilmi Efendi Tarafından İrsal Buyurulmuştur”, *Maşrık-ı İrfan*, 19 Şubat, s.3 – 4.

³ Aliye (1324), “Serbesti Gazetesi Vasıtasıyla Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyetine”, *Anadolu*, 18 KS, s.4.

⁴ “Maşrık-ı İrfan” (1325), *Maşrık-ı İrfan*, 13 (?) Mart, s.2.

⁵ *Hakem* (1326), 15 Nisan, s.1.

⁶ “İdam Var” (1325), *Maşrık-ı İrfan*, 28 Mayıs, s.2.

⁷ *Maşrık-ı İrfan* (1326), “İstikbalimiz”, *Maşrık-ı İrfan*, 7 Şubat, s.1.

⁸ Ereğliden Kazım (1324), “Takdir Yine Takdir”, *Hakem*, 7 Şubat, s.4.

⁹ “Mebuslarımıza” (1325), *Maşrık-ı İrfan*, 12 Temmuz, s.2.

¹⁰ Şeyhzade Ahmed Ziya (1324), *Anadolu*, 13 Eylül, s.1.

2.2. Siyasal ođulculuk

2.2.1. Çok Partili Siyasi Yapı ve İlmıye Sınıfı

İlmıye sınıfının çok partili siyasi yapı hakkındaki görüşlerine bakıldığında bir çok konuda olduğu gibi yine iki farklı eğilimle karşılaşılır. Bu ayrışma da diğerleri gibi meşrutiyetin ilanını ile hemen başlayan bir ayrışma değildir. özellikle 31 Mart'tan sonra gelişen olaylar çerçevesinde farklı görüşlerin ortaya çıktığını söylememiz yanlış olmaz. Kaldı ki 31 Mart öncesinde İttihat ve Terakki'nin rakipsiz konumu ve buna karşın muhalif bir parti olarak Ahrar Fırkası'nın zayıflığı karşısında böyle bir tartışmanın yapılacağı zeminin olmaması da doğaldı. Ancak 31 Mart'tan sonra İttihat ve Terakki'den kopmaların başlaması, yeni muhalif fırkaların kurulması ile beraber bu tartışma da bağlamını kazanmış olmaktadır. Buna rağmen bu konu daha çok, gerçek anlamıyla muhalefet kavramını siyasi kültürümüze yerleştiren Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulmasından itibaren tartışılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede ortaya konan fikirlere bakıldığında; bu fikirlerin felsefi/teorik derinlikten yoksun oldukları, günlük siyasi kaygıların bir ürünü olduğunu görürüz. Kullanılan dilin dîniliği de hesaba katıldığında bu fikir ayrılığının her iki görüşün bir birini gayrı meşru gösterme çabalarından kaynaklandığını söylemek mümkündür.

İlmıye sınıfının bu siyasi çoğulculuk konusunda iki farklı görüşe sahip olduklarını ifade etmiştik. Bunlardan birincisi İttihat ve Terakki'ye yakın çevrelerin savunduğu tek partili siyasi sistem, diğerisi ise gittikçe İttihat ve Terakki'den uzaklaşan ve nihayet farklı partileri destekleyen ilmıye çevreleridir ki bunlar da çok partili bir yapının taraftarlarıdır ve her iki kesim de ayet ve hadisler eşliğinde fikirlerini meşrulaştırma yoluna gitmişlerdir.

Tek partili bir sistemi benimseyen İttihat ve Terakki'ye yakın çevreler, söylemlerini özellikle “ve-lâ teferrekû” [“ayrılığa düşmeyiniz”] ifadesi ile başlayan ayet ile meşrulaştırmışlardır. Buna göre siyasi partiler, gerçek hüviyetinin aksine, birer tefrika odağı olarak ele alınıp, fitneye yol açan müesseseler şeklinde sunulmuşlardır.¹ Diğer taraftan partileşmenin beraberinde toplumsal barışı bozacağı, ittihad ve uhuvvet politikalarını zedeleyeceği yönünde bir korkunun da etkili olduğu söylenebilir ki

¹ Kara (2001), a.g.e., s.211 – 217.

meşrutiyetin ilanı sonrasında yaşanan olaylar da bu fikirlerin oluşmasına zemin sağlamıştı . Nitekim tek partili bir yapıyı savunan çevreler bu konuya sıklıkla temas etmişler, devletin içinde bulunduğu zor şartlar altında iktidarın karşısında her hangi bir oluşuma sıcak bakmamışlar, bunun dine muvafık olmadığı yönünde değerlendirmelerde bulunmuşlardır.¹ Şehzadebaşı İttihat ve Terakki Kulübü tarafından basılan Mevaiz-i Diniye adlı kitapta yer alan ve Musa Kazım Efendi tarafından kaleme alınan aşağıdaki sözler, İttihat ve Terakki'ye yakın ilmiye çevrelerinin görüşlerini temsil etmesi bakımından kayda değerdir:

“Gerek Kitap'ta gerek sünnette ehl-i İslam tefrikada yekdiğerine husumetten şedîden men edilmişlerdir. Her hangi bir emr-i hayırda yek diğerine muavenete memur olmuşlardır. (...) Eğer bu esas terk olunursa usul-i meşveretin şekl-i meşruiyetten çıkacağı şüphesizdir.”²

Hiç kuşkuşuz tek partili bir siyasi yapının benimsenmesinde/desteklenmesinde, tek merkezli klasik Osmanlı siyasî yapısının/siyaset etme tarzının da etkisi olmalıdır.³ Ancak bu hususun tek partili yapıyı savunan kalemler tarafından çok fazla işlenmediğini de ayrıca belirtmemiz gerekir.

İttihat ve Terakki çevresinin görüşlerinin aksine çok partili bir siyasi yapıyı savunanların, fırkaları meşrulaştırma çerçevesinde kullandıkları söylemin temelinde ise, daha önceleri meşrutiyet ve meclis fikrinin meşrulaştırılması sırasında da sıklıkla kullanılan, “ümmetimin ihtilafında rahmet vardır” mealindeki hadîs yer almaktadır. Yine muhalif ilmiye mensuplarının referans kaynaklarından birisi de *düvel-i mütemeddinede* uygulanan meşrutî sistemlerin çok fırkalı bir yapıya sahip olmasıdır. Meşrutî sistemin fırkalar olmaksızın tesis edilemeyeceğini, bu sistemin olmazsa olmazlarından biri olduğunu savunan bu görüşleri Beyanu'l-Hak mecmuasında en açık şekilde Ermenekli Mustafa Safvet'te⁴ görüyoruz: “Bizde ise fevâid-i meşrutiyetin heman şekl-i idarenin yalnız değiştirilmesiyle hasıl

¹ Musa Kazım (1329), a.g.e., s.6. Meşrutiyetin henüz başlarında Beyanu'l-Hak da fırkalaşmaya karşıdır: “Sefine-i hükümetimizi mürsâ-yı selamete rabt etmek lazım iken fırkaların yekdiğeri ile uğraşması kat 'iyyen caiz değildir.” Refet (1325), “İttifak”, *Beyanu'l-Hak*, Yıl 1, Sayı 28, s. 659; “Umûr-ı milleti mihver-i lâyıkindan tedvîr edeceğiz diye biz Müslümanların fırkalara ayrılması, sonra o fırkaların yekdiğerine hasm-ı bî-aman gibi hücum etmesi ahkâm-ı celile-i islamiye ile kabil-i tevfiğ değildir”. Bkz. Musa Kazım (1329), a.g.e., s.5.

² a.g.e., s.5.

³ Kara (2001), a.g.e., s.215.

⁴ Ermenekli Mustafa Safvet 1912 seçimlerinde Konya'dan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan aday olacaktır.

olacağız gibi bir zan ve zehab var ki çok yanlış bir fikir” diyen Mustafa Safvet Avrupa sistemleri ile Osmanlı sistemleri arasında farka dikkat çeker ve fırkasız bir meşrutiyeti “*ucûbe*” olarak nitelendirir¹:

“Bugün meşrutiyetle idare olunan her memleketin meclis-i millisinde muhtelif, müteaddid fırkaların vücudu elzem bulunduğuna bütün siyasiyyûn ve idariyyûn kani olmuşlar ve bu kanaatleri neticesinde meclis-i millilerinde husule gelen fırkalara karşı fazla bir ithamâtda da bulunmamışlardır.”²

Ahali Fırkası ve sonrasında Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nı desteleyen Beyanu’l-hak sütunlarında Ermenekli Safvet’in haricinde muhteva olarak ona benzeyen başka yazılar da vardır. Örneğin Osman Nuri fırkasız bir meşrutiyeti istibdaddan farksız olmadığını söyler³, yine Kilisli Münir fırkaları “muktezâ-yı meşrutiyet” olarak görür ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nı alkışlar.⁴ Fatih Dersiamlarından Gürcü Mehmed Fevzi Efendi ise ittihat-ıtilaf kavramı etrafında bir tartışma yürüterek “*itilafın*” da lüzumuna işaret eder.⁵

Konya’da ise tartışmanın bağlamı biraz daha erken oluştuğunu görüyoruz. Daha Ahrar Fırkası’nın kuruluşundan itibaren fırkalara ilişkin görüşler ,yoğun olmasa da, ifade edilmeye başlanmıştı. İstanbul’da var olan bu farklı görüşlerin Konya’da yansımalarına baktığımızda da benzer bir tablo ile karşılaşmaktayız. Gerek argümanlar gerekse fikirler olsun hemen hemen aynıdır. İttihat ve Terakki Fırkası’nın müevvic-i efkarı olan Hakem gazetesi ve bu gazetenin siyasi eğilimleri itibari ile bir devamı olan Babalık gazetesi sütunlarında yer alan görüşler yukarıda özetlemeye çalıştığımız eğilimlerle paraleldir: “Ey millet-i necîbe (...) firka kavgalarına iştirak ederek meşrutiyetimizi zinhar zinhar tehlikeye koymayınız. Müdâhelât-ı ecanibe yol açmaya müsaid bulunmayınız.”⁶,

Fırka bahanesiyle nifak etmek arzusunda bulunanlar var ise kendilerine muzârât edecek efkâr-ı münevvere ashabı görmeyeceklerine emin olsunlar çünkü zaman-ı istibdadda bile görmediğimiz nifâkı devr-i meşrutiyette hiç görmemeği ve ittihad-ı umumiyezimin ilelebed payidar olmasını arzu (...) ederiz⁷ [Vurgular benim].

¹ Mustafa Safvet (1327), “Meşrutiyetin Bizde Suret-i Tecellisi”, *Beyanu’l-Hak*, Yıl 4, Sayı 138, TS, s.2478.

² a.g.m., s. 2477

³ Osman Nuri (1328), “Bugünkü Mevizeler”, *Beyanu’l-Hak*, Yıl 5, Sayı 151, Mart, s.2693.

⁴ Kilisli Münir, a.g.m., s.2619

⁵ Mehmet Fevzi Efendi 1912 seçimleri sırasında İzmit bölgesinden Hürriyet ve İtilaf Fırkası adayı olacak bu düşüncelerini daha yoğun bir şekilde seçimler sırasında yazdığı *Tebyîn-i Hakikat* adlı risalesinde işleyecektir.

⁶ İttihad-ı İslam (1324), “İtham ve Feryad”, *Hakem*, 26 Şubat, s.1.

⁷ “Babalık Gazetesi İdarehanesine” (1327), *Babalık*, 10 Şubat, s.3.

Çok partili sistem yandaşlarına gelince; onların da argüman ve üslupları İstanbul ile paralel yöndedir. Konya'nın ilk özel gazetesi olan ve Hakem gazetesine göre daha fazla ilmiye mensubuna sütunlarında yer veren, bir görüşe göre de Maşrık-ı İrfan'ın öncüsü olan¹, Anadolu gazetesi daha Kamil Paşa – İttihat ve Terakki tartışmaları sırasında “ümmetimin ihtilafında rahmet vardır”, “tesadüm-i efkardan barika-i hakikat doğar” gibi dînî bir söylem çerçevesinde, politikalarını desteklememekle beraber, Ahrar Fırkası'nın varlığından duyduğu memnuniyeti ifade etmişti: “İhtilaf-ı ümmetî rahmetuhu cümlesinin mütezammın olduğu hikmete istinaden – zaten medyun-u şükran olduğumuz – Cemiyet-i İttihadiye ve Fırka-i Ahrar beynindeki tezdadı vahim addedenlerden değiliz.”², “Çünkü iki muhalif fırka tesadüm ettiği vakit daime millet ve memleketin menfaatine hadim mukarrerat ittihaz eyeleyeceği vareste-i izahtır. Her meselede barika-i hakikat musademe-i efkardan hasıl olur”³ ifadeleri yine aynı gazetede yayınlanan ve çok partili sistemi destekleyen ifadelerdir. Öte yandan bu gazete de Ermenekli Safvet gibi Osmanlı siyasi sistemi ile Avrupa devletlerinin siyasi sistemi arasında var olan şeklî benzerliğin bir avantaj olduğu kanaatindeydi.

Önce İttihat ve Terakki, daha sonra Ahali Fırkası ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası yanlısı bir politika izleyen ve ilmiye mensupları tarafından çıkarılan Maşrık-ı İrfan da, çok partili sistemi destekleyen kesim içerisindeydi. “İhtilaf-ı efkar rahmettir. İhtilafsız mebusan istiyorsanız meşrutiyet noktasından merduddur.”⁴, “meclis-i mebusansız meşrutiyet olamadığı gibi fırkasız meclis-i mebusan da olmaz”⁵. Yine bu kesimin önde gelen isimlerinden Zeynelabidin Efendi *Meşrutiyet ve İslamiyet* adlı eserinde:

“Bir memlekette siyasi dernek bir tane olursa faide görülmez. Bu da bir istibdat olur. Birkaç tane dernek ve bir çok (mahfeller, odalar) meydana gelir ve çalışmaya başlarlar ise ol vakit memleket işleri yoluna girer ve memlekette bir intizam ve bir düzenlilik görülmeye başlar. *Dernekler ve odalar çoğaldıkça aralarında ihtilaf da çoğalır. Fakat bu ihtilaf ictihada dair ihtilaf olduğundan zarar vermez. Belki memlekete faidesi olur.*”⁶

¹ Arabacı (2003), a.g.m., s.285 – 286.

² *Anadolu* (1324), 10 Şubat, s.1.

³ “Konya'nın Mevkiî ve Meclis-i Mebusanımız” (1324), *Anadolu*, 29 KE, s.1.

⁴ Ahali Fırkası Azasından Konya Mebusu Zeynelabidin (1326), *Maşrık-ı İrfan*, 29 Temmuz, s.2.

⁵ “Ahali Fırkası Münasebeti İle” (1326), *Maşrık-ı İrfan*, 5 Nisan, s.3 – 4.

⁶ Zeynelabidin (1327), a.g.e., s.45.

demektedir ki bu sözler, Zeynelabidin Efendi'ye ait olmakla beraber muhalif tavrı benimseyen ilmiye mensuplarının ortak kanaati niteliğindedir. Ahali fırkası kurulduktan sonra Maşrık-ı İrfan gazetesinde çıkan yazılarda da çok fırkalı bir yapının meşrutiyetin olmazsa olmaz şartlarından birisi olduğu şeklinde görüşlere yer verilmiştir¹. Fırkanın kuruluşundan kısa bir süre sonra İttihat ve Terakki Kulüpleri tarafından çekilen protesto telgraflarına cevaben Maşrık-ı İrfan'da yayınlanan yazıda da zaman ve zeminin fırkalaşmaya müsait olmadığı yönündeki görüşler eleştirilir ve mebusların hareketlerinde hür oldukları, fırka kurmalarının bir sakıncası olmadığı ifade edilir.² Bu meyanda son olarak uzun bir iktibasa yer vermek istiyoruz. Her iki kanadın görüşlerini hangi argümanlarla meşrulaştırdığına/savunduğuna güzel bir örnek teşkil ettiğini düşündüğümüz bu olay, 1911 yılında İttihat ve Terakki taraftarı Aydın mebusu Ubeydullah Efendi ile İtilafçı bir ulema arasında Ubeydullah Efendi'nin Konya Kapı Camî'nde verdiği bir vaazın akabinde cereyan etmiştir:

[Ubeydullah Efendi] “1911 Aralık'ının bir cumasında, Konya Kapı Camî-i şerifinde bir vaaz verdi. “İnsan kelime-i tevhîdi yalnız lisânen söylemekle İslam addedilmez, kelime-i tevhîdin câmi olduğu ef'al kendisinde tecellî etmedikçe Müslüman olamaz” ve “*Habl-i ilahîye sarılın, tefrikaya düşmeyin, fırkalara ayrılmayın, parça parça olmayın!*” manası verdiği Va'tasimû! ayetini tefsir ederken söylediği “*Ey ahali! Size hakikat-i Kur'aniye'yi tebliğ edecek olan mebuslarınız, sarıklularınız oraya gittiler de tefrikaya düştüler, fırkalara ayrıldılar, ittihaddan çıktılar, etrafa hücumlara başladılar! Ecnebi de bu tefrikalardan bilistifade vatanımızın bir cüz'-i mühimi olan Trablusgarb'a hücum etti. Ey ahali düşününüz, meşrutiyet ne oldu, mebuslarınız ne halde? Birbirleriyle boğuşuyorlar, çekişiyorlar. Alem-i İslam bir taraftan kan ağlıyor*” şeklindeki sözleri üzerine (...) mahallî ulemadan Ali Efendi “Şimdi siz Velâ-teferrakû ayet-i kerimesini Meclis-i Mebusan'daki fırklara tatbik ettiniz. Fırkaların taaddüdünün caiz olmadığı bu ayetle istidlâl ettiniz. Halbuki âyet-i kerime “Hak'tan ayrılmayın ve hak din olan dîn-i celîli İslam'da tefrika etmeyin manasındadır. Senin tefsirin hilâf-ı şer'-i şeriftir. Ey ahali! Şimdi buradaki Velâ-teferrekûdan murad 'tefrikâ-i diniye itikadiye'dir. *Bittabiû furû-ı â'malde ihtilaf olabilir, olmalıdır; çünkü, bir hadîs-i şerfite ihtilâfu ümmetî rehmentun vasi'an buyurulmuştur. Böyle efkâr-ı mütehalife birbiriyle çarpışacak, bu meyanda büyük büyük hakikatler meydana gelecek. (...) Senin tefsirin (...) meşrutiyete de muhaliftir, zira fırkalar yapmak levazım-ı*

¹ Bu yazılardan birisi “Mülhâkât” adlı bir gazetenin iktibas edilmiştir. Gazetenin Konya'da çıktığına dair her hangi bir işarete rastlamadık. Hasan Duman'ın hazırladığı süreli yayınlar kataloğuna göre bu isimde çıkan tek gazete Hakkari'de yayınlanmıştır. Her iki gazetenin aynı olması durumunda ortaya çıkan tablo fikirlerin uzantılarını göstermesi bakımından dikkate değer.

² *Maşrık-ı İrfan* (1326), 4 Mart, s.4.

meşrutiyettendir. Ve Kanûn-ı Esasî de cemiyetler teşkilini emrediyor"¹ [Vurgular benim].

İlmiye sınıfının büyük bir kısmı İttihat ve Terakki'de aradığını bulamayınca ister istemez desteğini diğer fırkalara kanalize etti ve bu aşamadan itibaren çok partili bir yapının savunucusu oldu. Ancak yukarıda da görüldüğü gibi fırkalaşma konusunda ilmiye sınıfı, ne karşı çıkanlar ne de destekleyenler olsun, Osmanlı toplum yapısını nazar-ı dikkate almaksızın güncel problemler etrafında değerlendirmelerde bulunma yoluna gitmişlerdir. Siyasi partilerin Avrupa'da nasıl ortaya çıktığı, sistem içerisinde oynadığı roller göz ardı edildiği gibi bunu meşrulaştırmak için kullandıkları argümanlar da meşrulaştırmanın ötesinde bir fonksiyon icra etmemiştir. İlmiye sınıfı, hareket sahası, yetkileri, fonksiyonları daraldıkça, paradoksal olarak, modernleşmeden güç devşireceğini ummuş ve bu çerçevede partileşme konusunda da daha demokratik bir tutum takılmaktan geri kalmamıştır.² Modern fikirlere muhalefet etmesi beklenen ilmiye sınıfı mensupları arasında Konya uleması ne de İstanbul uleması içerisinde toplumsal yapıyı, geleneksel tecrübeyi veri olarak yorum yapan kalemlere rastlama imkanımız yok gibidir.³

2.2.2. 31 Mart Vakası'nın Konya'ya Etkileri

31 Mart Vakasını bu bölüm içerisinde ele almamız ilk bakışta şaşırtıcı gelebilirse de biz, bu hareketin Konya'ya etkilerini göz önünde bulundurarak, hareketi bu bölümde ele alma yoluna gittik. Zira ilerde de görüleceği gibi bu hareketin en büyük etkilerinden birisi, daha önceden belirli belirsiz varolan farklı siyasi kesimlerin/görüşlerin net olarak ortaya çıkmasında bir turnusol kağıdı işlevi görmüş olması, dolayısıyla çok partili siyasi yapıya ilişkin görüş serdeden farklı kesimlerin kristalize olmasında oynadığı roldür.

31 Mart vakası sırasında Konya'da neler olduğunu öğrenebileceğimiz süreli yayınlardan malesef mahrumuz. Anadolu gazetesi bu tarihe denk gelen günlerde yayın hayatına veda

¹ Özalp, Hakan (2005), *Ubeydullah Efendi*, Dergah Yayınları, İstanbul, s.192 – 193.

² Her ne kadar burada "ilmiye sınıfı ifadesini genel anlamı ile kullanıyor olsak da elbette ki bütün ilmiye mensuplarını kastetmiyoruz. Ancak bilhassa 1912 seçimlerinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na bu sınıf tarafından verilen büyük desteği göz önünde bulundurursak bu ifadenin kapsamının genişliğini de bir ölçüde anlamış olabiliriz.

³ İlmiye sınıfından olmamakla beraber bunun bir istisnası Sait Halim Paşa'dır. Sait Halim Paşa'nın bu konudaki görüşleri için özellikle Bkz. Said Halim (1330), *Buhralarımız*, Şems Matbaası, İstanbul, s. 4 – 26. Paşa'nın görüşlerinin bir değerlendirmesi için bkz. Kara (2001), a.g.e., s.213 – 214.

etmişti, Maşrık-ı İrfan Gazetesi'nin ise 31 Mart'ın hemen sonrasına denk gelen nüshaları elimizde bulunmamaktadır. Şems mecmuası da, “vekayi-i mühimmenin kâffesini ilavelerle ahaliye teblîğ ”¹ etmesine rağmen eksik sayıları nedeni ile her hangi bir şekilde yol göstermemektedir. Geriye, meseleyi Hakem gazetesinin 31 Mart – 13 Nisan tarihleri arasında yayınlanan iki nüshasından takip etmek kalıyor. Gazetenin bu iki nüshasından yola çıkarak Konya'nın bu süreyi eylemsel anlamda durgun geçirdiğini söyleyebiliriz. Zira söz konusu sayılarda Konya'da her hangi bir hareketin vuku bulduğuna dair bir işaret olmayıp daha çok İstanbul'da neler olduğu, Hareket Ordu'sunun faaliyetleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bunun yanında halkın soğukkanlılığını korumasına yönelik çağrılar da sık sık yapılmakta ve ahali her hangi bir taşkınlık örneği sergilemediği için taktir edilmektedir. Bu iki nüshada dikkati çeken bir başka husus da 31 Mart hareketinde rol oynayan kesimler arasında ilmiye sınıfına yer verilmemesi ve hadisenin bir grup asker tarafından çıkarıldığına altı çizilmesidir². Gazetenin bu tutumunu bilgi eksikliği olarak yorumlamak doğru olmasa gerektir. Kanaatimizce bu bir bilgi eksikliğinden ziyade bilinçli bir siyasetin ürünüdür. Konya'nın sosyal yapısı göz önünde bulundurulduğunda mesele biraz daha açıklığa kavuşacaktır. Zira daha önceki bölümlerde de bahsettiğimiz gibi Konya ilmiye sınıfının diğer vilayetlere göre çok daha yoğun olarak varlığını hissettirdiği bir vilayetti³ ve bu sınıfın hareket içerisinde yer aldığına dair yapılacak haberler, ve bundan yola çıkarak yapılacak eleştiriler kamuoyunda bölünmelere yol açabileceği gibi istenmeyen olaylara da sebebiyet verme potansiyeline sahipti.

Konya'nın bu süreyi durgun geçirdiğine dair çıkarımda bulunabileceğimiz bir başka nokta da gazetelerin daha sonra neşredilen sayılarıdır. Söz konusu süreli yayınların sonraki sayılarını taradığımızda bu tarihlerde her hangi bir olay yaşandığına ilişkin bir bilgiye rastlamak da mümkün değildir.⁴ Bununla beraber 31 Mart öncesi Konya matbuatına bakıldığında yapılan tartışmaların aslında İstanbul'da Tanin ve Volkan gazeteleri arasında

¹ Şems (1325), 13 Nisan, s.2.

² 9 Nisan 1325 tarihli Hakem Gazetesi s.1 – 4.

³ “Makarr-ı ulema, menba'ı fuzela olan bu memleket (...). Her yerde yüzde ona tesadüf edilemeyen ehl-i irfan Konya'da yüzde elli raddesindedir” bkz. “Konya Ahali-i Muhteremesine” (1324), *Anadolu*, 6 Şubat, s.1.

⁴ Bu yargı bütün taşra için geçerli değildir. Mahiyetleri farklı olmakla beraber bu hareket bir takım taşra vilayetlerinde de fiili olarak olaylara yol açmıştı. Kastamonu örneği için bkz. Eski (1991), a.g.e.

cereyan eden şeriat – kanun tartışmalarının bir iz düşümü olduğunu görmekteyiz.¹ Kaldı ki Volkan’ın o sıralarda Konya’da etkili olduğuna dair elimizde somut veriler de var. Örneğin Volkan’ın 72 numaralı nüshasında Konya ahalisi adına Lekelizade Kadri ve Abdul Faik’ten bir telgraf gelmişti. Bu telgrafta Tanin Allah’a noksanlık itham etmekle eleştiriliyor ve buna karşın Volkan takdir ediliyordu.² Yine aynı sayıda Müftüzade Musa Kazım ve Rüşdiye Muallimlerinden Abdurrahman Efendiler’in de birer yazı gönderdikleri fakat gerek olmadığı için yayınlanmadığını öğreniyoruz.³ 103 numaralı nüshada da Konya’da talebe-i ulumdan Galip Efendi tarafından Volkan’a manzum bir taktirname yazıldığını öğreniyoruz.⁴

İstanbul’da tartışma ilk kez Hüseyin Cahid’in “Şeriat İsteriz” adlı makalesi ile başladı ve bu makaleye en sert tepkiler Volkan sütunlarında görüldü. Fakat tartışmanın esas muharrir unsuru olarak Kapalıçarşı’da imza toplayan bir kısım ulemanın Meclis-i Mebusan’a verdikleri dilekçe idi. Bu dilekçede, yapılacak kanunların şeriata muvafık bir surette yapılması isteniyordu ki buna benzer bir başka olay Konya’da Anadolu gazetesi tarafından “garip bir girişim” olarak halka duyurulmuştu.⁵ Fakat halka yönelik benzer girişimler

¹ Konya’da 31 Mart öncesindeki ilk siyasi kutuplaşma da yine esas olarak İstanbul’da cereyan eden İttihat ve Terakki ile Kamil Paşa zıtlaşmasının bir iz düşümü idi ve bu tartışmanın başlıca aktörleri yine Tanin ve Volkan’dı.

² “Gazetenizin 63 numaralı nüshasını mecmâ’-i nâsda alenen kıraat ettik. Tanin’in şeriat-ı garra-yı Muhammediye’ye tecavüzâtı ve ahkâm-ı Kuraniyye’nin hakkıyla ve tamamıyla icrasında gösterdikleri mehâzri hâşa sümme hâşâ Cenab-i Rabbü’l-alemin’e noksanı ilm isnadından başka bir şeye haml olunamaz. Tanin’in o suretle vaki olan tecavüz ve cesareti, kulûb-ı mü’minîne yaralar açmış ve kendisi üzerine umum ehl-i islâmın nefretini mûcib olmuştur. Mezkur numaralı gazeteniz üçüncü sahifesinde muharrer İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti’nin beyannamesi şâyân-ı takdirdir. Şeriat-ı Ahmediye muhafazakarlarının mûin ve zâhiri ve hilafında hareket edenlerin hasm-ı canıyız” bkz. Lekelizâde Kadri, Abdulkadir Faik (1324), “Aynen”, *Volkan*, 28 Şubat, s.1.

³ Volkan’a yazı gönderen Müftüzade Musa Kazım Efendi ile Hakem gazetesinde yazıları çıkan Müftüzade Musa Kazım’ın aynı kişiler olup olmadığı hakkında bir bulguya ulaşamadık. Yazının yayınlanmamış olması da bu konuda fikir yürütmemizi zorlaştıran bir başka faktördür. Zira gönderilen yazının Volkan’ı tenkid eden bir muhtevaya sahip olma ihtimali de olabilir ki bu durumda iki Musa Kazım’ın da aynı kişiler olma ihtimali artmaktadır.

⁴ “Konya’da Talebe-i Ulumdan Galib Efendi’ye”, *Volkan*, Yıl 1, Sayı 103, Mart, s.4.

⁵ “İşte bir misâl-i garip daha: Eyüp’te bir takım hocalar, badema yapılacak kanunların kavânin-i şer’iyyeye tamamen muvafık olması ve şeriat dairesinde tertib edilmesi hakkında Meclis-i Mebusan’a verilmek üzere yaptıkları arz-ı hal için sunûf-ı ahaliden mühür toplamağa başladılar. Evvelki gün bu hocalardan birisi güpe gündüz Kalpakçılar Başı Caddesi’nde ortaya bir masa koyarak gelip geçen elindeki kağıdı mühürlmeğe davet etmiştir” “İstanbul Mektubu” (1324), *Anadolu*, 27 Şubat, s.2. Bu olay Hüseyin Cahid’in bahsettiği olayla büyük benzerlikler taşımaktadır. Bkz. Cahit Yalçın, Hüseyin (1976), *Siyasal Anılar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, s.65.

Konya’da da olacak ki Hazret-i Vecdi isimli bir Volkan yazarı Vahdeti’ye hitaben yazdığı bir mektupta “Ankara ve Konya ulemasının kazalara varıncaya kadar beyannameler neşrederek şeriat-ı Ahmediye” istediğinden bahsediyordu. Nitekim Konya’da da tartışmalar böyle bir ortamda başladı. Yürütülen tartışmanın Konya’ya akseden ciheti daha çok had cezalarının uygulanabilirliği ile ilgili kısmıydı ve dolayısı ile teknik bir tartışma şeklinde cereyan ediyordu. Çok özet olarak ifade etmek gerekirse; yazıların Hakem sütunlarında yayınlayan, daha önce de Anadolu gazetesinin de Niğde sorumlusu olan, ilmiyeden Ereğlili Kazım Efendi “ezmanın tagayyuru ile ahkam da tagayyur eder”¹ ilkesinden hareketle had cezalarının zamana göre değiştirilebileceğini savunuyordu. Karşıt görüş ise şeriatın/İslamın medeniyetin kaynağı olduğunu, Avrupa’nın medeniyeti İslam’dan aldığını, Osmanlı’nın kanunlarını Avrupa’dan almasının yanlış olduğunu savunuyor ve Kuran hükümlerinin uygulanması gerektiğini söylüyordu. Her ne kadar Hakem gazetesi sadece Ereğlili Kazım Efendi’nin sözcülüğünü yapmayıp karşıt görüşü savunan Musa Kazım [Onar]² Efendi’nin görüşlerine yer verse de³ daha makro bir bakışla tartışmanın taraflarının Hakem ve Maşrık-ı İrfan olduğunu görürüz. Nitekim Ereğlili Kazım Efendi’ye en yoğun tepkiler bu gazete sütunlarında görülmekteydi. Maşrık-ı İrfan’da, talebe-i ulum ağırlıklı olmak üzere Saatçizade Rıfat Efendi de Kazım Efendi’ye karşı bir reddiye yazmıştı. Bu arada Hakem gazetesi Beyanu’l-Hak’ın tartışmaları gereksiz olarak nitelediği bir yazıya⁴ yer vererek ortamı yumuşatmaya çalışırken⁵ bir başka atif mercî olarak Sırat-ı Mustakîm ve Manastırlı İsmail Hakkı’yı okurlarına tavsiye ediyordu.

Yukarıda 31 Mart – 13 Nisan arasında Konya’da neler yaşandığına dair kaynakların yetersizliği nedeni ile fazla bir bilgimiz olmadığını, ancak daha sonra yazılanlardan yola çıkarak muhtemelen eylemsiz geçtiğini ifade etmiştik. Bu kanaatimizi netleştirmek için Konya matbuatının bu hareketi nasıl yorumladıklarına bakmak gerekir. Konya’da yayınlanan hiçbir süreli yayın, ne kanuna karşı şeriatı savunan Maşrık-ı İrfan ne de kanun

¹ Mecellede de giren bu ilke, modernleşme dönemimizde önemli derecede irtifa kaydetmiş, reformların meşrulaştırılmasında kilit derecede roller oynamıştır.

² İlk Türkiye Büyük Millet Meclis’inde Şer’iyye Vekilliği görevini yürütecektir.

³ Hakem Gazetesi Musa Kazım’ın [Onar] yazısını yayınlamış fakat yazıdan sonra kendi düştüğü notta müellife Sırat-ı Mustakim’i ve Manastırlı İsmail Hakkı’yı okumasını tavsiye etmişti.

⁴ “Şeriat İsteriz” (1324), *Beyanu’l-Hak*, Yıl 1, Sayı 23, Şubat, s.542.

⁵ “Şeriat İsteriz” (1325), *Hakem*, 5 Mart, s.4.

fikrinin alanını genişletmek arzusunda olan Hakem gazetesi, bu hareketten övgü ile bahsetmez. Kaldı ki bu durum yalnızca Konya için değil İstanbul için de geçerlidir. İttihat ve Terakki'ye nisbeten daha yakın duran Sırat-ı Mustakim ve bilhassa Manastırlı İsmail Hakkı bu harekete karşı en sert tepkiyi veren yayın organlarından/kişilerden birisidir. Muhalefete daha yakın durmasına rağmen Beyanu'l-Hak ve Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye de hareketi asla tasvib etmemiştir. Dolayısı ile hareket öncesi tartışmalarda olduğu gibi hareket sonrası reflekslerde de İstanbul ile benzerlikler bulunmaktadır. 31 Mart hareketinin nasıl tavsif edildiğine bakacak olursak; ilmiye çevrelerinin daha ağırlıklı olarak destek verdiği Maşrık-ı İrfan gazetesi, her şeyden önce bu olayı bir isyan hareketi/istibdata dönmeyi amaçlayan bir hareket ve katılanları asî/vatan haini olarak niteler.¹ Hareket ordusunun İstanbul'a gelerek harekete son vermesi ise ölmekte olan meşrutiyeti yeniden hayata döndürmüş², tahkim etmiştir:

“Fakat birden bire parlayan irtica hadisesi herkesi düşündürdü ise de hamiyetli, şecaatli ordumuzun sayesinde istibdat külliyyen yıkılarak yerine idare-i meşrutamızın ikamesiyle hürriyet takarrür eyledi. Ve hükümet-i müstebidenin en namdar rüesasından olan hakan-ı mahlu' – idare-i sabıka ıstılahında – Selanik şehrinde kain Alatinî köşkünde ikamete memur edildi. Bundan sonra gayrı korkumuz kalmadı. Binaenaleyh herkes servetinden, malından akarından ve'l-hasıl tekmil mamelekinden emindir.”³

İttihat ve Terakki'ye yakın olan İlmiye mensuplarının yazılarına yer veren Hakem gazetesi de benzer görüşleri savunur. Hareket ordusu “vatanı hunhar ve müstebid ellerden” kurtardığı için alkışlanır⁴ ve Hareket Ordusunun başında bulunan Mahmut Şevket Paşa ise Fatih-i Sani olarak taltif edilir⁵. 31 Mart vakası için “hareket-i fecâ”⁶, “hareket-i irticaıyye”⁷ gibi sıfatlar kullanılırken harekete katılanlar için “erbâb-ı tuğyân”⁸, “zümre-i irticaıyyûn”⁹, “hûne-i şerîre”¹⁰ gibi ifadeler yer verilir. Mevlevî çevreler¹ tarafından

¹ Talebe-i Ulumdan Abdullah (1325), “Makale-i Diniyeden Mabad”, *Maşrık-ı İrfan*, 3 Ağustos, s.1; *Maşrık-ı İrfan* (1325), 3 KE, s.3.

² Yusuf Cehri (1326), “Vatandaşlar”, *Maşrık-ı İrfan*, 19 Temmuz, s.3 – 4.

³ E. Bahri (1325), “Artık Uyanalım”, *Maşrık-ı İrfan*, 10 Eylül, s.3.

⁴ “Mevlid-i Şerif-i Nebvî” (1325), *Hakem*, 25 Nisan, s.1.

⁵ “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Konya Heyet-i Merkeziyesi Aliyesine” (1325), *Hakem*, 6 Mayıs, s.1.

⁶ a.g.m., s.1.

⁷ “Tarih-i Hal'-i Abdulhamid” (1325), *Hakem*, 25 Nisan, s.4.

⁸ “Hakâyık-ı Ahval ve Lüzûm-i İtidal” (1325), *Hakem*, 9 Nisan, s.2.

⁹ *Hakem* (1325), 9 Nisan, s.2.

¹⁰ “İstibdad Kokusu”, *Hakem*, 9 Nisan, s.3.

çıkarılan Şems mecmuasının tepkisi de diğerlerinden daha farklı değildir. O da Hakem gibi Hareket Ordusunun İstanbul'a girişini İstanbul'un fethi ile aynîleştirir ve bu temayı işleyen bir de şiir yayınlar. Bu mecmua 31 Mart hareketini Abdulhamit'in düzenlediği inancındadır:

“Bundan sonra [Meşrutiyetin ilanından sonra. S.A.] Abdülhamit artık mazide yapmış olduğu fenalıklara tövbe edeceği (...)yerde tabiatındaki meknûz olan melanet ve rezâilet saikasıyla bir taraftan meşrutiyetperverâne tabsîs eder, diğer taraftan el altından gizli gizli teşebbüsâtta bulunur idi. Vahşiyâne bir arzuya mağlup olarak azim fedakarlıklar ihtiyarıyla nihaye martın otuz birinde malum olan ihtilali meydana getirdi.”²

Diğer taraftan 1911 yılında meclisin feshini müteakip memleketi Isparta'ya dönen ilmiye kökenli Konya mebusu Böcüzade Süleyman Sami de icraatlarını anlattığı beyannamesinde 31 Mart hadisesini “facia”, destekçilerini de “yobaz” olarak nitelendirir.³

Bütün bu kesimlerin 31 Mart vakasını tel'in etmesi elbette her konuda aynı fikirleri paylaştıkları anlamına gelmemelidir. Şems mecmuası yayınına devam etmese de daha sonraları Hakem ve Maşrık-ı İrfan arasında cereyan eden tartışmalar bu fikir birliğinin ne kadar hassas dengeler üzerinde durduğunu da ortaya koyacaktır. Zira Konya'da daha sonra, Ahali Fırkası'nın kurulduğu günlerle eşzamanlı olarak, Maşrık-ı İrfan'ın Konya müftüsü aleyhine bir haber yayınlaması üzerine çıkan bir tartışmada İttihat ve Terakki yanlısı Hakem gazetesi Maşrık-ı İrfan'ın 31 Mart olayı öncesi koleksiyonunu [şeriat – nizam tartışmaları üzerine Maşrık-ı İrfan'da çıkan yazıları] kastederek bu çevreyi mürteci olmakla suçlayacak, Maşrık-ı İrfan'ı Volkan gazetesinin taşra uzantısı olarak gösterecek, Volkan ve diğer muhalif gazeteler için kullandığı “paçavra” gibi sıfatları bu gazete için de kullanacaktır. Bu nokta aynı zamanda 31 Mart'ın etkilerinin belirginleştiği noktadır. Zira bu tarihten itibaren Konya'da, 31 Mart her ne kadar durgun geçse de, nisbeten varolan siyasi kutupların çok daha belirginleştiğini söyleyebiliriz. Aslında dediğimiz gibi daha öncesinde Konya'da nisbî bir kutuplaşma yaşanmıştı. Şeriat-nizam tartışmalarının

¹ Abdulhamit'in Mevlevîlerle ilişkileri, padişah olduğu dönemde hiç iyi seyretmemişti. Veliht Reşad'ın Mevlevî olması ise ikisi arasında var olan mesafeyi daha da açmaktaydı.

² Şems (1325), 13 Nisan, s.1.

³ Böcüzade (1983), a.g.e., s.294. Böcüzade Süleyman Sami'nin meclisteki faaliyetlerini anlattığı bu beyannameye ulaşamadık. Bununla beraber bu beyannamenin bir kısmı kendisi tarafından yazılıp oğlu tarafından yayına hazırlanan *Isparta Tarihi* (1983) adlı eserde mevcuttur.

başlamışından daha evvel tarihlerde Hakem ve Anadolu gazetesi Kamil Paşa üzerinden farklı görüşlere sahip olduklarını ortaya koymuşlardı. Hakem gazetesi İttihat ve Terakki yanlısı olması nedeni ile hem Ahrar Fırkası hem de Kamil Paşa'nın aleyhinde beyanatta bulunmuş, Anadolu Gazetesi ise Ahrar Fırkası'nı desteklememekle beraber¹ Kamil Paşa yanlısı bir tavır sergilemişti. Ancak bu farklılık görüldüğü gibi partiler arası bir tartışma boyutuna varmamıştı. Ancak 31 Mart'tan sonradır ki, Ahali Fırkası'nın da kurulması ile, tam anlamıyla bir siyasi kutuplaşmanın ver olduğundan bahsetme imkanına sahip olmaktayız. Bu kutuplardan birisi İttihat ve Terakki'nin hakim olduğu tek partili bir meclisi savunurken, diğer kutup ise daha meşrûti bir söylemlerle çok partili bir meclisi savunacaktır.

Bu kutuplaşmayı ve farklı görüşleri daha yakından görebilmek için Hakem ve Maşrık-ı İrfan gazeteleri arasında cereyan eden ve Ahali Fırkası'nı konu alan bir tartışmayı incelemek fikir vermesi bakımından faydalı olabilir.

2.2.3. Ahali Fırkasına İlişkin Bir Tartışma

Meşrutiyetin ilanı ile beraber başlayan hızlı dernekleşme sürecinde farklı alanlarda çok sayıda cemiyetler kurulur. Tamamıyla siyasi olmamakla beraber cemiyet ve fırkaların aynı kanuna dayanarak kurulmaları aralarında bir tefrik yapmayı da zorlaştırır. Ancak İlmiye sınıfı söz konusu olduğunda bir kaç cemiyetin öne çıktığını söyleyebiliriz. Bunlardan birincisi kısa ömürlü İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'dir. Diğerleri ise ilmiye sınıfı tarafından kurulan Ahali Fırkası ve nihai olarak Hürriyet ve İtilaf Fırkası'dır. İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti siyasi hedefleri olmakla beraber tam anlamıyla bir parti yapısına sahip değildir. Haddizatında cemiyet gerek Ahrar olsun gerekse İttihat ve Terakki Fırkası olsun her ikisine mensup olanların aynı zamanda İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'ne de üye olabileceklerini belirtmektedir.² Bu cemiyeti bir yana bırakacak olursak İlmiye sınıfının ilk partileşme girişimi Ahali Fırkası ile kendisini gösterir. 10 Şubat 1910 tarihinde kurulan³

¹ “Adem-i merkeziyet meselesini katiyyen kabul edemeyiz. (...) Kamil Paşa Fırka-i Ahrar'ın saf-ı evvelinde bulunsa bile efkâr-ı siyasetperverânesi ve takip ettiği meslek-i sabıkası bu noktalardan hiç birine temas etmediğini de beyandan çekinmeyiz” bkz. *Anadolu* (1324), 10 Şubat, s.1.

² “Beyanname”, Volkan, Yıl 1, Sayı 57, Şubat, s.1.

³ Birinci, Ali (1990), *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, Dergah Yayınları İstanbul, s.40.

fırka¹ her hangi bir seçime katılmamış, muhalefet fonksiyonu meclis içindeki faaliyetlerle sınırlı kalmıştır.² Fırkanın kaç üyesi bulunduğu konusunda kesinlik kazanmış bir bilgi yoktur.³ Her ne kadar muhalefet olgusunu siyasi kültürümüze yerleştiren Hürriyet ve İtilaf Fırkası olsa da⁴ Konya örneği söz konusu olduğunda bu sürecin Ahali Fırkası'nın kuruluşu ile başladığını söylemek mümkündür. Bunda Ahali Fırkası'nın en etkili isimlerinden birisinin Konya mebusu Zeynelabidin Efendi olmasının payı büyük olmalıdır.⁵ Zeynelabidin Efendi'nin nüfuzu bir yana, aslında bu fırkada yer alan tek Konya mebusu da o değildi. Onun yanısıra Antalya mebusu ve ilmiyeden Elmalılı Hamdi Efendi, Akşehir Mebusu Hacı Mustafa Efendi, Burdur Mebusu ve ilmiyeden Ömer Lütfi Efendi de üyeler arasında yer almıştı. Konya mebuslarından Ebuzziya Tevfik Bey'in arasının İttihat ve Terakki ile gergin olduğunu da hesaba kattığımızda, İttihat ve Terakki'nin aynı vilayetten bu kadar mebusu aynı anda kaybetmesi karşısında suskun kalması beklenemezdi. Nitekim fırkanın kurulması ile Konya'da tartışmalar da görülmeye başlar. İlk olarak 10 Şubat tarihinde Konya İttihat ve Terakki birinci ve ikinci kulüpleri fırkayı protesto eden bir telgraf çekerler. Bu telgrafta meşrutiyetin henüz çok partili bir yapıyı kaldıramayacağını, Ahali fırkası mensuplarının bunun farkında olduklarını ve ihtirasları sebebi ile böyle bir teşebbüste bulduklarını belirtilir. Maşrık-ı İrfan ise fırka kurmanın mebusların en doğal

¹ Tunaya fırkanın kuruluş tarihi olarak 8 Şubat 1325 tarihini verir. Bkz. Tunaya, Tark Zafer (1988), *Türkiye'de Siyasi Partiler*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, s.234.

² Bu fırkanın Meclis içindeki faaliyetleri için bkz. (Tunaya (1988), a.g.e., s.235 – 238.

³ Rıza Nur'a göre Ahali Fırkası'nın on yedi üyesi vardır. Bkz. Nur, Rıza (1998), *Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu Nasıl Öldü*, Kitabevi, İstanbul, s.22. Osman Nuri Ergin de *Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Tolun Hayatı ve Şahsiyeti* adlı eserinde aynı sayıyı zikreder. Bkz. Ergin, Osman Nuri (1942), *Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Tolun Hayatı ve Şahsiyeti*, Kenan Basımevi, İstanbul, s.95. Tunaya, İkdam Gazetesine atıfla fırkanın yirmi civarında üyesi olduğunu söyler. Bkz. Tunaya, a.g.e., s.241. Ali Birinci ise *İştirak* gazetesine istinaden fırkanın kırk iki üyesi olduğunu belirtir. Bkz. Birinci (1991), a.g.e., s.40. Fırka azalarından Konya mebusu Akşehirli Mustafa Efendi Maşrık-ı İrfan'da yayınlanan yazısında Ahali Fırkası'nın otuz vilayette adaylık gösterecek kadar mensubu olduğunu söyler bkz. Ahali Fırkası Azasından Konya Mebusu Akşehrî Hacı Mustafa (1326), "Maşrık-ı İrfan Müdüriyetine", *Maşrık-ı İrfan*, 12 Ağustos, s.2. Bu rakamı olarak kabul ettiğimizde, üye sayısının 17'den fazla olduğunu söylememiz de mümkün olmaktadır. Buna paralel olarak Feroz Ahmad da her hangi bir sayı vermemekle beraber fırkanın Meclis-i Mebusan'da büyük bir kitle tarafından sempati ile yaklaşıldığını belirtir. Bkz. Ahmad, Feroz (1986), *İttihat Terakki ve Jön Türkler*, Kayank Yayınları, İstanbul, s.126. Bu bilgi eksikliklerine rağmen kesin olan bir şey varsa o da ilmiye sınıfının bu parti içerisinde hususî bir konumda olmasıdır. Tunaya'nın fırkanın kurucu ve yöneticilerine dair verdiği listede yer alan isimlerin tamamı ilmiye kökenlidirler. Listede yer almayan fakat kendisini Ahali Fırkası azası olarak nitelendiren Konya Mebusu Mustafa Efendi de yine ilmiye sınıfına mensuptur.

⁴ Kara (2001), a.g.e., 217.

⁵ Nur (1998), a.g.e., s.22..

hakları olduğunu yazarak telgrafa cevap verir.¹ Bu arada görebildiğimiz kadarı ile İttihat ve Terakki kulüpleri'ne yönelik ilk suçlama da bu sırada gerçekleşir.² Hemen hemen eş zamanlı olarak Hakem gazetesi sütunlarında Maşrık-ı İrfan'ı boykot eden haberler yer alır.³ *Meşrutiyetperver* müftü Efendi hakkında yayınlanan bir yazı dolayısı ile kamuoyu bir anda ikiye bölünür ve tartışma kısa bir süre sonra İttihat Terakki – Ahali Fırkası tartışmasına dönüşür. Hakem gazetesi İttihat ve Terakki şubelerinden gelen boykot haberlerini yayınlarak Maşrık-ı İrfan'ı [dolayısı ile de Ahali Fırkası'nı] imajını zedelemeye yönelik bir politika takip eder.⁴ Aynı günlerde Hakem gazetesinde “İttihat ve Terakki Fırkası” başlığıyla çıkan yazıda Ahali Fırkası “mütehâlifü'l-âmal adamlardan, ihtirasat ve menâfî-i şahsiye ile alûde, programı maksad-ı zatiyelerine göre mütehavvil olan” bir fırka gibi gösterilir.⁵ Yazı bir tenkid yazısı olmaktan ziyade hakaret içeren, fırkanın meşruluğunu yitirmesini amaçlayan bir yazıdır. Yazının hedefinde hem Maşrık-ı İrfan gazetesi hem de Ahali Fırkası vardır. Maşrık-ı İrfan Volkan Gazetesi ile özdeşleştirilirken Ahali Fırkası ise İttihat ve Terakki'yi yerinden etmeğe çalıştığı için *budalalıkla ve fitnecilikle* suçlanır. Fırkaya karşı çıkmanın sebebi ise mevcut siyasi durumun muhalif hareketleri kaldıramayacak derecede hassas olduğuna olan inançtır⁶. Yine bu inançtan dolayı muhalifler tekrar İttihat ve Terakki saflarına dönmeye davet edilirler.⁷ Gazete bir sonraki

¹ *Maşrık-ı İrfan* (1325), 22 Şubat, s.2.

² “Madem ki muhterem mebuslarımıza hiç bir vakit *efkâr-ı umumiyye tercüman olmak meziyetini haiz olmayan İttihat ve Terakki Kulüpleri'nden* tarizâtta bulunuluyor(...)” bkz. a.g.m. Hakem gazetesi bu haberlere karşılık kulüpleri olumlayan yazılara yer verir. Aslında daha önceki dönemlerde de Konya'da tartışmalar yaşanmış, fakat alenî olarak İttihat ve Terakki aleyhinde beyanatta bulunulmamıştı. Bununla beraber konusu ne olursa olsun önceki tartışmalarda ortaya çıkan kutuplar daha sonra İttihat – Ahali, İttihat – İtilaf ayrımında da rol oynayacaktır.

³ Olay Maşrık-ı İrfan Gazetesi'nin 98 numaralı sayısında müftü Hacı Ahmed Efendi aleyhinde yayınlanan bir yazı nedeni ile başlar. [Bu sayı elimizde yok. S.A.] Hakem'in iddialarına göre Maşrık-ı İrfan gazetesi idarecileri Hacı Ahmet Efendi'nin bilgisi haricinde düzmece bir fetvayı müftüye isnad etmek sureti ile hakkında bir komplo hazırlamışlar fakat başarılı olamamışlardır. Olayın detaylı bir anlatımı için bkz. “Tebyîn-i Hakikat” (1325), *Hakem*, 28 Mart, s.3.

⁴ Gelen telgrafların hemen tamamı İttihat ve Terakki Kulüplerindedir. Niğde, Koçhisar, Yalvaç, Nevşehir, Akşehir, Bozkır kulüpleri telgraflarla Maşrık-ı İrfan gazetesini mürteci olmakla suçlayıp boykot etme kararı alırlar.

⁵ “İttihat ve Terakki Fırkası” (1325), *Hakem*, 28 Şubat, s.1.

⁶ Hakem 31 Mart öncesinde Ahrar Fırkası ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ni kastederek: “Siz hak, yalnız hak taraftarı olunuz! Fırka kavgalarına iştirak ederek zinhar meşrutiyetimizi tehlikeye koymaya, mudâhelât-ı ecanibe yol açmaya müsait bulunmayınız” der bkz. İttihad-ı İslam (1325), “İtham ve Feryad”, *Hakem*, 26 Şubat, s.1.

⁷ “İttihat ve Terakki Fırkası” (1325), *Hakem*, 28 Şubat, s.1 – 2.

sayısında Ahali Fırkası'nın başına Boşo Efendi'nin geçeceği¹ haberini duyurur. Şüphe yok ki bu da fırkayı yıpratma taktiklerinden birisidir.² Maşrık-ı İrfan çevrelerinin bu yazıya ne şekilde cevap verdiğini bilemiyoruz. Ancak tartışmanın bitmediği ortadadır. Zira bir süre sonra Hakem gazetesi Ahali Fırkası'nı tenkid eden iki yazı yayımlar. Yazılara cevap ise aynı zamanda ilmiye sınıfı mensuplarından olan Konya Mebusları Zeynelabidin Efendi ve Akşehir Mebusu Hacı Mustafa Efendi'den gelir. Hakem'de yayımlanan yazıların ilkinde her iki fırkanın programları arasında bir karşılaştırma yapılarak, aradaki farkın yok derecesinde olduğu dolayısı ile Ahali Fırka'sının şahsî amaçların temini maksadıyla kurulduğu öne sürülür:

“Bu esaslar İttihat ve Terakki Fırkasınca da kabul olunduktan sonra aradaki ihtilaf bir iki ehemmiyetsiz meselede kalır ki onların biri sırf Ahali Fırkası'nın intihâbât-ı âtiyede muhafaza-i mevki edebilmek *hırs-ı şahsîsi saikasıyla konulmuş*, diğeri gayrı kabil-i tatbik bulunmuştur [Vurgular benim].

Kaviyyen zan olunuyor ki bunlar sırf bir başkalık göstermek ve İttihat ve Terakki Fırkası programından ayrı bir esas takip edeceklerini iddia eylemek maksadıyla programlarına bu iki maddeyi koymuşlardır.”³

Hakem gazetesinin şahsî menfaat saikasıyla konduğunu düşündüğü iki maddeden birisi mebus namzedlerinin seçim bölgelerinde en az beş seneden beri oturmalarını öngören adem-i merkezîyetçi ruha sahip olan maddedir. Köylü, esnaf, çiftçi ve amelelerde vergi indirimine gitmeyi öngören diğeri madde ise, bir burjuva sınıfının olmaması nedeni ile, red edilmemekle beraber, uygulanması imkansız görülür. Gazetenin bir sonraki yazısı da hemen hemen benzer tenkitleri içerir. İlâveten Ahali Fırkası mensuplarının fırka kurabilecek vasıflara sahip olmadığı⁴ ve İttihat ve Terakki programına uyacaklarına dair

¹ “Ahali Fırkası” (1326), *Hakem*, 7 Mart, s.2. “Fırka-i ittihadından ayrılarak / Yeni bir fırkaya geçmişti bu, şu / Ne gülünç rol yapıyor hele bak! / Oluyor onlara baş şimdi Boşo” bkz. “Fırka mı Entrika mı?” (1326), *Hakem*, 7 Mart, s.2.

² Oysa fırkanın reisi aynı zamanda bir Melami şeyhi olan Gümülcineli İsmail Bey'dir.

³ “Ahali Fırkası Programı, Tedkiki, Zeynelabidin Efendi” (1326), *Hakem*, 24 Temmuz, s.1.

⁴ “Ayrı gayrı bir fırka teşkil edecek zevat tahsil görmüş, Avrupa fırka-i muhalifesinin programlarını okumuş, ulûm-ı siyasiyeye, memleketin ihtiyâcât-ı umumiyeye ve ahvâl-i ruhiyesine itla‘-ı tam hasıl etmiş, kendisinde bir iktidar bulunan kimseler olabilir. Muhabbet-i vatan, hubb-ı millet bu babda şart-ı âzamdır. Yoksa dar bir muhitte yetişmiş, iki seneye gelinceye kadar ahvâl-i alemde, vatan-ı mukaddesemize tevcih edilen enzâr-ı hainane ve istilâkârânenen bîhaber, ulûm-ı siyasiye namına hiç bir şey mütalâa etmemiş zevatın bu yolda teşebbüslerini fırkalar alemi namına protesto eylemek lazımdır.” Bkz. “İstanbul Muharririmizden: Ahali Fırkası” (1326), *Hakem*, 5 Ağustos, s.1.

yemin etmiş olmalarına rağmen yeminlerine sadık kalmamaları yönünde eleştirilere yer verilir.

Zeynelabidin Efendi bu eleştirilere verdiği cevaba çoğulcu bir siyasi yapının meşrutiyetin gereklerinden olduğu ile başlar ve İttihat ve Terakki programına uyacaklarına dair ettikleri yemini bozmuş olduklarına yönelik eleştirilere ve yine istifaları dolayısı ile çekilen protestolara cevap verir. Kanun-ı Esasi'nin kırk yedinci maddesine¹ dayanarak yapılan protestoların anayasaya/meşrutiyete aykırı olduğu görüşünü savunur.² Fırkanın programına yönelik eleştiriler ise Hacı Mustafa Efendi tarafından cevaplanır fakat o da argümanlar öne sürmeksizin eleştiriler karşısında fırkasının görüşlerini savunmaya devam eder.

Ahali Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katıldığı için hiçbir seçime katılmadı. Ancak, fırkanın en kuvvetli olduğu yerlerden birisi olan, Konya vilayetinin, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulması ve 1912 seçimlerinden önce siyasi muhalefet olgusu ile tanışmasını sağlamıştı. Nitekim Ahali Fırkası'nı destekleyen çevreler daha sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı destekleyecekler ve tartışma 1912 seçimlerine dek kesintiye uğramadan devam edecektir. 1912 seçimlerinin Konya ayağına geçmeden önce bu bölümde son olarak ilmiye sınıfının “nasıl bir mebus” sorusuna verdiği cevaba gözden geçirmeyi gerekli gördük.

2.2.4. Mebus Prototipi

İlmiye mensuplarının nasıl bir mebus sorusuna verdikleri cevaba baktığımızda diğer konularda var olan görüş ayrılıklarının ortadan kalktığı görürüz Zira dönemin temayülleri ile uyumlu olarak bu sınıfın öngördüğü mebus tipi seçkin bir yaklaşımın ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Bu seçkinliğin en azında iki kaynağı olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi, o dönemde Avrupa'da da elitist düşüncelerin hakim olmasıdır ki Avrupa'da yaşayan Jön Türklerin bu fikirlerden etkilendikleri bilinen bir gerçektir. Dolayısı ile ilmiye sınıfının da Jön Türkler kanalı ile bu konuda seçkin bir yaklaşımı benimsemiş olmaları

¹ Kırk yedinci madde: “Meclis-i Umumî azası rey ve mütelâa beyanında muhtar olarak bunlardan hiç bir gûna vaad u vaid ve talimat kaydı altında bulunamaz ve gerek verdiği reylerden ve gerek meclisin müzakeratı esnasında beyan ettiği mütelâalardan dolayı bir vechile itham olunamaz” Bkz. Gözübüyük Şeref ve Suna Kili (1982), *Türk Anayasa Metinleri: 1839 - 1982*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, s.33.

² Fırka reisi İsmail Bey'in benzer savunmaları için bkz. Tunaya (1988), a.g.e., s. 245 – 246.

düşünülebilir. Ancak bize göre bu seçkincilikte rol oynayan esas faktör Avrupa fikriyatından ziyade, meclis fikrinin inşa edilmişinde yatmaktadır.

Bilindiği üzere meşrûti sistemin bir unsuru olarak meclis fikri de yüksek sesle ilk defa Yeni Osmanlılar tarafından dile getirilmiş, bu kurumların kabulünü mümkün kılacak dil de onlar tarafından geliştirilmişti. II. Meşrutiyet dönemi ulema ve aydınları büyük ölçüde onlar ile aynı dili kullandılar. Onların jargonlarında, meşrutiyet talepleri çerçevesinde meclis fikrinin meşveret kavramı üzerinden inşa edilmiş mebusları da klasik İslam/Osmanlı dünyasında önemli bir yeri ve seçkinci bir muhtevası olan “ehl-i hall u akd”, “müşavir” konumuna getirmekteydi.¹ Yine bununla bağlantılı olarak bu seçkinciliği besleyen kaynaklardan bir tanesi de Osmanlı siyasî/idarî tecrübesinde ehliyet ve liyakate atfedilen önemdir.² Zikredilmesi gereken bir başka faktör de mebuslara yüklenen fonksiyonlarla doğrudan alakalı olmalıdır. Zira II. Meşrutiyet dönemi mebusları yalnızca halkın temsilcisi değil aynı zamanda mevcut problemlerin tamamını çözecek/çözmesi beklenen kişilerdir. Bir çok çözümün meclisten ve dolayısı ile mebuslardan beklendiği bir ortamda kuşkusuz karşımıza sıradan insandan çok daha fazla vasıflara sahip olan bir tip çıkmaktadır.³ Konya ulemasının nasıl bir mebus prototipi öngördüğüne geçecek olursak; İlmiyeden müftüzade Musa Kazım'ın çizdiği portre bu anlamda hem temsil gücü nedeni ile hem de seçkinciliği sergilemesi nedeni ile kayda değerdir:

“Mebus evvel emirde müteşerri‘, mütedeyyin, mütehallık olduktan başka gayret-i aziziye sahibi, vatan ve milletini sever, düvel-i mütemeddînenin usûl-ı idarelerine aşına, meslek-i siyasilerine vakıf, ahvâl-ı hazıra ve sabıkalarıyla ahval-ı hazıra ve sabıkamızı bilir ve muhakemeye muktedir olmalı, ilmî, edebî, siyasî mümkün olduğu kadar elsine-i garbiyeye, efkar ve adât-ı umumiyeye vukuflu, az çok devâir-i devlette bulunmuş olmalı. Velhasıl tarihte bir müverrih, fıkhıta bir müctehid [olmalı].⁴

Anadolu gazetesinde yayınlanan imzasız yazılara baktığımızda buna benzer isteklerin sıklıkla dile getirildiğini görürüz. Diğer yazılara yer vermemekle beraber ilave birkaç

¹ “Lisan-ı şer‘ide ehl-i hall u akd itlak olunan müşavir mebuslarımız (...)” bkz. Senirkent Nahiyesinden Başkatıpzade Süleyman Sami (1327), “İsparta’dan”, *Babalık*, 29 Şubat, s.4.

² Mebusların nasıl olması gerektiğine işaret eden konularda müteaddid defalar bu konuya vurgu yapılmıştır. Örnek olarak bkz. “Anadolu” (1324), *Anadolu*, 6 Eylül, s.1; “Mebusdan Mabad”, *Anadolu*, Ağustos, s.4.

³ Kara (2001), a.g.e., s.172.

⁴ Müftüzade Kazım Efendi (1324), *Anadolu*, 5 TE, s.3.

hususunu daha eklemek gerekirse: “Kanun-ı Esasi’yi güzelce ve etraflıca anlamak, iffet, istikamet, hubb-ı vatan” sahibi olmak da aranan şartlar arasında yer alıyor.¹

1908 yılı seçimleri otuz yıl aradan sonra yapılan ilk seçimler olduğu için meşrutiyeti kazanmış olmanın verdiği heyecan, meşrutiyetin bir anda bütün sorunları çözeceği düşüncesi, bir bakıma nasıl bir mebus sorusunun da ikinci plana atılmasına yol açmıştır. Bu anlamda Şeyhzade Ahmed Ziya Efendi’nin² meşrutiyetin ilk aylarında artık hürriyet sevinçlerinin bir yana bırakılarak mebus seçilmeye layık vasıflara sahip insanlar bulmaya çalışmanın gereğine yönelik yaptığı tenkitlerde haklılık payı vardır.³ Ancak 1908 seçimlerinin bir başka özelliğine daha değinmemiz gerekir ki o da mebusların belirlenmesinde İttihat ve Terakki’nin oynadığı roldür. İttihat ve Terakki’nin henüz karizmasını yitirmediği bir ortamda, mebus adaylarının tespitinde oynadığı rol “nasıl bir mebus” sorusunun üzerinde daha durulmasında rol oynamış olabilir. 1912 yılına gelindiğinde ise hem seçimler hem de mebuslar daha da önemli bir konuma gelmiş bulunuyorlardı.⁴ Çünkü geride kalan dört sene zarfında devlet daha iyiye gitmek bir yana daha kötü bir duruma düşmüştür. Bu da otomatik olarak mebus seçiminin ne kadar önemli olduğu şeklinde bir kanaatin oluşmasına yol açmıştır. “Mebus olacak zatın bir çok evsaf ve şeraiti haiz olması lazım geldiğini bize dört senelik tecrübe öğretti” ifadesi bu gerçeğin altını çizmektedir.⁵ Buna paralel olarak mebus olacak kişilerde, Darülfünun mezunu olma, medreseden icazetli olma, devlet hizmetinde bir süre çalışmış olma gibi şartlar aranır.⁶ “Mektepsiz, tahsilsiz memur eskilerini, öteki beriki işarcıları, her rast geldiğimiz bakkalı, bezzazı, Ali Efendi’yi, Veli Efendi”nin mebus olma ihtimali yoktur.(aynı yer). Yine mebusun ahlaklı, namuslu olması, fitne ve fesata adı karışmamış olması, mekteb-i aliye mezunu olması, dış politika bilgisine sahip olması defalarca vurgulanmıştır. İlimiyeden Başkatıpzade Süleyman Sami Efendi de daha ziyade ahlakî yönle vurgu yaparak, “aklı,

¹ “Anadolu” (1324), *Anadolu*, Ağustos, s.4.

² Konya mebusu Zeynelabidin Efendi’nin kardeşi olmalıdır.

³ Şeyhzade Ahmed Ziya (1324), a.g.m., s.1.

⁴ “Mebusluk bizim için yani millet-i muazzamamız için hayat memat meselesi mesabesindedir” bkz. “Mebusluk İntihabı ve Açık Sözler” (1327), *Babalık*, 7 KS, s.1.

⁵ M. Firuz (1327), “Mebusluk”, *Babalık*, 18 TS, s.1.

⁶ Sehab Rıza (1327), “Hamiyetli Ahalimize İntihâb-ı Hazıra İçin, Din Nasihattir”, *Babalık*, 11 KS, s.1.

celî, fikrî, yüreği pak ve vicdanı doğru, hakkı sezer, vatanını sever [olmalıdır]¹ sözleri ile tabloyu tamamlamaya çalışmıştır. Bu özelliklerin yanısıra Fransızca bilmek şartına haiz olmak gerektiğini ifade edenler olduğu gibi² çokça dile getirilen, hemen herkes tarafından savunulan bir özellik de mebusların Konyalı olmaları gerektiğidir.³

Mebusların taşınması gereken özellikler konusunda es geçmememiz gereken bir başka metin ise Zeynelabidin Efendi'nin Meşrutiyet ve İslamiyet adlı risalesindeki mebuslarla ilgili bölümdür. Zeynelabidin Efendi, Mebus seçilecek adamın evvela bir programı olmalı der ve programı olmayan bir mebusun dolayısıyla siyasi eğilimleri bilin(e)meyen bir adayın mebus seçilebilmesini siyasi temsil noktası açısından sorunlu görür. Bu nedenle ilk olarak programın incelenmesini akabinde ise ahlakî kriterler göz önünde bulundurularak bir süzgeçten geçirilip ve nihayet diğer şartların aranmasını ister. Diğer şartlara gelince Zeynelabidin Efendi'nin mebus prototipi devrin temeyülleri paralellikler arz etmektedir:

- a) Uzun süredir seçim bölgesinde oturuyor olmalı.⁴
- b) Memlekete yarayacak her türlü kanunu ve memleketin saadetini icab edecek şeyleri düşünüp beğenmeye muktedir olmalı.⁵
- c) Cimri, sefih ve paragöz olmamalı.⁶
- d) Gerekli durumlarda hükümetle karşı karşıya gelmeyi göze olabilecek cesarete sahip olmalı.⁷
- e) Önceleri kendi menfaati için başkalarının peşinden koşmuş, haksızlık yapmış/haksızlığa uğramış olmamalı.⁸

¹ Müderrisînden Başkatıpzade Süleyman Sami (1327), "İsparta'dan", *Babalık*, 29 Şubat, s.4.

² Bir İspartalı (1328), "Bu Defa Kimleri Mebus Yapacağız? İsparta Ahalî-i Muhteremesine", *Babalık*, 12 Mart, s.4.

³ Zeynelabidin (1327), a.g.e., s.24; "Mebustan Mabad" (1324), *Anadolu*, 6 Eylül, s.1; Bir İspartalı (1328), a.g.m.; "Ali Haydar Bey'in Konferansı" (1327), *Babalık*, 10 Şubat, s.2; "Taşralılara İhtar" (1327), *Babalık*, 11 KS, s.3.

⁴ Zeynelabidin (1327), a.g.e., s.27.

⁵ a.g.e., s.27.

⁶ a.g.e., s.28.

⁷ a.g.e., s.28.

⁸ a.g.e., s.28.

- f) Daha önce rüşvet almış ya da vermiş olmamalı.¹
- g) Halka zulm etmiş olmamalı.²
- h) İki sözlü iki yüzlü olmamalı.³
- i) Başkalarının ayıplarını araştırır bir mizaçta olmamalı.⁴
- i) Mebusluğun dışında geçimini sağlayabilecek bir mesleğe sahip olmalı.⁵
- j) Halka eşit muamele edecek, onların efendisi değil hizmetçisi olacak.⁶

¹ a.g.e., s.28.

² a.g.e., s.28.

³ a.g.e., s.28.

⁴ a.g.e., s.28.

⁵ a.g.e., s.28.

⁶ a.g.e., s.28.

BÖLÜM 3: SİYASAL TEŞKİLATLANMA SÜRECİNDE ULEMANIN ROLÜ VE 1912 SEÇİMLERİ

3.1. Seçim Süreci 1912 Konya Seçimleri¹

Türk siyaset literatürüne “sopalı seçimler” olarak geçen 1912 seçimlerinin Konya ayağına geçmeden önce seçime yol açan faktörler ve seçimi mümkün kılan sürece değinmek yerinde olur. 1911 yılında kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası neredeyse bütün muhalif hareketleri bünyesine almıştı ve İttihat ve Terakki Fırkası’nın göz ardı edemeyeceği bir muhalefet konumuna gelmişti. Kaldı ki parti yeni olmakla beraber elinde, yerel seçimlerde aldığı galibiyet gibi somut başarı örnekleri de vardı. Arkasındaki ilmiye desteği ile beraber gündün güne güçlenen Hürriyet ve İtilaf Fırkası karşısında, meclisteki gücünü her geçen gün kaybeden İttihat ve Terakki Fırkası’nın bu gidişe dur demek için ön gördüğü çare Kanun-ı Esasi’de yapılacak değişikliklerle padişahın yetkilerini artırmaktı. Bu değişikliklerde yedinci ve otuz beşinci maddede yapılacak değişiklik kilit bir rol oynayacaktı.² 1909 yılında Kanun-ı Esasi’de yapılan değişiklikler neticesinde sultanın yetkileri önemli ölçüde kısılmış, yukarıda adı geçen maddelerde yapılan değişikliklerle padişahın meclisi fesh etme yetkisi oldukça zorlaştırılmıştı. Bu değişikliklerle her ne kadar sistem gerçek anlamda meşrûî bir hüviyete bürünmüş olsa da, söz konusu değişikliklerin altında yatan nedenin bu olmadığı bilinen bir gerçektir. Zira meşrutiyetin ilanından sonra en çok korkulan gelişme bu hareketin de selefının akıbetine uğraması ve nihayetinde meclisin tekrar feshedilerek Abdulhamid’in dizginleri tekrar eline almasıydı.³ Ne var ki korkulan

¹ Bu başlık altında yalnızca 1912 seçimlerine yer veriyoruz. 1908 seçimlerinin Konya ayağı için bkz. Asil (2005), a.g.t., s.39 – 70. Konya’da seçime tesadüf eden günlerde yalnızca iki süreli yayın neşrediliyordu. Her ikisi de tarafsız olduklarını ifade etmelerine rağmen Babalık Gazetesi İttihat yanlısı, Maşrık-ı İrfan ise İtilaf yanlısı bir yayın takip etmiştir. Ne yazık ki ilmiye mensuplarınca çıkarılan ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nı destekleyen Maşrık-ı İrfan Gazetesi koleksiyonun seçim sürecini yansıtan sayıları elimizde olmadığı için bu süreci Babalık Gazetesi üzerinden değerlendirmek zorunda kaldık. Bu eksikliklere rağmen seçimler dolayısı ile Konya Mebusu İlmiyeden ve Nakşi Şeyhi Zeynelabidin Efendi tarafından kaleme alınan “*Meşrutiyet – İslamiyet*” adlı risale Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın görüşlerini ele almak için yeterince veri içermektedir. Ayrıca Konya’da basıldığı bilinen “*Kardeş öğüdü Vatandaş Armağanı*” adlı risaleye ulaşamadığımızı da ifade edelim. Bu ve benzeri nedenlerden dolayı bu bölümün eksiklikler taşıyacağı izahtan varestedir.

² Okandan Recai Galip (1959), “Amme Hukukumuzun Ana Hatları”, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.350

³ İlmîye kökenli Aydın Mebusu Sıtkı Bey bu noktaya işaret ederek : “Otuz üç senelik medîd bir tecrübe neticesinde takyit ettik. Tam otuz üç sene geçirdiğimiz acı tecrübe bu madde-i kanuniyenin Meclis-i

olmadı. 31 Mart hareketi anayasada gerekli değişiklikleri yapmak için imkan sundu ve hem Abdulhamid tahttan indirildi hem de Kanun-ı Esasi'de istenen değişiklikler gerçekleştirilmek suretiyle tehlikenin önü alınmış oldu. Abdulhamid'in yerine tahta geçen Sultan Reşad ise yürütme açısından asla tehlike arzermeyecek bir karaktere sahipti. Dolayısı ile onun Sultan olduğu bir ortamda Sultan'ın yetkilerini artırmak her hengi bir tehlike içermediği gibi bir bakıma İttihat ve Terakki'nin de gücünü tahkim edecekti. Sultan Reşad'ın bu özelliği ve muhalefet hareketinin kısa zamanda umulandan fazla güçlenmesi gibi faktörler bir araya gelince İttihat ve Terakki, sultanın yetkilerini artırmak suretiyle meclisin feshedilmesi yoluna gitti. Şayet bir an önce seçimlere gidilirse, İttihat ve Terakki Fırkası kadar geniş örgütsel ağa sahip olmayan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın seçimlerde başarılı olamayacağı öngörülüyordu. Hükümetin niyetinin başından beri farkında olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası ise şiddetle bu değişikliğin önünü almanın çarelerini aramıştır. İlk kez 14 Aralık 1327 tarihinde görüşülmesi kararlaştırılan değişiklik paketi muhaliflerin oturuma katılmaması nedeni ile 17 Aralık'a ertelendi. Ancak muhalifler bu oturuma da iştirak etmediler. Fakat Mehmet Sait Paşa kabinesi bu tavrı muhaliflerin red yönünde oy verdikleri şeklinde te'vil ederek istifa etmiştir. 20 Aralık tarihinde Mehmet Sait Paşa'nın kurduğu yeni kabine¹ ertesi gün Kanun-ı Esasi'nin otuzbeş ve yedinci maddelerinde değişiklik yapmayı öngören değişiklik paketini tekrar meclis gündemine getirdi. Yapılan görüşmeler neticesinde Kanun-ı Esasi değişiklik önerisi yeterli sayıda "evet" cevabı alamadı ve bunun üzerine Sultan Reşad 5 Ocak 1327 tarihinde okunan iradesi ile üç ay içerisinde toplanmak üzere meclisi feshetti ve böylelikle de seçim süreci başlamış oldu.²

Meclis'in feshedilmesi ile beraber mebuslar vilayetlerine dönerek propaganda faaliyetlerine başladılar. İttihat ve Terakki Fırkası sahip olduğu örgütsel ağ ve kurumsal altyapı nedeni ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na göre daha avantajlı idi. Diğer taraftan siyasi iktidara sahip olması da onun için en önemli avantajlardan biri idi. Nitekim seçim sürecinin

Mebusan'ı feshedebilmek için bir çok kuyut ve şuruta tâbi olmasına lüzum gösterdi. Tam otuz üç seneden beri çektiğimiz istibdat bu kaydı koymak için bizi tazyik etti, cebretti" Bkz. Okandan (1959), a.g.e., s.363.

¹ Yeni kabinenin neredeyse tamamı eski kabine üyelerinden müteşekkildi. Yeni sima olarak yalnızca Aristidi Paşa ve Emrullah Paşa'ya yer verilmiş, bu durum muhalefetin tenkitlerine de yol açmıştı. Bkz. Okandan (1959), a.g.e., s.357, 361.

² Anayasa değişikliği çerçevesinde Meclis-i Mebusan'da yapılan tartışmalar ve tarafların argümanları için bkz. Okandan, a.g.e., s. 348 – 364.

başlaması ile beraber İttihat ve Terakki vilayetlere kendi adamlarını yerleştirmeye başlamıştı. Yalnızca valiler açısından değil din adamları açısından da Anadolu çapında bir hareketlilik başlamıştı. Bu dönemde müftülerin değiştirildiği yönündeki gelişmeler rutin bir gelişme olmuştu. Diğer yandan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın ilmiye sınıfı tarafından ciddi şekilde desteklenmesi¹ İttihat ve Terakki'nin aleyhine işleyen bir durumdu. İlmiye sınıfı her ne kadar tanzimattan itibaren sürekli kan kaybetse de halk nezdinde etkili konumunu muhafaza ediyordu. Binaenaleyh askerî teşkilatı bir yana bırakacak olursak hala en kalabalık ve örgütlü sınıf da ilmiye sınıfı idi. Bütün bunlar ise Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın avantajları idi. Hal böyle olunca İttihat ve Terakki'nin de ilmiye sınıfından faydalanmaması düşünülemezdi. Nitekim 1911 yılı İttihat ve Terakki Fırkası'na bağlı ilmiye heyetlerinin de aktif olarak görev yaptıkları bir yıl olmuştur. Örneğin Şehzadebaşı İttihat ve Terakki Kulübü tarafından basılan “*Mevaiz-i Diniye*” adlı eser 1911 yılında basılmış ve dağıtılmıştır. Yine Sivas İttihat ve Terakki Kulübü üyelerinden ilmiyeden Selimefendizâde Mustafa Tâki Efendi'nin “*Kırk Hadis Yahut İlmihâl-i Siyasi*” adlı eseri de 1911 yılında neşredilmiştir. Öte yandan Bediüzzaman Said Nursi tarafından ,doğu vilayetlerindeki kürt aşiretlerinin siyasi merkeze yönelik eleştirilerini bertaraf etmek, sistemle paralel hatlara çekmek amacı ile, kaleme alınan “*Münazarat*” adlı eseri de bu yıl içerisinde ortaya çıktı.² Aynı şekilde Zeynelabidin Efendi tarafından kaleme alınan “*Meşrutiyet ve İslamiyet*” adlı risale, ilmiyeden Mehmed Fevzi Efendi tarafından kaleme alınan “*Teybîn-i Hakikat*” adlı risale de bu dönemde neşredilmişlerdir. İlmiye mensuplarının yayınlarına bakıldığı zaman böylesi bir yayın patlamasının benzer eğilimlerin bir ürünü olarak 1908 yılında gerçekleştiğini görürüz. Bununla beraber her iki dönemde de yazılan yazılar arasında bir takım farklar vardır. 1908 neşriyatı daha ziyade yeni rejimin İslamiyetle muvafakat teşkil

¹ Birinci (1990), a.g.e., s.88.

² Bu eserin mevcut transkripsiyonları eserin tarihi hakkında farklı bilgiler vermektedirler. Örneğin 1958 yılında Risale yayımları tarafından basılan nüshada eserin ilk kez 1911 yılında basıldığı belirtilir. 1977'de Sözlere Yayınevi tarafından basılan çalışma ise eserin ilk kez 1913'te basıldığını belirtir (Bu karışıklığın, eserin Osmanlıca nüshasında yer alan tarihin hicrî veya rûmi olduğu noktasındaki anlaşmazlıktan kaynaklandığı düşünülebilir). Necmeddin Şahiner ise Bediüzzaman üzerine yazdığı kronolojik biyografi çalışmasında, Bediüzzaman'ın kitapta yer alan diyalogları 1910 yılında Doğu vilayetlerine yaptığı gezi sırasında yaşadığını, daha sonra İstanbul'a geldiğinde bunları 1913 yılında bastırıldığını belirtir. Bkz. Şahiner, Necmeddin (1990), *Bilinmeyen Tarafları ile Bediüzzaman Said Nursi: Kronolojik Hayatı*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, s.143 – 145. Şerif Mardin de Bediüzzaman Said Nursi üzerine yaptığı çalışmada eseri 1913 yılı basımlı gösterir. Bkz. Mardin (2005), a.g.e.

ettiğini ortaya koymak amacı ile yazılmışlardır.¹ İttihat ve Terakki Cemiyeti *cemiyet-i mukaddese* olduğu için rejimle beraber İttihat ve Terakki Fırkası da methiyelerden nasibini almıştır. Ve yine cemiyetin kutsiyetinden dolayı karşısında her hangi bir güç bulunmamaktadır. Oysa 1912 seçimlerine geldiğimizde İttihat ve Terakki azımsanamayacak bir kesimin gözünde değerini yitirmiştir. Diğer taraftan meşrutiyet idaresi süresince meydana gelen olumsuz gelişmelerin sorumluluğu da bu Fırka üzerindedir. Nihai olarak İttihat ve Terakki Fırkası ilk defa örgütlü bir muhalefet hareketi ile siyasi rekabete girmek durumunda kalmıştır.² Böylesi siyasi bir ortamda her iki fırkanın da ilmiyenin meşrulaştırıcı rolüne ihtiyacı vardı. Nitekim her iki fırka da gücünü tahkim etmek için bu yola başvurdular. Musa Kazım Efendi, Seyyit Bey ve bilhassa Ubeydullah Efendi İttihat ve Terakki Fırkası namına yurt gezilerine çıkmışlar gittikleri vilayetlerde konferanslar, vaazlar vermişlerdi. Benzer şekilde İttihatçılar “para ile tuttıkları bir vaizi Trabzon’dan Dersim’e kadar dolaştırarak, başta Lütfi Fikri Bey olduğu halde, muhalif mebus namzetleri aleyhinde propaganda yaptırmışlardı”.³

Konya’da seçimler dolayısı ile ilmiye mensupları tarafından bir Cemiyet-i İlmiye teşkil edilmişti. Cemiyet her hangi bir fırkaya dahil olmamakla beraber nihai kertede tekliflerini kabul eden fırka ile ittifak etme kararı almıştı.⁴ Ne var ki gazetenin sonraki nüshalarında bu cemiyetin faaliyetlerine, hangi fırkayı desteklediğine dair elle tutulur bir bilgiye rastlayamıyoruz.⁵

1912 seçimleri sırasında yürütülen tartışmalar içerisinde otuz beşinci madde en önemli başlığı oluşturur. Her iki parti de propagandalarını büyük ölçüde bu madde üzerinden

¹ Hanioglu Şükrü (2004) “Meşrutiyet”, TDV İA, c.29, s.392.

² Birinci, a.g.e, s.124.

³ a.g.e., s.124.

⁴ “Cemiyet-i İlmiye” (1327), *Babalık*, 24 KS, s.2.

⁵ Babalık gazetesinin 124 numaralı nüshasında yer alan bir haber söz konusu cemiyetin siyasi tercihleri noktasında bize yol gösterici olabilir. Buna göre Cemiyet-i İlmiye adına mebusluğa adaylığını koyan Hoca Tahir Efendi cemiyet-i muhteremenin [İttihat ve Terakki kastediliyor. S.A.] adaylarını tayin etmesi ile, adaylıktan feragat etmişlerdir ki bu da İttihat ve Terakki yanlısı bir tutum benimsedikleri yönünde bir gösterge olarak kabul edilebilir.

yürütmüşler¹ ve yine her ikisi de birbirini zayıflatmak amacı ile rakip partiden istifa haberlerine yer vermişlerdir ki bu da yurt genelinde uygulanan bir seçim politikasıdır.

3. 2. Fırka Teşkilatları

3.2.1. İttihat ve Terakki Fırkası

1912 seçimleri sırasında İttihat ve Terakki'nin rakibine karşı en büyük avantajı, 1908'den itibaren hızla, yurt çapında örgütlenmesini sağlamış olması olmalıdır. İttihat ve Terakki Konya'ya daha meşrutiyetin ilanından kısa bir süre sonra Bursalı Mehmet Tahir Bey başkanlığında bir heyet göndermiş bir yandan meşrutiyeti anlatırken bir yandan da İttihat ve Terakki ile meşrutî sistemi aynîleştiriyordu. Öte yandan gittiği yerlerde bir de İttihat ve Terakki şubesi açıyordu. Bu heyet Konya'da sadece merkez sancağı ziyaret etmemiş ayrıca Karaman, Ereğli ve Niğde'ye de gitmişti ve buralarda şubeler açmıştı.² Diğer yandan heyetin Konya'dan ayrılmasından sonra da şube açılışları devam etti. 31 Mart hareketi sonrasında Hareket Ordu'sunun olaylara el koymasıyla daha da güçlenen İttihat ve Terakki merkez sancakta bir kulüp daha açmıştı.³ Bu durum ilk etapta akıllara daha önce Konya'da bir İttihat ve Terakki şubesi olmadığı veya varsa da 31 Mart olayları sırasında kapandığı yolunda bir izlenim uyandırıyor da daha sonra Maşrık-ı İrfan'dan öğrendiğimize göre bu şube, Konya'da açılan ikinci İttihat ve Terakki şubesi olmuştur.⁴ Şüphesiz İttihat ve Terakki'nin meşrutiyetin ilanı sürecinde oynadığı rol onun teşkilatlanmasını kolaylaştırmada en önemli faktörlerden birisi olmuştur. İlmiye de dahil olmak üzere hemen her kesim bu başarıyı İttihat ve Terakki'ye atfettiği için ya da başka bir ifade ile *gerçek islamın* emrettiği

¹ Bu durum yalnız Konya için geçerli değildir. Bu seçimler üzerine yazılan az sayıda kaynaktan yola çıkarak görüyoruz ki farklı vilayetlerde de seçim sürecinde konuşulan konular aynıdır. Trabzon için bkz. Emiroğlu, Kudret (1992), "Trabzonda Sopalı Seçimler", *Tarih ve Toplum*, Sayı 97, Ocak, s.41 – 46. İzmir için bkz. Demir, Fevzi (1991), "İzmir Sancağında 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri", *Çağdaş Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl 1 Sayı 1, s.155 – 182. Bursa için bkz. Bayar, Celal (1966), *Ben De Yazdım*, Cilt 2, Baha Matbaası, İstanbul, s. 475-476.

² Gezinin ayrıntıları için bkz. Asil (2005), a.g.t., s. 25 – 38.

³ "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Konya Merkez Şubesi Resm-i Küşadı" (1325), 29 Nisan, s.1.

⁴ "10 Şubat tarihiyle *şehrimiz İttihad ve Terakki birinci ve ikinci kulüpleri* tarafından keşide edilen telgrafname ber-vech-i atîdir" bkz. *Maşrık-ı İrfan* (1325), 22 Şubat, s.2. Mehmet Önder "Sivashlı Ali Kemali" adlı kitabında bu kulübün ilk İttihat ve Terakki kulübü olduğunu söyler (Önder (1954), a.g.e., s.39. İttihat ve Terakki'nin Beyşehir Şubesi de 31 Mart'tan sonra 25 KE 1326'da açılmıştır. Bkz. *Maşrık-ı İrfan* (1325), 7 Şubat, s.2.

hükümet sistemini yürürlüğe koyduğu için Cemiyet bir anda kutsal bir hüviyet kazanmış bu kesimlerle rahatlıkla ittifaklar kurabilmiştir. Örneğin İstanbul Cemiyet-i İlmiyesi ilk sayısında “dün îfâ-yı vezâif-i hamiyette cemiyete pişrevlik edemediysek bugün peyrevlik vazifesini eda ile telâfi-i mâfâte çalışacağız”¹ diyerek İttihat ve Terakki’nin takipçisi olacağını ifade etmekten kaçınmamıştır. İttihat ve Terakki’ye duyulan bu sempati Konya ulemasında da mevcuttu. İttihat ve Terakki’nin Antalya ve Yalvaç şubelerinin başında bulunan kişiler aynı zamanda ilmiye sınıfındandı. Yine ilmiyeden Sivaslı Ali Kemali bir süre Konya İttihat ve Terakki şubesinin başkanlığını yürütmüştü. İttihat ve Terakki şubelerinde aktif olarak rol almasalar da Maşrık-ı İrfan çevresi de Ahali Fırkası kurulana dek İttihat ve Terakki’yi “cemiyet-i mukaddese, cemiyet-i muhtereme”, cemiyet mensuplarını ise “hamiyetmendân” gibi sıfatlarla taltif edici ifadeler kullanıyordu.² Daha önce de ifade ettiğimiz üzere bu durum İttihat ve Terakki’nin erken denebilecek bir dönemde teşkilatlanmasını sağlaması için gerekli zemini oluşturmaktaydı. Yine teşkilatlanmayı kolaylaştıran bir başka faktör olarak İttihat ve Terakki’nin tabanında azımsanmayacak derecede memurların yer alması sayılabilir. Zira partinin memurlardan gördüğü destek beraberinde, üyeleri ağırlıklı olarak memurlardan olmakla beraber, şubeleşmeyi de getirmekteydi. 1912 seçimleri öncesinde İttihat ve Terakki’nin Konya Vilayeti’nde var olduğunu bildiğimiz şubeleri şunlardı: Konya merkez sancakta iki şubenin yanısıra Bozkır, Aksaray, Yalvaç, Şerefli Koçhisar, Beyşehir, Ereğli, Sille ve Niğde.³ 1912 yılı itibarı ile Burdur’da şubesi bulunmuyordu.⁴

3.2.2. Hürriyet ve İtilaf Fırkası

Hürriyet ve İtilaf Fırkası kuruluşunun ardında süratle örgütlenmesini tamamlamaya çalıştı. Her ne kadar İttihat ve Terakki bu fırkanın örgütlenmesi için yeterli süreyi tanımaksızın seçim kararını aldırılmış olsa da Hürriyet ve İtilaf’ın ilmiyeden aldığı destek örgütlenmesini

¹ “Beyanu’l-Hakk’ın Mesleği” (1324), Beyanu’l-Hak, Yıl 1, Sayı 1, Eylül, s. 1 – 2.

² “İttihat Terakki Mektebi” (1325), *Maşrık-ı İrfan*, 8 Haziran, s.1; “Mevkûfiyetin İstirhamı” (1325), *Maşrık-ı İrfan*, 11 Haziran, s.2; *Maşrık-ı İrfan* (1325), 13 Temmuz, s.1; “İsparta’da 10 Temmuz İy-d-i Millîsi” (1325), *Maşrık-ı İrfan*, 20 Temmuz, s.1 – 2; “Ordu-yı Osmanî ve İttihat ve Terakki Cemiyeti”, *Maşrık-ı İrfan*, 22 TE, s.2.

³ “Ubeydullah Efendi’nin Muvasalatı” (1327), *Babalık*, 29 Şubat, s.3.

⁴ “Tenvîr-i Hakikat” (1328), *Babalık*, 11 Mart, s.4.

sağlamakta ciddi derecede katkı yapmış olmalıdır ki en azından bunun Konya örneği için geçerli olduğunu söyleyebiliriz.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası Konya vilayetindeki ilk şubelerini 26 KE 1327 tarihinde açar. Burası aynı zamanda Sarıhafızade Hacı Ahmed Efendi'nin evidir.¹ Şubenin açılış merasimi ise 1 KS 1327 tarihinde Cuma günü Cuma namazı ve ardından Trablusgarp şehitleri adına okunan mevlidi müteakiben yapılır.² İslah-ı Medaris Medresesi talebelerinin de iştirak ettiği merasimde Lekelizâde Kadri Efendi bir açılış konuşması yapar ve ardından İlimiyeden Tavaslı Hacı Osman Efendi'nin duasıyla merasim sona erer.³ Aynı tarihlerde Antalya ve Burdur'da da bir teşkilat açılacağı yolunda haberler gelmektedir. Babalık gazetesinden öğrendiğimize göre 24 KS 1327 tarihinde Beyşehir'nde de bir şube açılmıştır.⁴ Maşrık-ı İrfan gazetesinin belirttiğine göre Akşehir'de de bir şube teşekkül etmiştir.⁵ Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Akseki/Alaiye'de de bir şube açtığı yönünde haberler yayınlanmışsa daha sonra İttihatçı çevreler tarafından bu haber yalanlanmıştır.⁶ Fırkanın Karaman şubesi ise talebe-i ulumun girişimleri sonucu açılmıştır ki bu ilmiye çevrelerinin Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın teşkilatlanmasında ne derece etkin rol oynadıklarının açık bir göstergesi olarak kabul edilebilir.⁷

3.3. Seçim Propagandaları

3.3.1. İttihat ve Terakki Fırkası

İttihat ve Terakki Fırkası'nın seçim propagandaları sırasında ilmiye mensuplarından yararlandığını ve aynı şekilde 1912 seçim propagandalarının merkezinde otuz beşinci maddede yapılmak istenen değişikliklerin olduğunu daha önce ifade etmiştik. İttihat ve Terakki Fırkası, seçim sürecinin başlaması ile beraber Konya merkez kulübünde vaazlar verdirmeye, şehidler için mevlidler okutmaya başlar. Diğer taraftan cami, medrese

¹ "Hürriyet ve İtilaf Fırkası" (1327), *Babalık*, 26 KE, s.2.

² Ali Birinci "Teşkilat" gazetesine referansla Konya şubesinin 4 KE 1327 tarihinde açıldığını yazar (Birinci, 1990: 69).

³ "Resm-i Küşad" (1327), *Babalık*, 1 KS, s. 1 – 2.

⁴ "Beyşehir İtilaf Fırkası" (1327), *Babalık*, 24 KS, s.2.

⁵ "Babalık Gazetesi İdarehanesine" (1327), *Babalık*, 10 Şubat, s.3.

⁶ "Akseki Muhabir-i Mahsusumuzdan" (1327), *Babalık*, 25 Mart, s.2.

⁷ Karaman Kaimmakamı Zühdü (1327), "Konya Babalık Gazetesine", *Babalık*, 11 Mart, s.3.

tamiratlarında da bu dönemde gözle görülür derecede bir artış meydana gelir.¹ İttihat ve Terakki adına yapılan ilk vaaz haberine 24 KS 1327 tarihli Babalık gazetesinde rastlıyoruz.² Kastamonu ulemasından İsmail Hakkı Efendi iki gün boyunca “İttihat ve Terakki Kulübü’nde dinî, siyasî, ictimai” vaazlar verir.³ İttihat ve Terakki Fırkası namına yurdu dolaşan Resneli Niyazi Bey, Niğde İttihat ve Terakki Kulübü’nde “ittihat ve ittifakın lüzumundan” bahseden bir sohbet yapar. Öte yandan Babalık Gazetesi baş yazarı Ali Haydar Bey de İttihat ve Terakki Fırkası adına konferanslar düzenleyen zevat arasındadır.⁴ Yine ilmiyeden Ereğlili Musa Kazım Efendi de İttihat ve Terakki Kulübü’nde bir vaaz vermiştir.⁵ Seçim sürecinde İttihat ve Terakki adına en çok efor sarfedenlerden olan ilmiyeden Ubeydullah Efendi Trablusgarp dönüşünde Anadolu vilayetlerinde de uğrayarak seçimler konusunda vaazlar, konferanslar verir. Ubeydullah Efendi’nin uğradığı yerlerden birisi de Konya Vilayetidir. Konya Kapı Camii’nde bir vaaz veren Ubeydullah Efendi⁶ bir de Niğde’de İttihat ve Terakki Kulübü’nde vaaz verir. Antalya’da ise Hoca Tahir Efendi gerek camiler gerekse İttihat ve Terakki kulübünde ittihat ve terakkinin öneminden bahseden bir çok vaaz vermiştir.⁷ Seçimlerin sonuna doğru ise Silifke Mebusu Hafız Mehmed Emin Efendi İttihat ve Terakki Kulübü’nde bir mevize verir.

Bütün bu vaazlar ilmiye sınıfının seçimlerde ne derece etkin rol oynadığının bir göstergesidir aynı zamanda. Ne yazık ki bu vaazların metinlerine sahip değiliz. Bu konuda bize yardımcı olabilecek yegane kaynak olan Babalık Gazetesi birkaç vaazın metnini yayınlayacağını haber vermesine rağmen bu konuda her hangi bir girişimde bulunmamıştır. Bununla beraber propaganda/vaazlarda ittihat, ittifak, halifelik temalarının ağırlıklı olarak işlendiğini söylemek yanlış olmaz kanaatindeyiz. Konya’da İttihat ve Terakki Fırkası’nın propagandalarını inceleyebileceğimiz yegane kaynak Babalık olmasına rağmen bir başka kaynaktan daha söz etmemiz gerekir. O da Ubeydullah Efendi tarafından kaleme alındığını

¹ Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın İttihat ve Terakki’ye yönelttiği eleştirilerinden birisi de, mezkur fırkanın amileri, medrese ve tekkeleri harab olmaya terk etmesi idi. Bkz. Birinci (1990), a.g.e., s.132.

² “Mevize” (1327), *Babalık*, 24 KS, s.2.

³ “Mevize” (1327), *Babalık*, 28(?) KS, s.3.

⁴ “Konferans” (1327), *Babalık*, 4 Şubat, s.4; “Ali Haydar Bey’in Konferansı” (1327), *Babalık*, 10 Şubat, s.2;

“Konferans” (1328), *Babalık*, 31 Mart, s.3.

⁵ “Konferans” (1327), *Babalık*, 25 Şubat, s.3.

⁶ Özalp (2005), a.g.e., s.192.

⁷ “Mevizeler” (1328), *Babalık*, 5 Mart, s.2.

bildiğimiz “Kime Rey Verelim, Hürriyet ve İtilaf – İttihat ve Terakki, Hangisi İyi” adlı risaledir. Ubeydullah Efendi Konya’da da faaliyetlerde bulunduğu için bu risaleyi çalışmanın kapsamına dahil etmenin doğru olacağı kanaatindeyiz.

İttihat ve Terakki Fırkası yanlısı matbuat seçim süreci boyunca padişahın/halifenin yetkilerinin artırılması yönünde yayınlara yer verirler. Bu dönemde halifelik kurumu ve padişahın “*baba*”¹ yönü meşrutiyet tarihinde olmadığı kadar irtifa kaydeder. Bu çerçevede ilk yazı Ali Haydar tarafından yayınlanır. “Mebuslarımız Nasıl Olmalı? Kimleri Mebus Yapacağız” adlı yazı dizisinde Ali Haydar kimlerin mebus olması gerektiğinden ziyade mevcut anayasal düzende padişahın yetkilerinin neler olduğunu halka anlatır. Halkı bilgilendirmek amacına matuf gibi görünmekle beraber yazının esas gayesinin otuz beşinci madde değişikliği lehine kamuoyu oluşturmak olduğu söylenebilir. Nitekim bu amaç yerine ulaşmış olacak ki dizinin sonunda gazeteye gönderilen bir mektupta:

“(…) Bir kaç zamandır padişahımızın ne gibi hukuka malik olduğuna dair makale yazıyorsunuz. Bizim anladığımıza göre bu saydıklarınızdan ma’ada husûsâta padişahımız hiç bir şey yapamayacak, halbuki bizim padişahımız halifemizdir. Onun bazı işlere karışıp bazılarını karışmaması doğru değildir. Madem ki padişahımızdır tekmil işleri kendisi görmelidir (...)” denmektedir.

Ali Haydar’ın yazılarında eleştiriler iki ana noktada toplanmaktadır. Bunlardan birincisi mebuslara yönelik olandır ki bu da doğrudan otuz beşinci madde ile alakalıdır. Zira mebuslar tenkit edilmek² suretiyle aslında yasama kuvvetinin yetkilerinin genişliğinden, bu yetkiler manzumesinin mebusları rehavete düşürdüğünden ve ortaya bir *parlamento*

¹ “Bizim padişahımız aynı zamanda peygamberimizin vekilidir” bkz. Ali Haydar (1327), “Mebus Nasıl Olmalı Kimleri Mebus Yapacağız II”, *Babalık*, 18 KE, s.1; “Bizim padişahımız da bizim babamız, bizim en büyüğümüzdür” bkz. Ali Haydar (1327), “Mebus Nasıl Olmalı Kimleri Mebus Yapacağız? Vatandaş Sözleri Padişahımızın Hukuku IV” *Babalık*, 26 KE, s.1; “Padişahımız otuz bu kadar milyon Osmanlının padişahı ve dünya yüzündeki üç yüz bu kadar milyon İslamın halifesidir. Yani bizim padişahımız İngiltere Kralı ve saire gibi yalnız padişah değil, tekmil İslamların halifesi, peygamberimiz efendimizin vekilidir. (...) Onlar yalnız padişah iken bunu yaparsınlar da [meclisi feshedebilsinler de. S.A.] bizim padişahımız halife iken, peygamber vekili iken, peygamber postunda oturuyor iken bunu yapamasın... Doğrusu buna hiçbir İslam ve Osmanlı’nın gönlü razı olmaz” bkz. “Enzâr-ı Millete” (1327), *Babalık*, 5 Mart, s. 1 – 2.

² Mebusları eleştiren tek yazı Ali Haydar’a ait değildir. Ayrıca bkz. Sehab Rıza (1327), “Hamiyetli Ahalimize İntihâb-ı Hazıra İçin”, *Babalık*, 11 KS, s.1 – 2; “Mebusların Evsafı Hakkında” (1327), *Babalık*, 4 Şubat, s.1; “Nazargâh-ı Millete” (1327), *Babalık*, 18 Şubat, s.3; Ali Haydar (1327), “Meşrutiyet Pek İyi Şey... Fakat Mebuslupu Olmasa...”, *Babalık*, 29 Şubat, .1.

istibdadı çıktığından hareketle, böylesi bir durumun tekrar etmemesi için yürütmenin yetkileri artırılması gerektiği yönündeki yorumlara zemin hazırlanmaya çalışılmaktadır.¹

“ Meşrutiyeti istihlal ettiğimiz ilk dakikalarda gözümüz hiç bir şey görmedi. Yalnız bir şey gördük ki o da müstebid bir padişah idi. Mebusları bir gün gelip 93 senesinde olduğu gibi dağıtmasın ve meşrutiyeti tekrar ref' etmesin diye mebuslara o kadar çok kuvvet ve salahiyet verdik ki... hissimize kapıldık ve Kanun-ı Esasi'yi öyle bir surette tadil eyledik ki hiç bir zamanın Kanun-ı Esasi'si bizimki kadar vasi' değildir. (...) Hükümet bir mesele hakkında esaslı bir şey düşünüp konuşmıyor. Çünkü sağ kalacağına emin değil. (...) Hasılı şiddetli bir parlamento istibdadı... (...) [Mebuslarımız] Belki de mebusluk vazifesinin kıymetini takdir edemiyorlar. İkiye bir neticesiz sual sormak ile iştigal etmek iş yapmak değil.”²

Padişaha meclisi fesih etme yetkisinin hakimiyet-i milliye prensibine zarar vereceği yönündeki eleştiriler ise mantık olarak meşrutiyet öncesi anayasa talepleri ile benzerlik taşır: “ Eğer hükümet bu maddeyi kabul ederse hakimiyet-i milliye elden gidecek imiş. Hülasa ilk meşrutiyeti istihlal eden *İngilizler hakimiyet-i milliyeyi bizim kadar anlamamışlar mı ki kanunlarına böyle bir şey koymuşlar? Biz hep Avupa devletlerinden daha mı ilerdeyiz?*”³ [vurgu benim]. Mesele halifelik meselesine odaklanınca maddenin değişmesini istemeyen taraf bir anda halife karşıtı bir görüşe sahipmiş gibi gösterilmeye çalışılır. Babalık gazetesinde her iki fırkanın görüşlerini değerlendiren bir yazıda Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın tutumu şu şekilde yansıtılır:

“İttihat ve Terakki Fırkası; biz İslam hükümetiyiz, padişahımız bizim halifemiz ve babamızdır. Onun emrine cümle Osmanlılar kurban olsun. Bu işi ona bırakalım o nasıl isterse öyle yapsın diyor. Hürriyet ve İtilaf da; hayır bizim *padişaha, halifeye emniyetimiz yoktur*. Onun eline her işi veremeyiz. İki defa vükela değişsin, *padişahın akli yetmez* bir kere de Ayan Meclisi'ne sorsun. Ayan Meclisi ne derse yapsın, başka türlü yapmasın diyor. (...) *Eğer padişaha, halifetü'l-müslimîne itaatınız varsa onun için uğraşanlara rey veriniz. Eğer emniyet ve itimadınız yok ise (....) Hürriyet ve İtilaf'a rey veriniz*”⁴ [vurgular benim].

¹ Beyanu'l-Hak yazarlarından Ermenekli Mustafa Safvet'in şu sözleri de bu noktaya işaret ediyor: “Taşralarda (...) her ağızda mebusların bir iş görmediği, bir şey yapmadığı, bütün mücâdelatla, şahsiyetle vakit geçirdiği, menâfi-i mülk u millete aid hiç bir harekette bulunmadığı, bunun ise müsebbibi muhalif mebusların meclisi mücâdelatla meşgul ettiği söyleniyor.” Mustafa Safvet (1327), “Meşrutiyetin Bizde Suret-i Tecellisi”, *Beyanu'l-Hak*, Yıl 4, Sayı 138, TS, s. 2478.

² Ali Haydar (1327), “Zamanımız Pek Nazik Karada Maden Bitiyor”, *Babalık*, 12 KE, s. 1 – 2.

³ Ali Haydar (1327), a.g.m., s.2.

⁴ “Enzâr-ı Millete” (1327), *Babalık*, 5 Mart, s.1 – 2. Bu düşüncelerle paralel olarak İttihatçıların kullandığı söylemlerden birisi de, muhalif fırkanın asıl maksadının halifelik ve şeyhülislamlık müessesesini kaldırmak istediği yönünde idi bkz. Ali Haydar (1328), “Muhasebe – Resm-i Geçit”, *Babalık*, 20 Mart, s.1. Oysa seçimlerden çok daha önce bir tarihte Maşrık-ı İrfan halifelik hakkındaki görüşlerini ifade etmişti : “Hilafet

Diğer taraftan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı destekleyen kişiler de menfaatperest olarak nitelendirilerek fırkanın kamuoyu nezdindeki konumu sarsılmaya çalışılır.¹

Ubeydullah Efendi'nin yukarıda adı geçen risalesi ise Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı 31 Mart hareketinin bir uzantısı, istibdat taraftarı olarak tarif ettikten sonra başlıca üç konuda bu fırkayı eleştirmektedir;²

- İlk eleştiri kavramlar üzerinde yürümekte ve İttihat ve Terakki yanlısı ilmiye mensupları tarafından da sıklıkla işlenen bir konuya temas etmektedir. O da “ittifak” ve “itilaf” kavramlarının hangisinin iyi olduğudur. Ubeydullah Efendi; “ittifak”ın Osmanlı vatandaşları arasında bir birlik yaratacağını, “itilaf”ın ise sonuçları itibari ile Müslümanları ikinci sınıf vatandaş konumuna getireceğini belirterek uygulanmaması gerektiğini ifade ediyor.³ Bu dönemde ittihadın aynı zamanda tek partili bir sistem demek olduğu göz önünde bulundurulursa Ubeydullah Efendi'nin söylemek istedikleri daha iyi anlaşılacaktır.⁴
- İkinci eleştiri noktası ise merkeziyet – adem-i merkeziyet tartışmaları etrafında şekillenmektedir. Ubeydullah Efendi İttihat Terakki'nin merkeziyet politikaları ile Osmanlı vatandaşları arasında kardeşlik duygularını pekiştireceğini, adem-i merkeziyet politikalarının ise “milletler arasına ayrılık ve fesat tohumu” ekeceğini ifade eder.⁵ Burada altını çizmemiz gereken bir husus var ki o da Konya'da adem-i merkeziyet – merkeziyet tartışmalarının neredeyse yapılmamış olmasıdır. Her ne kadar bir siyasi kutuplaşmadan söz etmek mümkünse de söz konusu problem etrafında her hangi bir tartışma cereyan ettiğine dair bir işarete rastlanmamıştır.

dînin kâfili, saltanat hilafetin hâdimidir. Salatanat hilafetin kuvver-i icraiyesi, hilafet saltanatın düstûr-ı muazzamasıdır. Binaenaleyh saltanat-ı Osmaniye, hilafet-i Osmaniye ile tev'em olmalı, şan u şevket-i milliye de bu noktada aranmalıdır.” Bkz. “Hilafet ve Saltanat” (1325), *Maşrık-ı İrfan*, 29 Haziran, s.1.

¹ “Antalya Muhabirimizden” (1328), *Babalık*, 6 Mart, s.3.

² Bu risaleye ilişkin bir değerlendirme için bkz. (Birinci, 1990: 125-126).

³ Ubeydullah Efendi, “Kime Rey Verelim? İttihat ve Terakki yahut Hürriyet ve İtilaf Hangisi Daha İyi?”, 1328, s.14.

⁴ Ubeydullah Efendi'ye cevap Teybîn-i Hakikat yazarı Mehmet Fevzi Efendi'nin *Teybîn-i Hakikat* adlı risalesinden gelecektir. Bu risalede yer alan ilgili bölüm aynı zamanda Beyanu'l-Hak mecmuasında da yayınlanmıştır.

⁵ Ubeydullah Efendi, a.g.e., s. 16 – 17.

Zeynelabidin Efendi de seçimler dolayısı ile neşrettiği risalesinde bu problemi es geçer.¹

- Son eleştirisi konusu ise çok tartışılan 35. madde üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu konu üzerinde yürütülen mantık, yukarıda özetle ifade etmeye çalıştığımız eleştirilerle, gerek mebus tenkidi gerek padişah/halife kavramlarının kaydettiği irtifa ve gerekse Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın bu kurumların konumunu sarsıcı fikirlere sahip olduğu noktalarında büyük paralellikler taşımaktadır.²

Ayrıca İttihat ve Terakki çevrelerinin bilhassa taşrada yoğun olarak işledikleri temelardan birisi de muhalif fırkanın İtalyan'ları Trablusgarb'a girmeye teşvik ettikleri noktasında yoğunlaşmaktaydı.³ Son olarak gerek İttihat ve Terakki Fırkası gerekse Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın seçim sürecinde uyguladığı politikalarından birisi de rakip partilerden istifa haberlerinin müttefik gazete sütunlarında neşr etme.⁴

3.3.2. Hürriyet ve İtilaf Fırkası

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın, Konya da dahil olmak üzere taşrada en büyük müttefiki ilmiye sınıfı idi. Örneğin Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı protesto etmek amacı ile Akşehir'den çekilen on iki imzalı telgrafta hiçbir ilmiye mensubunun imzası bulunmuyordu.⁵ Her ne kadar İttihat ve Terakki'yi destekleyen ulema varsa da ekser ulema muhalif fırkadan

¹ Adem-i merkezîyet politikalarına sempati ile bakmayan, Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyesi ve ilmiye mensubu tarafından seçimler dolayısı ile yazılan bir risale için bkz. Fevzi Efendi (1330), *Teybîn-i Hakikat*, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, s.11-12: "Tevsî-i mezuniyeti adem-i merkezîyet telakki eylemek için maddelerin metninde hiçbir kelime mevcut olmadığından şu telakki bir su-i zan ve emniyetsizlikten ileri geldiğine şüphe olmamakla... (...) Tevâif-i mülûkun esaslarını vaz'dan ibaret olan adem-i merkezîyeti arzu edecek bir akıllıyı hiç bir akl-ı selim ashabı kabul edemeyeceği gün gibi aşikar olduğundan kendi kendini baltalamaktan hiçbir farkı olmayan cumhuriyetle adem-i merkezîyet cihetini İtilaf Fırkası kavlen ve fiilen ve hissen cemî' mevcudiyeti ile red eder."

² Ubeydullah Efendi, a.g.e., s. 17 – 20.

³ Ermenekli Safvet (1327), "Meşrutîyetin Bizde Suret-i Tecellisi", *Beyanü'l-Hak*, Yıl 4 Sayı 138, TS, s. 2478; Özalp, a.g.e., s.192.

⁴ "İstifa" (1327), *Babalık*, 29 TS, s.4; "Hürriyet ve İtilaf Cemiyeti'nden İstifalar" (1327), *Babalık*, 28(?) KS, s.2; Mevlevîşeyhizâde Hüsameddin el-Mevlevî (1327), "İstifa", *Babalık*, 25 Şubat, s.4. Son künyede yer alan haberde bir Mevlevî dervişinin siyasetle ilgilenmeme kararı olarak Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan istifa ettiği yazılıdır. İttihat ve Terakki ile iyi ilişkiler içerisinde olan Mevlevîlerin Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na üye olmaları ayrıca önemli olmakla beraber dervişin bu tavrının altında yatan saik Çelebi Efendi'nin bütün Mevlevî tekkelerine gönderdiği ve özetle siyasete dahil olunmamasını istediği mektup olmalıdır. Mektuptan kesitler için bkz. Kara (2001), a.g.e., s.219/dn:29.

⁵ "Babalık Gazetesi İdarehanesine" (1327), *Babalık*, 10 Şubat, s.3.

yanaydı. Bu nedenle Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın şubeleri adeta birer cemiyet-i ilmiye şubesi görünümü vermekteydi. Konya'da Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın en önemli isimlerinden birisi, aynı zamanda daha önce kurulan Ahali Fırkası'nın da etkili isimlerinden birisi olan, ilmiyeden Şeyhzade Zeynelabidin Efendi idi. Kendisi hem Halidi-Nakşi şeyhi hem de Konya Islah-ı Medaris Medresesi¹ [daha önce Bekir Sami Paşa Medresesi idi. S.A.] baş müderrisi idi ve Konya'nın en nüfuzlu kişilerinden birisi idi.² Onun bu konumu Fırka'nın Konya uleması ile ittifakını daha da kolaylaştıran bir etken olmuştur. Keza talebe-i ulumun da muhalefetle yakınlaşmasında rol oynamış olmalıdır. Daha önce belirtildiği gibi Hürriyet ve İtilaf Fırka'sının Konya şubesinin açılışında Islah-ı Medaris talebeleri de hazır bulunmuşlar, Karaman'daki şubenin açılışına ise yine medrese talebeleri ön ayak olmuşlardı. Tıpkı İttihat ve Terakki'nin yaptığı gibi bu fırkanın da halkı yanına çekmekte, programını benimsetmekte kullandığı araçların başında vaazlar geliyordu.³

Hürriyet ve İtilaf Fırkası adına ,seçimlere ilişkin, ilk vaaz haberlerine 18 Şubat tarihli Babalık Gazetesi'nde rastlıyoruz. Buna göre Salı ve Cuma geceleri Zeynelabidin Efendi tarafından otuz beşinci maddenin tadili aleyhine birer vaaz verilmişti.⁴ Zeynelabidin Efendi daha sonra Karaman'da bir vaaz vermiş ve akabinde civar bölgelere de ziyaretlerde bulunmuştu.⁵ Yine Hürriyet ve İtilaf Fırkası adına vaaz verenlerden birisi de ilk dönem

¹ Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye'nin önde gelen isimlerinden, daha sonra Şeyhülislamlık da yapan Mustafa Sabri Efendi oğlunu bu medreseye kaydetmişti.

² Zeynelabidin Efendi ailenin en büyük oğlu olarak babasından sonra hem Şeyh hem de Bekir Sami Paşa medresesine baş müderris oldu. Hem Konya'da hem de mensup olduğu siyasi fırkalarda önemli bir nüfuza sahipti: "Vakıa bu fırkanın [Ahali Fırkası. S.A.] ilim ve hitabet ve güzel ahlak cihetiyle en tanınmış siması bu üç zat ise de [Elmalılı Hamdi, Hoca Vasfi, Mustafa Sabri. S.A.] fırka azası üzerinde nüfuz cihetiyle en birinci mevkiide olan, hüsn-i ahlak cihetiyle kendisini sevdirmiş bulunan (...) Konya mebusu Zeynelabidin Efendi idi." Bkz. Nur (1998), a.g.e., s.22; "(...)Bu hocaya Konya ve dolayları halkı adeta taparcasına bağlıydılar." Bkz. Gülcan, Ali (1994), *Kökenleri İle Delibaş İsyanı ve Bu Olayın Karamana Sıçrayışı*, Uğur Ofset, Konya, s.38; Mehmet Önder de aynı noktaya işaret ediyor: "Bilhassa Bozkır ve civarında büyük şöhreti olan Hoca'nın bu fırkayı tutmuş olması, ekseriyeti o tarafa aktarıyordu. Hocanın nüfuzu o derece kuvvetli idi ki, ikinci meşrutiyetten sonraki ikinci mebus seçiminde ittihatçıların bütün gayret ve tazyikine rağmen Zeynelabidin yine mebus seçilmişti." Bkz. Önder (1954), a.g.e., s.43; Milli Mücadele sırasında Konya'da görevli olan Miralay Fahrettin Altay'a göre belediyede ve valilikte görevli memurların bir kısmının da Zeynelabidin Efendi'ye büyük itimatları vardı. Bkz. Altay (1970), a.g.e., s.220.

³ "Gazeteler neşredip vaazlar tertip et[meli]. Kalabalık mahallerde nutuklar yap[malı]. Halkı geceleri bir araya toplayıp onlara nasihatlerde bulun[malı] ve mebus intihabında kendi fikirlerine göre mebus çıkarmaya çalış[malıdır]. Ve iyi olan her türlü vasıtalara yapış[malı]." Bkz. Zeynelabidin (1327), a.g.e., s.58.

⁴ "Hürriyet ve İtilaf Kulübü'nde Konferans" (1327), *Babalık*, 18 Şubat, s.2.

⁵ "İntihab Havadisi" (1327), *Babalık*, 21 Şubat, s.2.

Tokat mebusluğu yapan Mustafa Sabri Efendi idi¹ Yine Babalık'tan öğrendiğimize göre Zeynelabidin Efendi Konya'da vaazlar vermeye devam etmiş, bunlardan birinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası programının bazı maddelerinin değiştirilmesi gerektiğini söylemişti.² Ayrıca Hürriyet ve İtilaf Fırkası yandaşları köy köy dolaşarak halkı yanlarına katılmaya davet etmişlerdi.³ Bu süreci İttihat yanlısı gazeteden takip ettiğimiz için Hürriyet ve İtilaf adına verilen vaaz/konferanslar hakkında daha fazla bilgiye sahip değiliz. Ancak bu miktarın yazdıklarımızla sınırlı olmayacağı açıktır. Muhalif partinin en etkin ve nüfuzlu kişilerinden olan Zeynelabidin Efendi'nin seçim sürecince çok daha yoğun faaliyetlerde bulunduğunu düşünmek yanlış olmasa gerekir. Dolayısı ile onun görüşlerinin Konya muhalif ilmiyesinin de görüşlerini yansıtması bakımından temsil gücü yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Daha önce de belirtildiği üzere Zeynelabidin Efendi görüşlerini “Meşrutiyet ve İslamiyet” adlı risalede belirtmişti. Zeynelabidin Efendi; yürütmenin yasama karşısında kuvvetlenmesinin, meclisin denetim işlevini yitirmesine yol açacağını, milletin egemenliği ilkesine zarar vereceğini düşünerek otuz beşinci maddenin tadil edilmesine karşı çıkar.⁴ Fakat daha yakından baktığımızda, aslında onun tam anlamıyla değişikliğe değil, değişikliğin aceleye getirilmesine karşı çıktığını görürüz.⁵ Onun fikriyatında bu madde, gerektiğinde değişebilir bir niteliğe sahiptir. Mamafih İttihat ve Terakki'nin değişik talebinin arkasında yatan mantığın farkında olduğu için karşıt bir tutum geliştirmiş ve halkı da bu değişikliğin önünü almaya davet etmiştir.⁶ Zeynelabidin Efendi'nin karşı çıktığı bir başka nokta ise İttihat ve Terakki'nin ittihat kavramı etrafında meşrulaştırmaya çalıştığı tek partili sistem arzusudur. Bu yönüyle İttihat ve Terakki'yi Abdulhamid idaresi ile

¹ “Konferans” (1328), *Babalık*, 5 Mart, s.2. Görebildiğimiz kadarı ile Mustafa Sabri Efendi Konya'da biri Cuma günü Alaaddin Camii'nde diğeri cumartesi günü Hürriyet ve İtilaf kulübünde olmak üzere iki vaaz vermiştir. Cuma günü verdiği vaaz Konya valisi Muammer Bey'in müdahalesine maruz kalmış, bu durum ise halkın tepkisine yol açmıştır. Bkz. Birinci (1990), a.g.e., s.135.

² Seydişehrî Zeki (1328), “Konya Mebus-ı Sabıkı Abidin Efendi'ye”, *Babalık*, 25 Mart, s.3.

³ Hürriyet ve İtilaf Fırkası bir yandan köyleri dolaşıp propaganda yaparken diğer yandan İttihat ve Terakki adına benzer şekilde propaganda yürütenlere karşı halkı uyarmaktan kaçınmamıştır. Bkz. Zeynelabidin (1327), a.g.e., s.63 -64.

⁴ a.g.e., s.26.

⁵ a.g.e., s.25.

⁶ a.g.e., s.25.

özdeşleştirme yoluna gider.¹ İttihat ve Terakki'nin bürokrasi ile olan ilişkisi de eleştirdiği noktalardan bir başkasıdır. Diğer yandan hükümetin dahili ve harici arenada sergilediği kötü perforamans da eleştirilere konu olan bir başka kalemdir. İttihat ve Terakki Trablusgarp Savaşı'ndan güç devşirmenin yollarını ararken, Zeynelabidin Efendi Yıldız yağması, otuz bir Mart hareketi, Yemen, Trablusgarp gibi konularda hükümetin meclis ile bilgi paylaşmamasını bir eksiklik olarak değerlendirir ve buradan hareketle: “Her kim bu hükümetin yaptığı işleri kabul eden, beğenen fırkaya muavenet eder ve mebus göndererek yardımda bulunur ise o, hükümetin şimdiye kadar yapmış olduğu seyyielere, günahlara, bütün kötülöklere müşterek ve ortak olmuş olur. Ve zalimlere muavenet etmiş olur” der.²

Seçim mücadelesinde, İttihat ve Terakki'nin halifeliğe yaptığı vurgu kuşkusuz onu daha avantajlı bir konuma getiriyor, İtilaf Fırkası hakkında çıkarılan, halifelik ve şeyhülislamlığı kaldıracağı yönündeki şayialar da bu konumun daha da pekişmesine yol açıyordu. Bunlar aynı zamanda ne kadar demokratik değerleri savunursa savunsun Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı siyaseten zor durumda bırakıyor, desteğinin azalmasına yol açma potansiyeli taşıyordu. İşte dengelerin böylesi olduğu bir ortamda Hürriyet ve İtilaf Fırkası atağa kalkmakta gecikmedi. Hükümetin otuz beşinci maddeyi tadil etmekteki esas gayesinin “otuz oruç, beş namaz”ı kaldırmak olduğu, camilerin, medreselerin yıkılacağı, namaz kıldırılmayacağı, tesettür-i nisvânın kaldırılacağı, müslümanların kesileceği nihayet ittihatçıların dinsiz oldukları yönünde propagandalar üretmeye başladı ve halk üzerinde de ciddi etkiler bıraktı.³ Fakat bu söylemin sadece taktik bir söylem olduğunu söylemek yanlış olmasa bile eksik olur. Netice itibari ile Tanzimat'tan itibaren Osmanlı Devleti sekülerleşme sürecine dahil olmuş, geleneksel/dînî kurumlar süratle zeminlerini kaybetmeye başlamıştı. II. Meşrutiyet ise dînî bir vecheye büründürülerek meşrulaştırılmasına rağmen geriye bakıldığında beklentiler karşılanmamıştı. Dînî endişe

¹ “Bu sözler ile devr-i sabıkta halifeye şer ‘an itaat vaciptir, siz sadakat edin, işinizle meşgul olun, başka işlete karışmayın, şunun bunun sözlerine uyup aldanıp da bir cemiyet ve dernek diriltmek fikrine düşmeyin (...) gibi söylenen sözlerden farkı var mıdır?”. Bkz. a.g.e., s. 51 – 52.

² a.g.e., s.48.

³ “Bütün bu gibi sözler yalnız erkekler değil, kadın, çoluk, çocuk herkesin ağzında her dakika dolaşiyor. Evlerde, dükkanlarda, sokaklarda herkes bu sözlerle meşgul” bkz. Ali Haydar (1328), “Din Gidiyor”, *Babalık*, 25 Mart, s.1; “Aziz Karındaşım” (1328), *Babalık*, 25 Mart, s.4. Bu söylemlerden rahatsız olan ve Çelebi Efendi ile müftü efendi'yi göreve davet eden bir telgraf metni için bkz. “Aynen Varid Olmuştur” (1328), *Babalık*, 20 Mart, s.3.

sahibi kesimlerin beklentilerinin karşılanamaması, umdukları tablonun bir türlü karşısına çıkarmaması sonucu oluşan hayal kırıklığı , seçim atmosferi ile birlikte dışa vurulmuş bulunuyordu.

3.4. Seçimlerde Çıkan Olaylar

1912 seçimleri sırasında Konya’da çok fazla olay yaşanmamakla beraber bir vakayı buraya kaydetmemiz gerekir.¹ Diğer yandan belirtilmesi gereken bir başka husus ise bu olayların basın tarafından sansür edilmesidir. Dolayısı ile olaylar hakkında arşiv belgelerine dayanmaksızın tafsilatlı bir bilgiye sahip olmak mümkün değildir. İkinci el kaynaklar da bu olaylar hakkında aydınlatıcı verilere sahip içermezler. Olayın “din elden gidiyor” söyleminin iyice yoğunlaştığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Olay Babalık gazetesinde şöyle geçer :

“Mebus intihabı esnasında Karaman’da şayan-ı teessüf ve teessür bazı ahvâlin vuku’unu (...) işitmiş ve vilayetimiz için bir leke teşkil edecek olan muâmelât-ı vakıanın neşrini arzu etmemiştik. Bu hususta icra edilen tedkikat-ı adliye neticesinde bir müddetten beri mevkuf bulunan ahali-i mahalliyeden yirmi dokuz kişinin mahkeme-i mahalliyeye verilen karara tevfiken Divân-ı Harb-i Örfice muhakemelerinin ifası zımında bugünkü trenle İstanbul’a gnderilmiş oldukları müstahberdir.”²

Olaylara şahidlik eden Ali Gülcan’ın verdiği bilgiler bu konuda bir nebze de olsa fikir edinmemizi sağlıyor:

“Zeynelabidin Hoca, bir Cuma günü, Dikbasan Camî’nde bir vaaz yapmıştı. Vaazdan sonra, Hocanın perestîşkarlarından olan ‘Kör Kestek’ denilen bir çarşı esnafı, ayağa kalkıp ‘Allah’ımı, Muhammed’ini sevenler, sancağımızın altına girsinler’ diyerek, halkın dinsel duygularını kamçılama ve Hürriyet ve İtilaf partisine geçmeleri propagandası yaptı ve camideki sancağı alarak Pazar meydanına götürüp orada bir yere dikti.”³

Karaman Zeynelabidin Efendi’nin sık sık ziyaret ettiği yerlerden birisi idi. Seçimler esnasında gezisine Karaman’dan başlamıştı. Diğer taraftan amca çocukları olan Şeyh

¹ Yaşanan tek vaka bu değildir. Yayınlanan haberlerden Kadınhanı’nda da bir takım olaylar yaşandığı anlaşılmakta ise de meselenin fazla büyümediği de yine yazılanlardan anlaşılmaktadır. Olay haberi için bkz. “Aziz Karındaşım” (1328), *Babalık*, 25 Mart, s.4.

² “Yirmi Dokuz Kişinin Divan-ı Harbe Sevki” (1328), *Babalık*, 27 Nisan, s.1.

³ Gülcan (1996), a.g.e., s.39.

Mehmed Efendi ve Hamdi Efendi'ler de Karaman'da olması¹ bölge ile irtibatlarını artıran bir başka etkendi. Siyasi açıdan kristalize olmuş ve hasımların bir birini din düşmanı olarak gösterdiği bir ortamda böylesi olayların yaşanması ise kaçınılmazdı. Hadiselerin Hürriyet ve İtilaf Fırkası lehine cereyan etmesi ise bir ölçüde arkasındaki ilmiye desteği ile açıklanabilir kanaatindeyiz. Diğer taraftan seçimler sırasında olay çıkan tek vilayet Konya değildi. En azından Eskişehir'de şekil ve muhteva bakımından bu olaya oldukça benzeyen bir hadise cereyan etmişti.²

3.5. Adaylar ve Seçim Sonuçları

Seçim sürecinin başlaması ile beraber Konya'da bir çok kişi mebusluğa adaylığını koymuştur.³ İttihat ve Terakki ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın nisbeten daha geç bir vakitte adaylarını açıklamış olması, eski mebuslara yöneltilen tenkitler bu artışta rol oynayan faktörler olarak zikredilebilir. Biz bu başlık altında İttihat ve Terakki ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası adaylarını zikredip ardından seçim sonuçlarını vereceğiz. Bağımsız olarak adaylığını koyanları ise "ekler" bölümünde yayınlayacağız. Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki bağımsız olarak adaylığını koyan bir çok kişi, bu iki fırkanın adaylarını belirlemesi ile beraber, adaylıktan çekilmişlerdir.

İttihat ve Terakki Fırkası'nın Konya sancağı adayları Sivaslı Ali Kemali, Tekelizade Hacı Rıza, Yalvaçlı Ömer Vehbi Efendi, Efendizade Ali Haydar Efendi idi.Niğde adayları; Hayri Efendi, Muhyiddin Bey, Ananyas Efendi, Antalya adayları; Münir Bey ve İdris Bey, Isparta adayları ise; Ağlarcazâde Hakkı ve Eşref Bey'di. Burdur adaylarına ilişkin ise her hangi bir veriye rastlamadık.

¹ Gülcan, a.g.e., s.55.

² Şerif, a.g.e., s.471 – 492;

³ " Meclis-i Mebusan dağıldıktan sonra Konya'ya bir namzet yağmurudur yapmaya başladı. Bu yağmurdan zavallı Babalık o derece îsâl oldu ki nihayet gelen beyannamelerin çoğunu sepete atmağa mecbur oldu." Bkz. Ali Haydar (1328), "İntihab Etrafında Musahebe – Resm-i Geçit", *Babalık*, 20 Mart, s.1.

Hürriyet ve İtilaf'ın adayları ise Zeynelabidin Efendi, Akşehirli Hacı Mustafa Efendi, Ermenekli Safvet¹ ve Müftü-i Mesudiye Bozkırlı Mehmet Efendi idi.² Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın diğer adaylarına dair ise her hangi bir bilgiye rastlamadık.

Seçimler sonuçlandığında Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan yalnızca Zeynelabidin Efendi kazanabilmişti. Zeynelabidin Efendi bu yönü ile aynı zamanda ülke genelinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası adına seçimi kazanan altı adaydan da birisi olmuştu. Konya merkez sancağının kalan dört koltuğu ve diğer sancaklar ile İttihat ve Terakki'nin eline geçmişlerdir. Bununla beraber 1908'de olduğu gibi bu seçimlerde de Konya mebuslarının ekseriyetini yine ilmiye kökenliler oluşturmaktaydı. Seçimler sonucunda mebus olarak seçilen isimler şunlardı;

Konya : Zeynelabidin Efendi (HİF), Mehmet Emin Efendi (İT), Sivaslı Ali Kemali Efendi (İT), Mehmet Rıza Bey (İT), Ömer Vehbi Efendi (İT), Mustafa Şeref (Özkan) Bey (İT)

Niğde : Mustafa Hayri Efendi (İT), Muhyiddin Bey (İT), Ananyas Efendi (İT).

Isparta : Hacı Eşref Efendi (İT), Ağlarcazade Hakkı Efendi (İT)

Antalya : İdris Bey (İT), Münir Bey (İT)

Burdur: Ali Galip Bey (İT)³

3.6 İlmîyenin Siyasallaşmasına Tepkiler

1912 seçimlerinin en önemli sonuçlarından birisi de ulemanın, seçimler sırasında oynadığı aktif rol sebebi ile zümre içi tepkilere sebebiyet vermiş olmasıdır.⁴ Zira bu döneme dek ilmiye sınıfına yönelik yine ilmiye sınıfı tarafından siyasallaşmasını tenkid eden metinlerle karşılaşmıyoruz. Bununla beraber eleştirilerin tek sebebinin 1912 seçimleri sırasında sergilenen tutum olduğunu kabul etmek yanlış değilse de eksik olur. Bu nedenle,

¹ Beyanu'l-Hak Ermenekli Safvet'i aday gösterdikleri için Konyalı'ları tebrik eder ve aday hakkında kısa bir tanıtım yazısı yayınlar. "Aferin Konyalı'lara" (1328), Beyanu'l-Hak, Yıl 5, Sayı 152, Mart, s. 2711 - 2712.

² Bu kişiler Konya merkez sancağı adayları olmalıdırlar. Diğer sancaklarda kimlerin aday gösterildiği konusunda Babalık gazetesi her hangi bir bilgi vermemektedir.

³ Demir, Fevzi (1994), *İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908 – 1912)*, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, s.235, 237.

⁴ Kara, a.g.e., s.57/dn:28.

meşrutiyetin ilanını müteakiben ilmiyenin siyasi serüvenini ana hatları ile yeniden hatırlamamız gerekir. Meşrutiyetin ilanından itibaren başlayan siyasi kutuplaşma ile beraber ilmiye sınıfı da yeni siyasi sistemde itibar arayışları ile paralel olarak hızla aktif siyasetin içine daldı ve mevcut kutuplaşma çerçevesinde kendine yeni yerler edindi. Bu tarihten itibaren ilmiye sınıfı içerisinde siyasi düşünce zaviyesinden yapılacak en doğru kategorizasyon İttihatçı ve İtilafçı¹ ayrımı olmalıdır.² Meşrutiyetin ilk aylarında İttihatçılarla büyük ölçüde işbirliği içerisinde olan ilmiye sınıfı 31 Mart³ ve sonrasında kendisine yöneltilen ithamlar nedeni ile yavaş yavaş muhalefet saflarına geçmeye başladı. İttihat ve Terakki'nin iktidarı farklı sınıflarla paylaşmama arzusu, örfî idarenin getirdiği özgürlükler bakımından daraltılmış ortam, basın, toplanma hürriyeti gibi hak ve özgürlüklerle doğrudan irtibatlı olan kanunların içerdiği muğlak ifadeler sebebi ile kullanım alanının daralması, İttihat ve Terakki'nin giderek artma eğilimi gösteren laikleştirme politikaları bu kutuplaşmada önemli roller oynayan diğer aktörler arasında sayılabilir. Bir yandan İttihat ve Terakki'den kopmalar yaşanırken diğer yandan da İttihat ve Terakki içerisinde parti içi muhalefet denebilecek gelişmeler yaşanıyordu. Her iki harekette de ilmiye mensupları önemli derecede roller oynuyorlardı.⁴ Nihayet 1910 yılında ağırlıklı olarak ilmiye mensupları tarafından Ahali Fırkası kuruldu. Parti her ne kadar seçimlere katılmadıysa da parlamento içinde muhalefet rolünü başarı ile yürüttü. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulması ile beraber Ahali Fırkası da bu fırka saflarında yerini aldı. Bu tarihten itibaren her iki parti arasında ciddî münakaşalar yaşandı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın, kurulduktan kısa bir süre sonra İstanbul'da gerçekleştirilen yerel seçimlerde bir oy farkla da olsa İttihat ve Terakki Fırkası'nı geride bırakması, bir yandan İttihat ve Terakki Fırkası'nı

1 Burada İtilafçı yerine “İttihatçı olmayan” da denilebilir. Beyanu'l-Hak derigisinden yaptığımız şu iktibas da bu ayrımın var olduğuna işaret ediyor: “ Hafta arasında (...) yeni kabine programı okunduğu gün Kayseri Mebusu Ali Galip Bey ‘Bu kabineyi Allah gönderdi’ demiş ve İttihat ve Terakki ulemasından mebus Sadık Efendi (...)” [vurgular benim] Maşrik-ı İrfan da ilmiyeden Hasan Fehmi Efendi için “Hasan Fehmi Efendi İttihat Terakki Fırkası mensubundan ve ulemamızdandır.

² Bazı çalışmalar bu ayrımında İtilafçıları – ve öncesindeki İslamcılardan müteşekkil muhalefet akımları - monarşist olarak nitelendirmektedir. Örnek bir çalışma olarak (Kansu: 1995).

³ İلميye mensuplarının kaleminden çıkan yazılar bu hareketi tasvip etmemekle beraber olay öncesinde gerek İstanbul gerekse Konya matbuatında meydana gelen “nizam – şariat” tartışması muhalefete geçişi kolaylaştıran bir etken olmuştur. Öte yandan Cemiyet-i İلميye-i İslamiye 31 Mart'tan çok daha önce İttihat ve Terakki ile irtibatı olmadığını açıklamıştı. *Beyanu'l-Hak* (1324), Yıl 1, Sayı 14, KE, s.1.

⁴ İلميye'den Abdulaziz Mecdi Tolun'un Hizb-i Cedit hareketindeki önemli rolleri için Ergin (1942), a.g.e., s.90-97.

ürkütürken diğer yandan Hürriyet ve İtilaf Fırkası için önemli bir moral kaynağı olmuştur. Osmanlı Devleti'nin kısa süre sonra seçimlere gitmesi ile beraber artık ülkenin gündemi de seçime kilitlenmişti. İlimiye sınıfı meşrutiyetin ilk dönemlerinde İttihat ve Terakki'ye verdiği desteği artık bu partiye kanalize etmişti. Haddizatında hemen bütün muhalif kesimleri bünyesinde barındıran Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nda en etkili kesim yine ilmiye sınıfı idi. Sahip olduğu ilmiye desteği sebebiyle parti şubeleri adeta dinî birer merkez hüviyetine bürünmüştü¹ ve ulema da bu parti içinin gücünün farkında idi.² Bir bakıma bu parti ve bu seçimler ilmiye sınıfının kaybettiği itibarını yeniden elde etmesi, siyasi sistemde aktif olarak rol oynayabilmesi için önemli bir fırsat olmuştur. Bu önem dolayısı ile ilmiye sınıfı çok daha yoğun bir şekilde aktif siyasetin içine girdi.³ Camiler, vaazlar gibi araçlarla ittihatçı ve itilafçı ilmiye mensupları partileri adına propaganda yapmaktan kaçınmadılar. İttihat ve Terakki Fırkası'na bağlı ilmiye heyetleri mevize kitapları yazmak yoluyla fikirlerini çok geniş bir satha yayma imkanının yollarını aradılar.⁴ Diğer taraftan her iki fırkanın önde gelen ilmiye mensubu üyeleri yurt gezileri düzenleyerek gittikleri yerlerde

¹ Birinci (1990), a.g.e., s.88.

² İlimiye sınıfı bu parti içerisinde bulunmasına rağmen adeta ayrı bir klik gibi faaliyetlerini yürütüyordu. Filibeli Ahmet Hilmi'nin "Muhalefetin İflası" adlı eserinde geçen şu satırlar bu bakımdan anlamlı olmalıdır: "Vilayetlerden birine İtilaf namına mebus namzedi olarak giden bir zâtin şu sözleri, mevcut ve yahut yeniden vücuda gelebilecek fırkalarımız için nazar-ı ibrete alınacak sözlerdendir: 'Kulübe dahil olduğum vakit, zaten muarefem olan ve kendisi tamamen hür-endiş bulunan bir zat tarafından istikbâl olundum. Merdiven başında ilk kelimât-ı mücamelenin teatisini müteakib, müstakbelim kunduralarımı çıkarmamı rica etti. Kulüpte namaz kılındığı için kundura ile girilmediğini söyledi. Kulübün heman karşısında denilebilecek kadar yakın bir cesim cami var idi. Namaz orada niçin eda edilmeyip de kulüpte kılındığını sordum. Ahalinin celb-i kulübi için bir tedbir olduğunu ve zaten ekseriyet-i âzâ-yı idarenin ulemadan ibaret bulunduğunu söyledi. Bu çirkin riyaya karşı bir ikrah hissederek kunduralarımı çıkardım. Kulübün büyük salonunda otuz kadar sarıklı zevat oturuyor ve kulübe bir medrese şekli veriyordu.' (...) 'Mülhakât-ı vilayete namzedliğimi propaganda yapmak için gittiğim vakit benden evvel giden iki hoca, mahallî kulüplere: Sarıklılardan başkasına rey vermemelerini tenbih etmiş ve kendilerini namzed göstermiş.'" Bkz. Filibeli, Ahmed Hilmi (1331), *Muhalefetin İflası*, Hikmet Matbaa-i İslamiyesi, İstanbul, s.41. Öte yandan Zeynelabidin Efendi de 1912 seçim kampanyaları çerçevesinde yaptığı bir vaazda Hürriyet ve İtilaf Fırkası programının tadil edilmesi gereken kısımları bulunduğu şeklinde görüşlere sahipti.

³ Aslında ilmiye sınıfının siyasi sistem içerisinde rol oynaması Osmanlı tecrübesine yabancı olan bir şey değildir. İlk bölümde ifade etmeye çalıştığımız gibi klasik dönemde ilmiye sınıfı hem denetleme hem meşrulaştırma görevini bir arada yürütebiliyordu. Nitekim 1908 yılında giriştiği meşrulaştırma faaliyetlerine bu zaviyeden de bakılabilir. Ancak 1912 seçimlerinde var olan durum geçmişe göre farklı olduğu ortadadır. Bu aşamada yer alan faaliyetler bir siyasi rekabet çerçevesinde anlamlandırılabilir bir ruha sahip olduğu için tepkilerin ortaya çıkmasında da etkili olmuştur.

⁴ Şehzadebaşı İttihat ve Terakki Kulübü bu dönemde iki adet mevize kitabı bastırmıştı. Bu kitapların muhtevaları için bkz. Kara (2001), a.g.e., s.90 – 91. Musa Kazım Efendi ve Ubeydullah Efendi ise İttihat ve Terakki adına propaganda faaliyetlerini yürüten iki önemli isim idi. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın önemli isimleri ise Mustafa Sabri Efendi ve Zeynelabidin Efendi idi.

siyasi eğilimleri yönlendirici vaazlarda bundular. Hatta para ile ücretli vaazlar tutmak suretiyle propaganda yapıldığı dahi olmuştu.¹ İlmîyenin siyasileşmesine ya da aktif siyasete/siyasi mücadelelere bu derece dahil olmasına yönelik kendi içinden tepkiler de bu dönemde ortaya çıktı. Konya ulemasından İbn Hâzım Naim bu durumu bir şiirinde şöyle dile getirmektedir:

“Bu hasbihal ile me’yus idim.. Heman bir adam/ Ki bildiğim hocalardan biridir,
verdi selam/ Oturdu şimdi, tabî kelama mecburuz/ Aman hocam nereden böyle
hiç görüşemiyoruz/ Nasılsınız? Gibi üç beş lakırdıdan sonra/ Deşildi dderd-i
siyaset, o bahse geldi sıra.”²

Bununla beraber ilmîyeni siyasallaşmasına yönelik eleştirileri, tek başına olmamakla beraber, en yüksek sesle dile getiren kişi ulemadan Ahmet Şîrânî³ olmuştur. Aslında Ahmet Şîrânî’nin dışında da bu durumu eleştiren yazarlar/yazılar vardı. Ancak onlar daha ziyade rakip partiyi eleştirmek adına yazılmaktaydı. Eleştirilerin hedefinde ilmîye mensupları değil onlara araç gözüyle bakan siyasi partiler vardı.⁴ Ahmed Şîrânî Efendi’nin ilmîyenin siyasallaşmasından kaynaklanan eleştirilerini şu şekilde sınıflandırabiliriz:

- Nasların gücü tahrib ediliyor, kanundan daha alt bir mertebeye indiriliyor.⁵
- Farklı siyasi görüşleri meşrulaştırmak için yapılan vaaz u nasihatlar ilmîyenin halk nezdindeki muteber konumunu zedelediği gibi daha önemli görevlerini de aksatıyor.¹

¹ Birinci (1990), a.g.e., 124.

² İbn Hâzım Naim (1328), Konya Safahat Hayatından: Alaaddin Tepesinde”, *Sırat-ı Mustakim*, Yıl 4, Sayı 45 – 227, KE, s.331.

³ Ahmet Şîrânî Efendi’nin hayatı için (Albayrak: 1996: 1 – 282-283).

⁴ Nureddin (1327), “Şeyhülislam Efendi Hazretlerinin Dikkatine”, *Beyanu’l-Hak*, Yıl 4, Sayı 149, Şubat, s.2654 – 2656; Hasan Sabri (1328), “Makam-ı Meşihatın Bir Tamimi Münasebeti İle”, *Beyanu’l-Hak*, Yıl 5, Mart, s. 2690 – 2692; Sadık Hulusi (1328), “Meşrutiyet – Ahlak ve Ulemadan Bir Temenni”, *Beyanu’l-Hak*, Yıl 5, Sayı 154, TS, s. 2741 – 2742)

⁵ “Bazı hocalarımız bir kitâb-ı semavî olan Kuran-ı Azimüşşân’ın ayât ve nususunu keyiflerine göre tefsir etmeğe ve firkaların menafî’ine göre te’vil etmeğe kalkışırsa kitab-ı münezzel kanun-ı mürettebib dûnunda bırakılmış olmuyor mu?” bkz. Ahmed Şîrânî (1327), “Ahval-i Ulema ve Teessürlerim”, *Beyanu’l-Hak*, Yıl 4, Sayı 149, Şubat, s.2652; Ahmet Şîrânî, “Şurasını tasrih edelim ki halleri hedef-i tenkîdim olan ulema yalnız İstanbul uleması değildir. Defter-i seyriâtta taşra ulemasının da sıra numarası var” diyerek taşra ulemasının da benzer eğilimlerde olduğuna işaret etmektedir. bkz. Ahmed Şîrânî (1327), “Ulema-yı Kiram ve Firkalar”, *Beyanu’l-Hak*, Yıl 4, Sayı 147, Şubat, s. 2622. Benzer tenkidler için ayrıca Alaşehirli Ahmet Necati (1328), “Ulema-yı Kiramdan Bir Rica”, *Beyanu’l-Hak*, Yıl 5, Sayı 171, Temmuz, s.3009.

- Soysal yapıda var olan bütünlüğü zedeliyor.²
- İlmiye ,bir takım menfaatler uğruna, metbu‘ olacak yerde tabî oluyor.³
- İlmiyenin meşrutiyetin başlangıcından itibaren aktif siyasetle meşgul olması hem talebelerin kalitesini hem de medreselerin eğitim kalitesini de düşürüyor.⁴ Talebe-i ulumda bu konuda rahatsızlık duyduğunu açığa vurmaktadır.⁵

İlmiyenin günlük siyasetin içerisinde bu derece yoğun bir şekilde yer almasını tenkid eden kalemler, söz konusu durumun izalesi karşısında siyasetle kat‘-ı alakada bulunmayı bir çözüm olarak önermezler. Tenkitlerinde haklılık payı bulunmakla beraber önerileri uygulama açısından zaman itibari ile gerçeğe tekabül eden şeyler değildir. “ Ulema-i islâmın tebligat-ı islamiyelerini daire-i ciddiyetle îfâ ve efkâr-ı amme üzerinde icra-yı tesir etmek için bütün te’sirât-ı hariciyeden âzâde bulunmaları ve hatta furuk-ı siyasiyeden hiç birine mensup olmamaları, ve daima mevkî-i hakimiyeti muhafaza” etmeleridir.

¹ “Çünkü bir cemiyete mensub olan efrad ve ahali diğer cemiyete mensub bulunan ulemanın vaz u nasihatını dinlemediğinden başka tahkir ve tezyif dahi edecek nitekim emsalini görmekteyiz.” (...) “Ulema-yı kiram cemiyetlerde dahil buldukça kendilerinden beklenen hizmeti ifa edebilmek ihtimali mefkuddur.” Ahmed Şirani (1327), “Yine Ulemanın Bîtarafılığı Meselesi”, *Beyanu’l-Hak*, Yıl 4, Sayı 148, Şubat, s.2642; “Ulemanın, mevkî-i siyasisini zâyi‘ edip bir hal-i perişâni içinde gün be gün inhitat ve tedennîye dûçar olduğu zan edersem kabil-i inkar değildir.” Edib Ayıntâbî (1328), “En Mühim Mesele”, *Beyanu’l-Hak*, Yıl 5, Sayı 175 Temmuz, s.3074.

² “Cemiyetine muarız olan diğer bir cemiyet efradını muayibden çekinmiyor, hatta tekfir ve tazlîle kadar varıyor. (...) Bunların dedikleri doğru olmak lazım gelse dünyada hiçbir sahib-i iman kalmayacak.” Ahmed Şirani (1328), “Yine Ulemanın Bîtarafılığı Meselesi”, ..., s.2642.

³ Fakat o nasıl alimdir ki bulunduğu memlekette metbu ‘ olacağı yerde tabî ‘ oluyor ve eşhâs-ı mahdûdenin elinde bazıce olup kalıyor. İhtimal ki bu hususta bir menfaatleri var.” Ahmed Şirani (1327), “Ulema-yı Kiram ve Fırkalar”, ..., s. 2622

⁴ “Hatta halka-i tedrislerinde bulunan talebe-i uluma falan ders yerine felan gazeteyi okuyunuz filanı okumayınız hakezâ hakezâ” Ahmed Şirani (1327), “Hukuk-ı Saltanat ve Bir Kuvve-i Hafiyeyi”, *Beyanu’l-Hak*, Yıl 4, Sayı 140, KE, s.2507

⁵ “Bugün biz, talebe-i ulum, hoca efendilerimizden imdad, ümid beklediğimiz bir sırada onları bu halde gördükçe doğrusunu söyleyelim istikbalden nevmîd oluyoruz. Siz de böyle çıkmaz yollara saparsanız sapanları kim tahlîs edecek sualini bilâihtiyar soruyoruz bkz. Osman Nuri (1327), a.g.m., s. 2693; Hasan Sabri (1327), a.g.m., s. 2690.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

İlmiye sınıfı modernleşme teşebbüslerinin başlaması ile beraber kan kaybetmeye başladı. Teşekkül eden her yeni seküler kurum uzun vadede bu sınıfın yetkilerini elinden alıyor gücünü zayıflatıyordu. Ancak ilmiyenin bu durumu kavraması ilk dönemler söz konusu olduğunda mümkün olamadı ve yapılan reformlara ciddi ölçüde destekler verdi. Yeniçeriliğin kaldırılmasına kadar olan süre zarfında sarayın iktidarı karşısında dengelyeci bir rol oynayan bu sınıf bu tarihten itibaren giderek gözden düşmeye başladı. Yalpan reformların beklenen sonuçları vermemesi, bu reformlar sonucu ortaya çıkan sivil/askerî bürokrasinin sürekli güçlenmesi bu gözden düşme sürecini hızlandırmaktan başka bir sonuç doğurmadı. Bundan sonra bu sınıf inşa edici olma özelliğini yitirerek takipçi konumuna düştü. İlmiye sınıfına en büyük darbeyi vuran dönem ise II. Abdülhamit dönemi oldu. Abdulhamid'in ilmiye sınıfını yok olmaya terk etmesi aynı zamanda çok sayıda ilmiye mensubunun Jön Türkler'in yürüttüğü muhalefet hareketine katılma yoluna sevketti ve bu çalışmada göstermeye çalıştığı gibi bu noktadan itibaren ilmiye modern siyasi fikirlerin taşraya intikal etmesi yolunda önemli roller oynadı.

Tespit edebildiğimiz kadarı ile Konya'da modern fikirlerin girişi ve yerleşmesinde bu sınıf en önemli rollerden birisine sahip olmuştur. Daha 1895 gibi erken bir tarihte Ermenekli Hasan Rüştü medresede talebelerini istibdat aleyhtarı fikirlerle tanıştırmıştı. Diğer yandan ilmiye sınıfının Jön Türklerle ittifak yapmadan önce yürüttüğü örgütlü muhalefetin merkezlerinden birisi de Konya Vilayeti idi. Şüphesiz bu bir tesadüf değildir zira Konya aynı zamanda sahip olduğu medrese sayısı göz önünde bulundurulduğunda ilmiye sınıfının hala en etkin konumda bulunduğu bir yer olma özelliğine sahipti. Konya'nın bu derece erken bir tarihte modern siyasi fikirlerle tanışması ise beraberinde Abdulhamid'in muhalif hareketleri önleme konusunda sergilediği başarının bir kez daha sorgulanması gerektiğini göstermesi bakımından önemli olmalıdır.

Meşrutiyetin ilanı ile beraber Konya'da da bir çok bölgede olduğu gibi şenlikler düzenlendi. Yeni siyasi ortamın sağladığı hürriyet ortamı ile kısa sürede yeni gazeteler neşredilmeye ve merkeze göre az da olsa siyasi fikirler de serdedilmeye başlandı. Bunun

yanında demiryolu vasıtası ile bu vilayetin İstanbul'la yalnız ticari değil entelektüel bağlantısı da vardı. İstanbul'da yaşanan bir tartışma kısa sürede Konya'da da zemin bulabiliyordu. Nitekim Konya kamuoyunda meydana gelen bütün ciddi tartışmalar İstanbul basınında gerçekleşen tartışmaların bir iz düşümü idi. Kaldı ki hemen her gazetenin İstanbul'da basını içerisinde desteklediği bir gazete vardı. İttihat ve Terakki yanlısı Hakem ve Babalık dîni konularda Sırat-ı Mustakim'i, önce Ahali sonra Hürriyet ve İtilaf yanlısı olan Maşrık-ı İrfan ise Beyanu'l-Hak'ı bir referans noktası olarak kabul etmişti. Özellikle Maşrık-ı İrfan – Beyanu'l-Hak ilişkisinde görüldüğü üzere ilmiye mensuplarının kişisel ilişkileri de bu tercihlerde önemli roller oynamıştır. Netice itibari ile bu durum bizi Konya'da gündemin belirlenmesinde, fikirlerin şekillenmesinde yerel şartlardan ziyade merkezin etkili olduğu yönünde bir sonuca götürmektedir.

Jön Türkler'in Yeni Osmanlılar'dan aldıkları dini jargon büyük ölçüde ilmiye sınıfı tarafından da kullanıldı. Bu anlamda taşra vilayeti olmasına rağmen gazetelerde yayınlanan yazılar argümanları, istikametleri bakımından İstanbul ile hemen hemen aynı idi. Meşrutiyet, istibdat, fırka, mebus gibi kavramlar aynı gerekçelerle savunuluyor veya reddediliyordu. *Ve şavir hum fi'l emr* ayeti ile meşrutiyet sistemi meşrulaştırılıyor, gerçek islamın öngördüğü/emrettiği siyasal sistem olarak yansıtılıyor. İstibdat ise genel kanaatlere paralel olarak din dışı olarak gösteriliyor, gayrı meşru bir sistem olduğu vurgulanıyor. Mebusların ehl-i hall u akd olarak tarif edilmesi beraberinde seçkin bir mebus anlayışını da getirmekteydi. "Ümmetimin ihtilafında rahmet vardır" hadisi ise çok partili siyasi yapıyı meşrulaştırmak amacına matuf olarak kullanılmakta, tek partili bir yapıyı savunanlar ise "ve-lâ teferrekû" ifadesi ile başlayan ayeti delil göstererek karşı fikirlerini meşrulaştırıyordu. Yine tartışmaların seyri takip edildiğinde, çok partili siyasi yapı taraftarlığı örneğinde olduğu gibi, ilmiye sınıfının paradoksal olarak daha da modern fikirleri savunduğu olgusu ile karşılaşıyoruz ki bu anlamda günümüz literatürünün genel olarak kabul ettiği, taşranın merkeze göre daha muhafazakar dahası siyasi modernleşme karşıtı olduğu yönündeki tezlerin de en azından Konya örneğinde geçerliliğinin tartışmaya açık olduğu çalışmanın ortaya koyduğu sonuçlardan birisi olmuştur. Bu tavır kendisini 31 Mart vakasında da göstermiştir ki Konya'da ilmiyenin de dahil olduğu kesimler söz birliği

edercesine 31 Mart hareketi hakkında olumlu görüşler serdetmemişler, hareketi şiddetle kınamışlardır.

Konya’da siyasi kutuplaşmanın kökenleri İttihat ve Terakki ile Kamil Paşa arasında cereyan eden mücadeleye kadar gitmektedir. Ancak bu dönemde var olan kutuplaşma partiler arası bir kutuplaşma şeklinde tezahür etmemiştir. Kamil Paşa yanlısı yayın organları aynı desteği Ahrar Fırkası’na vermekten çekinmişlerdir. İttihat ve Terakki Ahali Fırkası kurulana dek bütün kesimler tarafından *mukaddes, muhterem* gibi sıfatlarla anılmıştır. Bu anlamda Konya’da farklı siyasi partileri desteklemek boyutunda bir siyasi kutuplaşma Ahali Fırkası’nın kurulmasından sonra gerçekleşmiştir. Her ne kadar bu parti seçimlere katılmayıp faaliyetlerini parlamento içinde sürdürse de Konya’dan dört mebusun, özellikle Zeynelabidin Efendi’nin, partiye üye olmaları partinin Konya’daki etkilerini artırıcı bir etki yapmıştır. Nitekim bu partinin kurulmasından sonra Konya’da ilmiye çevreleri çok partili yapıyı yüksek sesle savunmaya başlamışlardır. Bu eğilim Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın kurulmasından sonra ve 1912 seçimleri sırasında giderek daha da artmıştır.

1912 seçimleri meşrutiyet tarihinde ilk defa olarak tam anlamıyla siyasi rekabetin yaşandığı seçimler olmuştur. Bu seçimler sırasında ilmiye sınıfı partilerin propagandalarını halka ulaştırmada çok önemli roller oynamıştır. Her iki partiye mensup ileri gelen ulema bu süreçte vaazlar ve konferanslar yolu ile mensubu olduğu partinin propagandasını yapma yoluna gitmiştir. Diğer konularda var olan merkez – taşra benzerliği seçim kampanyalarında da kendisini göstermiştir. Kişiler farklı olsa da her iki parti mensubu ulema İzmir, Trabzon gibi farklı bölgelerdekilerle aynı temaları işlemişler, her iki parti de rakibini dinsizlikle itham etme yoluna gitmiştir. İlmienin bu seçimler sırasında daha önce olmadığı kadar aktif rol alması aynı zamanda kendi adına ciddi anlamda prestij kaybına neden olmuş ilk defa olarak bu seçimler sonrasında, ilmienin günlük siyasetle bu denli meşgul olması eleştirilere konu olmuş, Ahmed Şirani’nin başını çektiği bir kısım ulema ilmiyeye tenkidler yöneltmişlerdir.

KAYNAKLAR

“Acaba Görecek miyiz?” (1325), *Maşrık-ı İrfan*, 28 Mayıs, s. 2 – 3.

“Acaba Görecek miyiz?” (1325), *Maşrık-ı İrfan*, 4 Haziran, s.4.

“Aferin Konyalı'lara” (1328), *Beyanu'l-Hak*, Yıl 5, Sayı 152, Mart, s. 2711 - 2712.

“Ahali Fırkası Münasebeti İle” (1326), *Maşrık-ı İrfan*, 5 Nisan, s.3 – 4.

“Ahali Fırkası” (1326), *Hakem*, 7 Mart, s.2.

“Ahali Fırkası Programı, Tedkîki, Zeynelabidin Efendi” (1326), *Hakem*, 24 Temmuz, s.1 – 2.

AHMAD, Feroz (1986), *İttihat Terakki ve Jöntürkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

AHMED Mahir (1326), *Mucizât-ı Kuraniyye*, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaası, İstanbul.

AHMED Necati (1328), “Ulema-yı Kiramdan Bir Rica”, *Beyanu'l-Hak*, Yıl 5, Sayı 171, Temmuz, s.3009.

AHMED Şirani (1327), “Ahval-i Ulema ve Teessürlerim”, *Beyanu'l Hak*, Yıl 4, Sayı 149, Şubat, s.2652.

----- (1327), “Ulema-yı Kiram ve Fırkalar”, *Beyanu'l-Hak*, Yıl 4, Sayı 147, Şubat, s. 2622.

----- (1327), “Yine Ulemanın Bîtarafılığı Meselesi”, *Beyanu'l-Hak*, Yıl 4, Sayı 148, Şubat, s.2642.

AKGÜN, Adnan (1987), *Ebuzziya Tevfik Bey'in Mecmua-i Ebuzziya'daki Hatıraları*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

“Akseki Muhabir-i Mahsusumuzdan” (1327), *Babalık*, 25 Mart, s.2.

AKŞİN, Sina (1972), 31 Mart Olayı, Sinan Matbaası, İstanbul

ALBAYRAK, Sadık (1996), *Son Devir Osmanlı Uleması*, İBB Yayınları, İstanbul.

ALDERSON, Antony Dolphin (1998), *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, İz Yayıncılık, İstanbul.

ALİ Haydar (1327), “Mebuslarımız Nasıl Olmalı? Kimleri Mebus Yapacağız, Vatandaş Hediyesi I”, *Babalık*, 8 KE, s.1.

----- (1327), “Mebus Nasıl Olmalı Kimleri Mebus Yapacağız II”, *Babalık*, 18 KE, s.1.

----- (1327), “Mebus Nasıl Olmalı Kimleri Mebus Yapacağız? Vatandaş Sözleri Padişahımızın Hukuku IV” *Babalık*, 26 KE, s.1

----- (1327), “Meşrutiyet Pek İyi Şey... Fakat Mebuslupu Olmasa...”, *Babalık*, 29 Şubat, .1.

----- (1327), “Zamanımız Pek Nazik Karada Maden Bitiyor”, *Babalık*, 12 KE, s. 1 – 2.

----- (1328), “Muhasebe – Resm-i Geçit”, *Babalık*, 20 Mart, s.1.

----- (1328), “Din Gidiyor”, *Babalık*, 25 Mart, s.1.

----- (1328), “İntihab Etrafında Musahebe – Resm-i Geçit”, *Babalık*, 20 Mart, s.1.

----- (1328), “Meşrutiyet Ne Yaptı?”, *Babalık*, 6 Mart, s.1.

“Ali Haydar Bey’in Konferansı” (1327), *Babalık*, 10 Şubat, s.2.

ALİ Rıza (1326), “Hakikat Uğrunda”, *Beyanu’l-Hak*, Yıl 3, Sayı 88, TS, s.1673-1675.

ALİYE (1324), “Serbesti Gazetesi Vasıtasıyla Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyetine”, *Anadolu*, 18 KS, s.4.

ALTAY, Fahrettin (1970), *10 Yıl Savaşları (1912 – 1922) ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul.

Anadolu (1324), 10 Şubat, s.1.

Anadolu (1324), 21 Şubat, s.3.

Anadolu (1324), 6 Eylül, s. 2.

Anadolu (1324), 6 Eylül, s.4.

“Anadolu” (1324), *Anadolu*, 6 Eylül, s.1.

“Anadolu Gazetesi’ne” (1324), *Anadolu*, 13 Eylül, s.3.

“Antalya Muhabirimizden” (1328), *Babalık*, 6 Mart, s.3.

APAK, Rahmi (1988), *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, TTK Yayınları, Ankara.

ARABACI, Caner (1998), *Konya Medreseleri*, Konya Ticaret Odası Kültür ve Eğitim Yayınları, Konya.

----- (2003), “Geçmişte Konya Basını”, *Konya’da Düşünce ve Sanat*, Türkiye Yazarlar Birliği Konya Şubesi, Konya, s. 282 – 288.

ASİMEFENDİZEDE, Şeyh Sami (1324), *Cemiyet ve Hürriyet*, İzmir Matbaası, İzmir.

ASİL, Ercüment (2005), *The Reception of Liberty in Konya September 1908 – April 1909*, Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

ATALAY, Ahmet (1997), *Milli Mücadelede Konya Kuva-yı Milliyecileri*, Cilt 1-2 Konya.

“Aziz Karındaşım” (1328), *Babalık*, 25 Mart, s.4.

“Aynen Varid Olmuştur” (1328), *Babalık*, 20 Mart, s.3.

“Babalık Gazetesi İdarehanesine” (1327), *Babalık*, 10 Şubat, s.3.

BAGADER, Ebubekir (1991), *Modern Çağda Ulema*, İz Yayıncılık, İstanbul.

BAŞKATİPZADE Süleyman Sami (1327), “Isparta’dan”, *Babalık*, 29 Şubat, s.4.

BAŞTAK, Naci Fikret (1942), “Merhum Üstad Bay Ferit Uğur Hakkında”, *Konya*, Sayı 41, Konya, ss.26 - 34.

BAYAR, Celal (1966), *Ben De Yazdım*, Cilt 2, Baha Matbaası, İstanbul.

BEKİR Sıtkı (1326), *Mevize-i Tahririye Nevinden Edille-i Munkia*, Petrosyan Matbaası, Dersaadet.

BERKES, Niyazi (1974), *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Doğu Batı Yayınları, Ankara.

“Beyanname”, Volkan, Yıl 1, Sayı 57, Şubat, s.1.

Beyanu’l-Hak (1324), Yıl 1, Sayı 14, KE, s.1.

“Beyanu’l-Hakk’ınMesleği” (1324), *Beyanu’l-Hak*, Yıl 1, Sayı 1, Eylül, s. 1 – 2.

“Beyşehir İtilaf Fırkası” (1327), *Babalık*, 24 KS, s.2.

BEYSANOĞLU, Şevket (1963), *Bütün Yönleri İle Diyarbakır*, Şehir Matbaası, İstanbul.

Bir Ispartalı (1328), “Bu Defa Kimleri Mebus Yapacağız? Isparta Ahalî-i Muhteremesine”,
Babalık, 12 Mart, s.4.

“Bir Millet Nasıl Muzmahil Olur?” (1326), *Beyanu’l-Hak*, Yıl 3, Sayı 89, KE, s. 1684.

BİREN, Mehmet Tefik (1993), *II. Abdülhamit Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, Arma Yayınları, İstanbul.

BİRİNCİ, Ali (1990), *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, Dergah Yayınları, İstanbul.

“Cemiyet-i İlmiye” (1327), *Babalık*, 24 KS, s.2.

CİHAN Ahmet (2004) , *Reform Çağında Osmanlı İlmiye Sınıfı*, Birey Yayınları, İstanbul.

“Cuma Günlükü Miting” (1324), *Anadolu*, 2 Şubat, s.3.

DAVİSON, Roderic (1995), *Osmanlı İmparatorluğunda Reform*, Alkım, İstanbul.

DEMİR, Fevzi (1991), “İzmir Sancağı’nda 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları*, Yıl 1, Sayı 1, s. 155 – 182.

----- (1994), *II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

DEMİRCİOĞLU, Ziyaeddin (1961), *Kastamonu’da Meşrutiyet Nasıl İlan Oldu*, Doğrusöz Matbaası, Kastamonu.

DERVİŞ Vahdetî (1324), “Esbâb-ı İnkılab”, Volkan, Yıl 1, Sayı 3, TS, s.1.

DUMAN, Hasan (2000), *Osmanlı – Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri*, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara.

GÖZÜBÜYÜK, Şeref ve Suna Kili (1982), *Türk Anayasa Metinleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

EBUZZIYA Tefvîk (1974), *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Cilt 3, Kervan Yayınları, İstanbul.

EDİB Ayıntâbî (1328), “En Mühim Mesele”, *Beyanu’l-Hak*, Yıl 5, Sayı 175 Temmuz, s.3074.

“Ele Güne Karşı veya ‘Görenek’ ” (1325), *Maşrık-ı İrfan*, 31 Mayıs, s.1.

ENGELHARD, Edouard Philippe (1999), *Tanzimat ve Türkiye*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.

“Enzâr-ı Millete” (1327), *Babalık*, 5 Mart, s. 1 – 2.

ERASLAN, Cezmi (1992), *II. Abdulhamid ve İslam Birliği: Osmanlı Devleti’nin İslam Siyaseti: 1856 – 1908*, Ötüken Yayınları, İstanbul

ERGİN, Osman Nuri(1942), *Balıkesirli Abdulaziz Mecdi Tolun Hayatı ve Şahsiyeti*, Kenan Basımevi, İstanbul.

ERUL, Bünyamin (1998), “İlmiye Sınıfına Mensup Bazı İskilipli Alimler”, *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Alimler*, s. 340 – 363, TDV Yayınları, Ankara.

ESKİ, Mustafa (1995), *31 Mart Olayının Kastamonu’daki Yankıları*, Ayyıldız Matbaası, Ankara.

EŞREF Edip (1324), “Mevâiz”, *Sırat-ı Mustakim*, Yıl 1, Sayı 5, Eylül, s.1.

EVREN, Afif (1946), *Konya İçin*, Babalık Matbaası, Konya.

EYİCE, Semavi (1995), “*Erdoğan Abdulkadir*”, TDV İA İslam Ansiklopedisi, Cilt 11, TDV Yayınları, Ankara.

E. Bahri (1325), “Hukuk-ı Esasyemizden (I): Hakk-ı Müsavat”, *Maşrık-ı İrfan*, 10 Eylül, s.2.

----- (1325), “Mekteplerimizin Islahına Gayret Edelim”, *Maşrık-ı İrfan*, 7 Eylül, s.1 – 2.

----- (1325), “Artık Uyanalım”, *Maşrık-ı İrfan*, 10 Eylül, s.2.

“Fırka mı Entrika mı?” (1326), *Hakem*, 7 Mart, s.2.

FİLİBELİ, Ahmet Hilmi (1331), *Muhalefetin İflası*, Hikmet Matbâa-i İslamiyesi, İstanbul.

GÖLPINARLI, Abdülbaki (1983), *Mevlanadan Sonra Mevlevîlik*, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul.

GÜLCAN, Ali (1994), *Kökenleri İle Delibaş İsyanı ve Bu Olayın Karaman’a Sıçrayışı*, Uğur Ofset, Eskişehir.

HACI Mustafa (1326), “Maşrık-ı İrfan Müdüriyetine”, *Maşrık-ı İrfan*, 12 Ağustos, s.2.

“Hafiyelere Müjde” (1325), *Maşrık-ı İrfan*, 21 Mart, s.3.

“Hakâyık-ı Ahval ve Lüzûm-i İtidal” (1325), *Hakem*, 9 Nisan, s.2.

Hakem (1326), 21 Mart, s.2.

Hakem (1326), 15 Nisan, s.1.

Hakem (1325), 9 Nisan, s.2.

“Hakem Ceridesi Sahib-i İmtiyazına” (1324), *Hakem*, 21 Şubat, s.2.

HANİOĞLU, M. Şükrü (1985), *Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihat Terakki Ve Jön Türkler*, İletişim Yayınları, İstanbul.

----- (1981), *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul.

----- (2001), *Preparation For a Revolution: The Young Turks, 1902 – 1908*, Oxford University Press.

----- (2004), “*Meşrutiyet*”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 29, TDV Yayınları, Ankara.

HASAN Hüsnü (1325), “Meşrutiyetten Bir Numune”, *Maşrık-ı İrfan*, 12 KE, s.2 – 3.

----- (1324), *Hakem*, 24 KS, s.4.

HASAN Sabri (1328), “Makam-ı Meşihatın Bir Tamimi Münasebeti İle”, *Beyanu’l- Hak*, Yıl 5, Mart, s. 2690 – 2692.

HEYD, Uriel (1996), “III. Selim ve II. Mahmut Döenmlerinde Batılılaşma ve Osmanlı Uleması”, Çev., Sami Erdem, *Dergah*, Sayı 80, s.18 – 19.

----- (1996a), “III. Selim ve II. Mahmut Döenmlerinde Batılılaşma ve Osmanlı Uleması”, Çev., Sami Erdem, *Dergah*, Sayı 82, s.17 – 18.

“Heyet-i Teftişiye İle Mülakat” (1324), *Anadolu*, 17 Şubat, s.4.

“Hilafet ve Saltanat” (1325), *Maşrık-ı İrfan*, 29 Haziran, s.1.

HOCA Muhyiddin (1326), *Hürriyet Mücahedeleri Yahut Fırak ve Menfa Hatıraları*, Dersaadet, Selanik Matbaası, İstanbul.

“Hürriyetin Tarihçesi” (1324), *Hakem*, 26 Şubat, s.2.

“Hürriyet ve İtilaf Kulübü’nde Konferans” (1327), *Babalık*, 18 Şubat, s.2.

“Hürriyet ve İtilaf Cemiyeti’nden İstifalar” (1327), *Babalık*, 28(?) KS, s.2.

“Hürriyet ve İtilaf Fırkası” (1327), *Babalık*, 26 KE, s.2.

HÜSEYİN İkbâl (1324), “Konya Talebeleri”, *Şems*, 17 Şubat s.3.

“İsparta’da 10 Temmuz İyd-ı Millîsi” (1325), *Maşrık-ı İrfan*, 20 Temmuz, s.1 – 2.

İBN Hâzım Naim (1328), Konya Safahat Hayatından: Alaaddin Tepesinde”, *Sırat-ı Mustakim*, Yıl 4, Sayı 45 – 227, KE, s.331.

“İcmâl-i Siyasi” (1325), *Maşrık-ı İrfan*, 13 Ağustos, s.1 – 2.

“İdam Var” (1325), *Maşrık-ı İrfan*, 28 Mayıs, s.2.

İĞDEMİR, Uluğ (1937), *Kuleli Vakası Hakkında Bir Araştırma*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- İNALCIK, Halil (1998), “Osmanlı Devleti Sonlarında Rumeli ve Anadolu”, Editör: İHSANOĞLU, Ekmeleddin, *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, Kitabevi, İstanbul.
- “İntihab Havadisi” (1327), *Babalık*, 21 Şubat, s.2.
- İPŞİRLİ, Mehmet (2003), “*Medrese*”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 28, TDV Yayınları, Ankara.
- İSKİLİPLİ Mehmet Atıf (1327), “Medeniyet-i Şer‘iyye Terakkiyât-ı Diniye”, *Beyanu’l-Hak*, Yıl 4, Sayı 141, KE, s. 2525.
- İSKİT, Server (1939), *Türkiye’de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış*, İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul.
- İSMAİL Hakkı (1324), “İslam ve Usul-i Meşveret”, *Sırat-ı Mustakim*, Yıl 1, Sayı 5, Mart, s.70.
- “İstanbul Mektubu” (1324), *Anadolu*, 27 Şubat, s.2.
- “İstanbul Muharririmizden: Ahali Fırkası” (1326), *Hakem*, 5 Ağustos, s.1 – 2.
- “İstibdad Kokusu”, *Hakem*, 9 Nisan, s.3.
- “İstifa” (1327), *Babalık*, 29 TS, s.4.
- “İttihad Refik-i Muhteremimizden” (1325), *Hakem*, 9 Nisan, s.2.
- İttihad-ı İslam (1324), “İtham ve Feryad”, *Hakem*, 26 Şubat, s.1.
- “İttihat ve Terakki Fırkası” (1325), *Hakem*, 28 Şubat, s.1.
- “İttihad ve Terakki Kulüpleri” (1326), *Hakem*, 7 Mart, s.1.
- “İttihat Terakki Mektebi” (1325), *Maşrık-ı İrfan*, 8 Haziran, s.1.
- “Kanuna Tecavüz, Alem-i Meşrutiyette Muhavvef Bir İstibdat” (1325), *Anadolu*, 16 Mart, s.3.
- KANSU, Aykut (1995), *1908 Devrimi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

KARA, İsmail (1997), *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi: Metinler/Kişiler*, Cilt 1, Kitabevi, İstanbul.

----- (1998), “Ulema – Siyaset İlişkilerine Dair Önemli Bir Metin: Muhalefet Yapmak/Muhalefete Katılmak”, *Divan Dergisi*, Yıl 3, Sayı 4, s.1 – 25, İstanbul.

----- (1999), “Ulema – Siyaset İlişkilerine Dair Metinler – II: Ey Ulema! Bizim Gibi Konuş!” , *Divan*, Yıl 4, Sayı 7, ss.65 – 134.

----- (2000), “Müsavat Yahut Müslümanlara Eşitsizlik”, *Osmanlı Devleti’nde Din ve Vicdan Özgürlüğü*, Editör, Özcan, Azmi, Ensar Neşriyat, İstanbul, ss. 307 – 347.

----- (2001), *İslamcuların Siyasi Görüşleri*, Dergah Yayınları, İstanbul.

----- (2003), *Din ile Modernleşme Arasında*, Dergah Yayınları, İstanbul.

----- (2005), *Şeyh Efendinin Rüyasındaki Türkiye*, Dergah Yayınları, İstanbul.

KARS, Zafer (1984), *Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

KAYALI, Hasan (1998), *Jöntürkler ve Araplar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

KAZICI, Ziya (1995), “Emrullah Efendi”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 11, s.165 – 166, Ankara.

KAZIM (1324), “Takdir Yine Takdir”, *Hakem*, 7 Şubat, s.4.

KİLİSLİ Münir (1327), “Gayrimüslimler ile İtilaf uhalif-i Şer’ Midir?”, *Beyanu’l-Hak*, Yıl 4, Sayı 147, Şubat, s.2619.

“Konferans” (1327), *Babalık*, 4 Şubat, s.4.

“Konferans” (1328), *Babalık*, 31 Mart, s.3.

“Konferans” (1328), *Babalık*, 5 Mart, s.2.

“Konya Ahali-i Muhteremesine” (1324), *Anadolu*, 6 Şubat, s.1.

“Konya Hakem Ceridesi İdarehanesine Antalya Havadisi” (1325), *Hakem*, 27 KS, s.3.

“Konya Hakem Gazetesine” (1326), *Hakem*, 14 CU, s.3.

“Konya Uyan” (1324), *Anadolu*, 1 KS, s.4.

“Konya’da Talebe-i Ulumdan Galib Efendi’ye”, *Volkan*, Yıl 1, Sayı 103, Mart, s.4.

“Konya’nın Mevkiî ve Meclis-i Mebusanımız” (1324), *Anadolu*, 29 KE, s.1.

KURAN, Ahmed Bedevi (1945), *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Tan Matbaası, İstanbul.

LEKELİZÂDE Kadri, Abdulkadir Faik (1324), “Aynen”, *Volkan*, 28 Şubat, s.1.

LERMİOĞLU, Muzaffer (1949), *Akçaabat Tarihi*, Kardeşler Basımevi, İstanbul.

M. A. (1324), “Ey Osmanlılar!!! Hürriyet-i Şahsiyenize Tecavüz Olunuyor!!...”, *Volkan*, 15 Şubat, s.4.

M. Firuz (1327), “Mebusluk”, *Babalık*, 18 TS, s.1.

MANASTIRLI İsmail Hakkı (1324), “Usûl-i Meşrutiyete Karşı Husemâ-yı Milletin İtirazatına Müdafâa-yi Muhikka I”, *Sırat-ı Mustakim*, Yıl 1, Sayı 14, TS, s.1.

----- (1324), “Usûl-i Meşrutiyete Karşı Husemâ-yı Milletin İtirazatına Müdafâa-yi Muhikka II”, *Sırat-ı Mustakim*, Yıl 1, Sayı 18, ZK, s.1.

MANNEH, Butrus abu, (2004), “19. Yüzyıl Başlarında Osmanlı’da Nakşî – Müceddidîlik”, *Tasavvuf*, Yıl 5, Sayı 12, s. 265 – 291.

“Maraşta Bir Hadise” (1324), *Volkan*, 28 KE, s.4.

MARDİN, Şerif(1983), *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İletişim Yayınları, İstanbul.

MARDİN, Şerif (2005), *Bediüzzaman Said Nursi Olayı*, İletişim Yayınları, İstanbul.

“Maşrık-ı İrfan” (1325), *Maşrık-ı İrfan*, 13 (?) Mart, s.2.

Maşrık-ı İrfan (1326), “İstikbalimiz”, *Maşrık-ı İrfan*, 7 Şubat, s.1.

Maşrık-ı İrfan (1325), 13 Temmuz, s.1.

Maşrık-ı İrfan (1325), 22 Şubat, s.2.

Maşrık-ı İrfan (1325), 22 Şubat, s.2.

Maşrık-ı İrfan (1326), 4 Mart, s.4.

“Mebuslarımıza” (1325), *Maşrık-ı İrfan*, 16 Temmuz, s.2.

“Mebusların Evsafı Hakkında” (1327), *Babalık*, 4 Şubat, s.1.

“Mebustan Mabad” (1324), *Anadolu*, 6 Eylül, s.1

“Mebusluk İntihabı ve Açık Sözler” (1327), *Babalık*, 7 KS, s.1.

MEHMED Emin (1325), “Vatandaşlar”, *Maşrık-ı İrfan*, 17 Ağustos, s.1.

MEHMED FEHMÎ (1994), *İslam Hukuk Felsefesi*, TDV Yayınları, Ankara.

MEHMED Fevzi (1330), *Teybîn-i Hakikat*, İstanbul Hürriyet ve İtilaf Fırkası Merkez-i Umûmi Neşriyatı, İstanbul.

“Mevize” (1327), *Babalık*, 24 KS, s.2.

“Mevize” (1327), *Babalık*, 28(?) KS, s.3.

“Mevizeler” (1328), *Babalık*, 5 Mart, s.2.

“Mevkûfiyetin İstirhamı” (1325), *Maşrık-ı İrfan*, 11 Haziran, s.2.

“Mevlid-i Şerif-i Nebevî” (1325), *Hakem*, 25 Nisan, s.1.

MEVLEVÎŞEYHİZÂDE Hüsameddin El-Mevlevî (1327), “İstifa”, *Babalık*, 25 Şubat, s.4.

“Millet ve Meşrutiyet” (1325), *Maşrık-ı İrfan*, 2 Temmuz, s.1 – 2.

MUSTAFA Naki (1327), *Kırk Hadis Yahud İlmihal-i Siyasi ve İctimai*, Selanik Mithat Paşa Sanayi Mektebi Matbaası.

MUSTAFA Safvet (1327), “Meşrutiyetin Bizde Suret-i Tecellisi”, *Beyanu’l-Hak*, Yıl 4, Sayı 138, TS, s.2478.

----- (1326), “Medreselerimiz”, *Beyanu’l-Hak*, Yıl 3, Sayı 92, KE, s: 1732.

MÜFTÜZADE Kazım Efendi (1324), *Anadolu*, 5 TE, s.3.

MÜFTÜZADE Musa Kazım (1324), “Mebusân-ı Kirama Açık Mektup”, *Hakem*, 24 KS, s.1 – 2.

“Müderrişîn-i Kiramdan Bir Zat Tarafından Gönderilmiştir” (1327), *Babalık*, 29 Şubat, s.2.

“Nazargâh-ı Millete” (1327), *Babalık*, 18 Şubat, s.3.

NUR, Rıza (1996), *Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu Nassıl Öldü*, Kitabevi, İstanbul.

NUREDDİN (1327), “Şeyhülislam Efendi Hazretlerinin Dikkatine”, *Beyanu’l-Hak*, Yıl 4, Sayı 149, Şubat, s.2654 – 2656.

NURSI, Bediüzzaman Said (1327), *İki Mekteb-i Musibetin Şahadetnamesi Yahud Divan-ı Harb-i Örfî ve Said Kürdî*, İkbâl-i Millet Matbaası, İstanbul.

----- (1326), *Nutuk*, İkbâl-i Millet Matbaası, Dersaadet.

----- (1329), *Münazarat*, Matbâa-i Ebuzziya, Dersaadet.

ODABAŞILI, Sefa (1998), *20. Yüzyıl Başlarında Konya’nın Görünümü*, Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Konya.

OKANDAN, Recai Galip (1959), *Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

OKTAY, Cemil (1991), *Hum Zamirinin Serencâmu*, Bağlam Yayınları, İstanbul.

“Ordu-yı Osmanî ve İttihat ve Terakki Cemiyeti”, *Maşrık-ı İrfan*, 22 TE, s.2.

OSMAN Nuri (1328), “Bugünkü Mevizeler”, *Beyanu’l-Hak*, Yıl 5, Sayı 151, Mart, s.2693.

“Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Konya Heyet-i Merkeziyesi Aliyesine” (1325), *Hakem*, 6 Mayıs, s.1.

- ÖMER Fevzi Efendi (1324), “Nida-yı Ehl-i İslam”, *Beyanu’l-Hak*, Yıl 1, Sayı 17, KS, s. 373 – 374.
- ÖNDER, Mehmed (1954), *Sivaslı Ali Kemali Efendi*, Yeni Kitap Basımevi, Konya.
- ÖZALP, Ömer Hakan (2005), *Ubeydullah Efendi*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- ÖZBEK, Nadir (2002), *Osmanlı imparatorluğunda Sosyal Devlet Siyasi İktidar ve Meşruiyet 1876 - 1904*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- PAMUK, Şevket (2005), *Osmanlı – Türkiye iktisadi Tarihi 1500 – 1914*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- PINAR, İlhan (1998), *19. Yüzyıl Anadolu Şehirleri*, Akademi Kitabevi, İzmir.
- REFET (1325), “İttifak”, *Beyanu’l-Hak*, Yıl 1, Sayı 28, s. 659.
- “Resm-i Küşad” (1327), *Babalık*, 1 KS, s. 1 – 2.
- S. (1325), “Hakk-ı Müsavat, Uhuvvet”, *Maşrık-ı İrfan*, 24 Eylül, s.2.
- SADIK Hulusi (1328), “Meşrutiyet – Ahlak ve Ulemadan Bir Temenni”, *Beyanu’l-Hak*, Yıl 5, Sayı 154, TS, s. 2741 – 2742.
- SAİD Halim (1340), *Buhranlarımız*, Şems Matbaası, İstanbul.
- SARIKAYA, Yaşar (1997), *Medreseler ve Modernleşme*, İz Yayınları, İstanbul.
- SEHAB Rıza (1327), “Hamiyetli Ahalimize İntihâb-ı Hazıra İçin, Din Nasihattir”, *Babalık*, 11 KS, s.1.
- SERBESTZADE, Ahmed Hamdi (1328), *Hikmet-i Siyasiye*, Serasi Matbaası, İstanbul.
- SEYDİŞEHRİ Kaimmakamı Sadi (1324), “Açık Mektuplar”, *Anadolu*, 13 Eylül, s.2.
- SEYDİŞEHRİ Zeki (1325), “Uyumayalım... Uyanalım”, *Maşrık-ı İrfan*, 17 Eylül, s.1.
- (1325), “Biz Meşrutiyetten Daha Bir Şey Anlamadık”, *Maşrık-ı İrfan*, 11 Haziran, s.1.

----- (1325), “Biz Meşrutiyetten Daha Bir Şey Anlamadık”, *Maşrık-ı İrfan*, 11 Haziran, s.1.

----- (1328), “Konya Mebus-ı Sabıkı Abidin Efendi’ye”, *Babalık*, 25 Mart, s.3.

SEYYİD Ebubekir Hilmi (1324), “Erzurum Naibi Faziletli Ebubekir Hilmi Efendi Tarafından İrsal Buyurulmuştur”, *Maşrık-ı İrfan*, 19 Şubat, s.3 – 4.

SÜSLÜ, Memduh Yavuz (1937), *Ermenekli Hasan Rüştü Hayat ve Eserleri*, Yenikitap ve Basımevi, Konya.

ŞAHİN, Kamil (1989), “Ahmed Hamdi Serbestzade”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 2, TDV Yayınları, Ankara.

ŞAHİNER, Necmeddin (1990), *Bilinmeyen Taraflarıyla Bediüzzaman Said Nursi: Kronolojik Hayatı*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul.

Şems (1325), 13 Nisan, s.1.

Şems (1325), 13 Nisan, s.2.

“Şeriat İsteriz” (1324), *Beyanu’l-Hak*, Yıl 1, Sayı 23, Şubat, s.542.

“Şeriat İsteriz” (1325), *Hakem*, 5 Mart, s.4.

ŞERİF, Ahmet (1999), *Anadoluda Tanın*, TTK Yayınları, Ankara.

ŞEYH Ali Efendizade Muhyiddin (1324), *Medreselerin Islahı*.

ŞEYH Alizâde Hoca Muhyiddin (1896), “Fî 28 CA sene 1314 Tarihinde Zât-ı Şahaneye Takdim Kılınan Ariza Suretidir”, *Kanun-ı Esasi*, 12 KE, s.3-4.

----- (1896), “Zât-ı Şahaneye Takdim Kılınan Arizadan Mabad”, *Kanun-ı Esasi*, 28 KE, s.2 - 6.

ŞEYHZADE Ahmed Ziya (1324), *Anadolu*, 13 Eylül, s.1.

- TAHSİN Paşa (1990), *Sultan Abdülhamit – Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Talebe-i Ulumdan Abdullah (1325), “Makale-i Diniyeden Mabad”, *Maşrık-ı İrfan*, 3 Ağustos, s.1; *Maşrık-ı İrfan* (1325), 3 KE, s.3.
- “Tarih-i Hal‘-i Abdulhamid” (1325), *Hakem*, 25 Nisan, s.4.
- “Taşralılara İhtar” (1327), *Babalık*, 11 KS, s.3.
- “Tebrik” (1324), *Anadolu*, 18 KS, s.3.
- “Tebyîn-i Hakikat” (1325), *Hakem*, 28 Mart, s.3.
- “Teessüf” (1324), *Hakem*, 26 Şubat, s.1.
- “Tenvîr-i Hakikat” (1328), *Babalık*, 11 Mart, s.4.
- “Terakkiye Mani Nedir” (1324), *Maşrık-ı İrfan*, 19 Şubat, s.1.
- TUNAYA, Tarık Zafer (1979), *İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa: Görüşler, Denemeler*, Çağdaş Yayınları, İstanbul.
- (1988), *Türkiyede Siyasi Partiler*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- (1991), *İslamcılık Akımı*, Simavi Yayınları, İstanbul.
- TUŞ, Muhiddin (1993), *Sosyal ve Ekonomik Açından Konya (1756 – 1856)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara.
- TÜRKÖNE, Mümtazer (1991), *Bir Siyasal İdeoloji olarak İslamcılığın Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- UBEYDULLAH, Efendi (1328), *Kime Rey Verelim İttihat ve Terakki – Hürriyet ve İtilaf Hangisi İyi*, Matbâa-yı Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul.
- “Ubeydullah Efendi'nin Muvasalâtı” (1327), *Babalık*, 29 Şubat, s.3.
- “Ümid Bir Nuktada Kaldı” (1324), *Anadolu*, 12 KS, s.3.

YALÇIN, Hüseyin Cahit (1976), *Siyasal Anılar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.

YENİŞEHİRLİ Ahmet Kemal (1325), “Terbiye-i Milliye ve Adab-ı Muaşeretimizi Muhafaza Edelim”, *Maşrık-ı İrfan*, 29 TS, s.1.

----- (1325), “İkdam Refikimizin Mütalâatı”, *Maşrık-ı İrfan*, 22 Şubat, s.1.

----- (1325), “Mektepler – Medreseler”, *Maşrık-ı İrfan*, 12 KE, s.1.

----- (1325), “Mebahis-i İcitraiyeden, Konferansların Cemiyet-i Beşeriyeye Hizmeti”, *Maşrık-ı İrfan*, 3 KE, s.1.

“Yirmi Dokuz Kişinin Divan-ı Harbe Sevki” (1328), *Babalık*, 27 Nisan, s.1.

YUSUF Cehrî (1326), “Vatandaşlar”, *Maşrık-ı İrfan*, 19 Temmuz, s.3 – 4.

ZEYNELABİDİN (1326), *Maşrık-ı İrfan*, 29 Temmuz, s.2.

ZEYNELABİDİN (1327), *Meşrutiyet ve İslamiyet*, İstanbul Garoyan Matbaası, İstanbul.

----- (1327), *Meşrutiyet – İslamiyet*, Arşak Garoyan Matbaası, İstanbul.

ZÜHDÜ (1327), “Konya Babalık Gazetesine”, *Babalık*, 11 Mart, s.3.

“10 Temmuz Yevm-i Mübecceli” (1325), *Maşrık-ı İrfan*, 10 Temmuz, s.1.

ÖZGEÇMİŞ

1982 yılında Bayburt/Aydıntepe’de doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini İstanbul’da tamamladı. 1999 yılında Sakarya Üniversitesi İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi bölümünü okumaya hak kazandı. 2003 yılında mezun olduktan sonra aynı yıl Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı’nda yüksek lisans eğitimine başladı.